

ANTONI SZCZEPKOWSKI

PODSTAWOWE
ĆWICZENIA
RYSUNKOWE

1939

NAKŁADEM KSIĘGARNI »NAUKA I SZTUKA« STEFAN KAMIŃSKI
W KRAKOWIE.

4766-

№ 1766

PODSTAWOWE
ĆWICZENIA
RYSUNKOWE

Wskazówki praktyczne.

ANTONI SZCZEPKOWSKI

PODSTAWOWE
ĆWICZENIA RYSUNKOWE

Wskazówki praktyczne.

—•••—
BIBLIOTEKA
Państwowego Liceum Pedagogicznego
w GLIWICACH
№ 1766

№ 1766

NAKŁADEM KSIĘGARNI »NAUKA i SZTUKA« W KRAKOWIE, UL. PODWALE 6.

1939

SN 18140

741/744(07)

ANTONI SZCZEPKOWSKI

ZAGADNIENIE LOTNICTWA I MORZA W NAUCE RYSUNKU

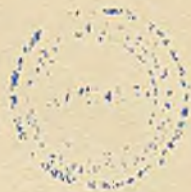
Dotychczas ukazały się dwa wydania
W tekście 29 rysunków autora
Kraków 1939. ——— Cena 1— zł.

Sacpe.
Pod.
346/44

1766

372.59

Piękna postać

*Ś. P. WŁADYSŁAWA PRZANOWSKIEGO
jest drogowskazem dla tych, którzy prze-
jęli się Jego Wielką Ideą w dziedzinie
kształcenia technicznego i estetycznego
młodzieży.*

*Świetlanej pamięci Ukochanego Dyrektora
pracę tę poświęca
JEGO WYCHOWANEK.*

WSTĘP.

Z każdym rokiem nasza literatura pedagogiczna powiększa się o nowe dzieła, przystosowane do ducha i potrzeb współczesnej szkoły. W dorobku pedagogicznym poczesne miejsce zajmują zagadnienia rysunkowe o oryginalnym i niezmiernie trafnym ujęciu. Po okresie intensywnych prób i doświadczeń nauka rysunku doznała pewnej stabilizacji, chociaż ostatnie słowo nie zostało w tej materii dotychczas wypowiedziane i wypowiedziane być nie może.

Ciągły rozwój nauki rysunku jest zjawiskiem dodatnim. Pozostaje on w ścisłym związku z ostatnimi zdobyczami, osiągniętymi na polu psychologii eksperymentalnej. Na podstawie dotychczasowych obserwacji należy sądzić, że nauka rysunku nadal będzie się rozwijała i bogaciła o nowe doświadczenia i wyniki.

Zdajemy sobie sprawę, że jedną z najważniejszych podstaw wychowania i kształcenia estetycznego jest nauka rysunku. Wszyscy doceniamy rysunek, jako niezmiernie wartościowy i obrazowy sposób wyrażania się, a przy tym łatwy, prosty i zrozumiały. Dlatego też nowsze systemy pedagogiczne powiązały rysunek z innymi przedmiotami nauczania i wyznały mu obok korzyści estetycznych także rolę praktyczną.

Dzięki żmudnym i długim badaniom psychologicznym wiemy, że rysunek dziecięcy przechodzi przez różne fazy rozwojowe i dochodzi do pewnego punktu, gdzie rozwój ten zostaje zahamowany. Zjawisko to występuje silniej u tych dzieci, które nie są obdarzone wrodzonymi zdolnościami rysunkowymi. Często, mimo usilnych starań ze strony nauczających, dziecko zazwyczaj nie przekracza tej naturalnej granicy rozwojowej i rysunkowo przestaje się rozwijać. Należy gruntownie poznać przyczyny psychologiczne, jakie składają się na to zjawisko, aby ustosunkować się racjonalnie do pracy rysunkowej dziecka w ogóle.

Praca niniejsza ma na celu przedstawienie materiału rysunkowego i rozwinięcie go na zasadach programowych. Większy nacisk jest położony na klasy starsze, w których uczeń ma osiąść w osiągalnym stopniu sprawność rysunkową oraz potrzebną wiedzę o rysowanych przedmiotach.

Zjawiska perspektywiczne są przedstawione w takiej kolejności, jak je dziecko odczuwa i na skutek rozumnej i celowej obserwacji w terenie — poznaje. Aby ten dział pracy rysunkowej stał się jasnym i popularnym na gruncie szkolnym, starałem się uniknąć przesadnego teoretyzowania i zawilego kreślenia.

Przewodnią myślą tej pracy jest przedstawienie nauki rysunku, jako przedmiotu użytecznego, tak nieodzownego w dzisiejszym wychowaniu młodzieży. Czynniki obronności państwa zostały zaakcentowane w końcowych rozdziałach, omawiających szkice, plany sytuacyjne i rysunki terenowe.

Nie poruszam celowo wszystkich zagadnień rysunkowych objętych programem nauczania, gdyż to uczynił prof. H. Policht w swych niedawno wydanych pracach p. t. „Nauka rysunku” cz. I i II. Do nich też odsyłam zainteresowanych całością kształtem nauczania rysunku w klasach młodszych.

AUTOR.

„Widzenie jest sztuką, której trzeba uczyć”.
Postało zzi.

OGÓLNE UWAGI O NAUCZANIU RYSUNKU.

Poruszano niejednokrotnie przyczyny niewłaściwego nauczania rysunku, a nawet głośno alarmowano, że przedmiot ten przechodzi poważny kryzys na tle spaczonych pojęć pseudoartystycznych i zbyt wygórowanych żądań rysunkowych, stawianych często przed młodzieżą przez nauczycieli rysunku. Rola rysunku ograniczała się niejednokrotnie do jednostronnego ujmowania zjawisk świata zewnętrznego, a przez przesadną dokładność rysunkową odstręczała młodzież od pracy twórczej, polegającej na przedstawieniu rysunkiem swego wewnętrznego świata.

Jedną z głównych przyczyn była fałszywa ocena przez człowieka dojrzałego naiwnej, lecz posiadającej wiele czaru twórczości dziecięcej. Dążono, aby w każdej klasie była największa ilość t.zw. rysunków „popisowych”, które w nowszym ujęciu dydaktycznym nie mają głębszych wartości. Zapomiano o kardynalnej zasadzie, że nie wszystkie dzieci zdolne są własnymi siłami dobrze rysunki wykonać. Ocena taka istnieje i nadal, co przyczynia się niewątpliwie do skierowywania rysunku na błędne tory. Niejednokrotnie zadaje się kłam prawdzie, która naukę rysunku opiera na prawie naturalnego rozwoju dziecka, a sam rysunek uznaje, jako język plastyczny do wypowiedzania jego uczuć, wrażeń i przeżyć. Wiemy z doświadczenia, że rysunek ożywia naukę, jest przyjemną i pożyteczną czynnością, zwłaszcza w pierwszych latach nauczania. Ponadto jest uznawany za ważny środek wychowawczy, gdyż na duszę dziecka wywiera wielki urok, odrywa od brzydoty, a pokazuje piękno i ład.

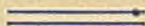
Należy zastosować radykalne zmiany i wglądnąć w przestarzałe formy i ujęcia pracy. Zmiana stosunku do przedmiotu oraz usunięcie chaotycznej dowolności w doborze ćwiczeń i tematów rysunkowych jest sprawą pierwszorzędnej wagi.

Uczyć rysunku to nie tylko podsuwać tematy, rzucać zagadnienia anegdotyczne, nie mające często związku z całością kształtem nauczania, ale myśleć wspólnie z klasą językiem plastycznym, czynić właściwe spostrzeżenia o rysowanej naturze, wyprowadzać rzeczowe wnioski o kształcie, wyglądzie, barwie, materiale, o przeznaczeniu przedmiotu i t. p. Przez rysunek uczymy dzieci samodzielnego pojmowania kształtów i odróżniania cech istotnych różnych przedmiotów. Przez umiejętne patrzenie i spostrzeganie przeciwdziałamy zanikowi zdolności obserwacji. Dążymy do planowego i systematycznego rozwiązywania wielu zagadnień, przez opieranie pracy na właściwym doborze materiału rysunkowego.

Głównym założeniem przy poważnej i głęboko traktowanej pracy rysunkowej winno być rysowanie płynące z podnieć psychologicznych, oparte na bystrości i świeżości obserwacji oraz na nieskazitelnej szczerości wypowiedzianego przez dziecko. Materiał rysunkowy winien być na miarę dziecka, a kolejność następujących po sobie ćwiczeń zgodna ze stopniem jego rozwoju umysłowego i rysunkowego.

W klasach młodszych mocniej zarysuje się metoda indywidualnego podejścia do pracy, zwłaszcza przy rysunkach z wyobraźni, w których dziecko szczerze wypowiada swoje wrażenia w sposób niedołączy i prymitywny, lecz według „modelu wewnętrznego”, jak to określa prof. Szuman. Rysunki dziecka w tym okresie są przejawem jego psychiki. Według prof. Szumana przedmioty, które dziecko widzi w swej wyobraźni, nie są wierną i szczegółową kopią rzeczy widzianych, lecz mniej lub więcej schematycznym uproszczeniem. Dlatego też na rysunki dziecka trzeba patrzeć nie tyle, jako na nieudane próby naśladowania obrazu rzeczywistości, ile raczej jako na przejawy jego odrębnie zbudowanej psychiki. Należy dodać, że z początku zawsze dzieci rysują z pamięci, gdyż oddają rysunkiem tylko to, co w danej chwili wiedzą o rysowanym przedmiocie. Wiedza w tym okresie rozwojowym jest jeszcze powierzchniowa, gdyż umysł dziecka nie może skupić się dłużej na jednym przedmiocie i poszukuje ciągle nowych wrażeń i uczuć, wskutek czego rysunki te są uproszczone czyli schematyczne.

Główną troską nauczyciela w pierwszych latach nauczania winno być stworzenie sprzyjającej atmosfery do pracy twórczej, wywołanie wielkiej radości, silnych przeżyć i chęci wypowiedzenia się rysunkiem, jako mową obrazową. Dążmy usilnie, aby nauka rysunku od pierwszej chwili budziła w dzieciach poczucie estetyki i rozwijała ogólną kulturę estetyczną.

„Przyroda nie ukazuje dziecku linii, lecz rzeczy; linie zaś podajemy jedynie dla ułatwienia trafnego widzenia rzeczy; zabierać rzecz, a pozostawiać tylko linie, nie doprowadzi do celu”.

Postalozzi.

ROLA RYSUNKU W WYCHOWANIU MŁODZIEŻY.

Korzyści praktyczne i estetyczne.

Nauka rysunku ma za sobą duże doświadczenie i w ciągu swego istnienia była różnie ujmowana. Cele ulegały znacznym odchyleniom w zależności od kształtowania się myśli pedagogicznych i wysuwanych ideałów wychowawczych. Pogląd na naukę rysunku uległ radykalnym zmianom, gdy na arenę szkoły wypłynęły nowe hasła, zmierzające do oparcia całej nauki szkolnej na podstawach psychologicznych. Od tej pory zaczęto dopatrywać się wielu nowych korzyści, jakie zdobywa wychowanek na ławie szkolnej. Zwrócono baczną uwagę na korzyści praktyczne w nauce rysunku, które w „szkole pracy” przybrały charakter dominujący nad korzyściami estetycznymi i emocjonalnymi. Kerschensteiner uznaje rysunek jako środek pomocniczy do kształcenia zmysłów, tak niezbędnych do pracy ręcznej. Jest to stanowisko jednostronne i niezgodne z dzisiejszymi założeniami programowymi, w których silniej zarysowały się korzyści estetyczne.

W sprawie tej w nowym programie czytamy: „Nauczanie rysunku w szkole powszechnej ma na celu rozwijanie poczucia i umiłowania piękna kształtów i barw, z uwzględnieniem czynnego stosunku do estetyki życia codziennego” oraz „wyrobienie w osiągalnym stopniu umiejętności rysowania i malowania przedmiotów świata zewnętrznego”.

Nie wynika z tego, aby inne przedmioty nauczania zrezygnowały z postulatów wychowania estetycznego, lecz by umiejętnie wspomagały rysunek, uzupełniały go i wpływały na wytwarzanie wpływów estetycznych na psychikę dziecka.

Do rozwijania poczucia i umiłowania piękna kształtów i barw służą obserwacje w naturze, dokonywane na wspólnych wycieczkach lub przygodnie. Obserwacje nasuwają wiele obrazów i scen rysunkowych, zbliżając młodzież do poznania przyrody, która jest niedoścignionym wzorem piękna, ładu i porządku. Dziecko może jedynie kształcić się na przedmiotach rzeczywistych, które służą mu do wyrobienia należytych wyobrażeń.

Należałoby przytoczyć zasady głoszone przez J. J. Rousseau, które nadal są aktualne, mimo że dzieli nas tak duży okres czasu od momentu ich powstania. Warto je podać w całości dla wykazania, że przyroda jest najlepszym wzorem do celowych i trafnych obserwacji.

„Dzieci posiadają wielką skłonność do naśladowania i każde z nich próbuje rysować; mój wychowanek musiałby oddawać się tej sztuce, aby wykazać wprawę ręki. Będę się wystrzegał oddawać go nauczycielowi rysunków, który by mu poddawał tylko wzorki do odrabiania. Żądam, aby miał przed oczyma rzecz, nie zaś kawałek papieru, na którym ta rzecz przedstawiona; dziecko powinno kreślić dom, drzewo, człowieka i t. d. patrząc na te przedmioty, aby się przyzwyczyło dobrze je obserwować i fałszywych naśladownictw nie poczytywało za prawdziwe obrazy”.

Współczesne życie od człowieka żąda wyćwiczonego oka i sprawnej ręki, umiejętności patrzenia i porównywania, zapamiętywania różnych kształtów i form oraz wyrobionego smaku estetycznego. Są to wymagania zarówno natury praktycznej, jak i estetycznej, które są konieczne do oddziaływania na przemysł i sztukę. Innymi słowy jest to powiązanie nauki rysunku z życiem, zarówno duchowym jak i materialnym, jest to rozszerzenie korzyści rysunkowych, upraktycznienie ich i nadanie im specjalnego charakteru. A gdy rysunek zostanie oparty na zainteresowaniach, których dostarczają dziecku różne wydarzenia i opisy, wywołujące pęd do działania, do szczerego wypowiedzania się rysunkiem, do ujmowania w sposób najprostszy i bezpośredni różnych scen i obrazów plastycznych, wtedy rysunek staje się pracą wolną od przymusu i sprawia wielką przyjemność.

Naturalny rozwój rysunkowy dziecka pozostaje w ścisłym związku z jego ogólnym rozwojem duchowym.

ROZWÓJ RYSUNKOWY DZIECKA — WIEK SZKOLNY.

Dziecko wstępujące w progi szkoły posiada już w pewnym stopniu umiejętność rysowania różnych przedmiotów. Pragnie ono wyrazić rysunkiem te przedmioty, które wywołały u niego zainteresowanie. W tym celu używa prostych, prymitywnych znaków, które są tylko symbolami rzeczywistości. Kształty rysowanych przedmiotów są ujęte w swoisty sposób i nie zawsze przypominają swoim wyglądem w najogólniejszych zarysach przedmiot rzeczywisty. Rysunek w tym okresie może być porównany do pierwotnego pisma obrazowego, które polega na wyrażaniu przez dziecko wyobrażeń przedmiotów w formie symbolów. Znaki graficzne można jeszcze określić jako mowę rysunkową o dużej treści uczuciowej i wyobrażeniowej.

Początkowe rysunki dziecka stanowią swoistą twórczość, która bierze swe siły w rozwoju duchowym i pobudza wyobraźnię ucznia do wysiłku przy tworzeniu scen i obrazów rysunkowych. Przy tej czynności uczeń buduje twory swej wyobraźni, jest więc na swoją miarę twórcą, którego cechuje świeżość wrażeń i spontaniczność czynu.

Na rysunki dziecka należy patrzeć umiejętnie — bez ironii i śmiechu. Trzeba umieć dopatrywać się w nich piękna i treści.

W pracy szkolnej musimy poznać charakterystyczne etapy rozwoju rysunkowego dziecka i zwrócić szczególną uwagę na zjawisko schematycznego upraszczania kształtów wszystkich rysowanych przedmiotów. Rysunki dziecka siedmio letniego cechuje duża nieudolność w organizowaniu form oraz prostota ujęcia.

Na podstawie długich badań ustalono, że wszystkie dzieci przechodzą przez trzy fazy rozwojowe, które prof. Stefan Szuman ujął w następujący sposób:

1. Okres bazgrania, czyli formowania się schematu.
2. Okres schematu (ideoplastyka).
3. Okres poschematyczny (rozwój w kierunku fizjoplastyki).

W okresie bazgrania rysunek jest najoryginalniejszym symbolem, potem rozwija się i przekształca na schemat, który reprezentuje pewien przedmiot jako całość skonstruowaną z dobranych części w pewien racjonalny sposób oraz uwydatnia cechy przedmiotu. Dlatego też schematy rysunkowe, wytwarzane przez dziecko w pewnym wieku, są istotnie czymś pośrednim między obrazem przedmiotu, a pojęciem przedmiotu. Ważnym jest podkreślenie, że dziecko rysując uproszczony schemat przedmiotu konstruuje go, a nie naśladuje. W okresie poschematycznym rysunki zmieniają się, doskonałą i przechodzą w mniej lub więcej wierną podobiznę przedmiotu.

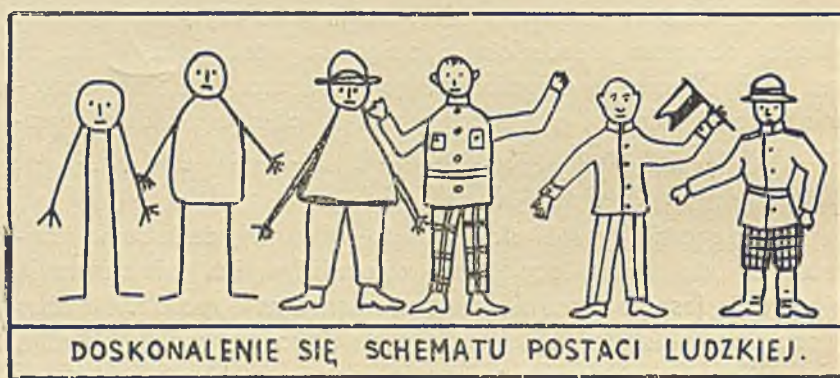
Patrząc na rysunki dziecka spostrzegamy, że te same schematy są do siebie podobne i kolejność w ich wielokrotnym rysowaniu jest powtarzana stale w identyczny sposób. Dziecko rysując postać ludzką lub zwierzęcą, nie dokonuje analizy kształtu, nie wylicza poszczególnych części składowych we właściwej kolejności, lecz rysuje przedmiot taki, jaki sobie w danej chwili wyobraża. To też często widzimy, jak dziecko opuszcza na rysunku zasadnicze części składowe, których w czasie rysowania nie dostrzega. Stopniowo, w miarę rozwoju rysunkowego i umysłowego, pojawiają się wszystkie główne części składowe ze szczegółami ubrania i charakterystycznymi cechami budowy.

Pierwsze schematy są wyrażone w sposób liniowy, później przechodzą w formy dwuwymiarowe-płaskie, nabierając cech geometryczności i stając się bardziej przejrzyste, dzięki swej prostocie i redukcji licznych szczegółów. Taki doskonały schemat nosi nazwę rysunku typowego i jest bardzo zbliżony do wzoru natury. Według prof. Szumana nie wszystkie dzieci dochodzą do wytwarzania typu rysunkowego i z różnych przyczyn przestają przedwcześnie rysować, a tym samym rozwijać się rysunkowo. Tylko dzieci zdolne dochodzą do szczybla rozwoju typu rysunkowego.

Zachodzi pytanie, czy można zwiększyć ilość dzieci, które doszłyby do typu rysunkowego przez umiejętne zorganizowanie ćwiczeń pomocniczych i oparcie nauki rysunku na metodzie zainteresowań przy jednoczesnym uwzględnieniu celowych spostrzeżeń i wnikliwych obserwacji? Oczywiście tak, gdyż ćwiczenia pomocnicze stanowią moment organizowania form płaskich różnych przedmiotów oraz budowania ich z różnych elementów składowych w logiczną całość, która nosi znamiona poprawnego ujęcia, opartego na proporcjach, układzie i ruchu.

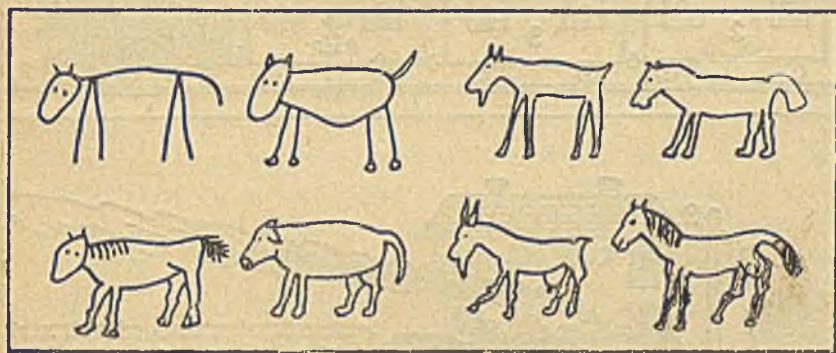
Wśród wielu przyczyn, jakie wpływają na zahamowanie rozwoju rysunkowego młodzieży klas starszych należy wymie-

Rys. 1.

nić: niezadowolenie z pracy obrazowej, gdyż formy rysowane nie przedstawiają podobieństwa rzeczywistości, jaką dziecko odczuwa i rozumie, a nie potrafi wyrazić jej rysunkiem, wpływ obcych wzorów naturalistycznych, trudności perspektywiczne przy wyrażaniu terenu i przedmiotów przestrzennych oraz duża bezradność wobec zadania. Tylko współpraca z nauczycielem oraz oparcie nauki rysunku na celowej obserwacji, rozumowaniu i wnioskowaniu oraz odpowiedni dobór tematów i ćwiczeń, może poderwać młodzież do pracy i usprawnić rozwiązywania graficzne. Dziecko przeciętnie uzdolnione potrzebuje częstych i odpowiednich wskazówek, a pozostawione własnemu losowi zniechęca się i załamuje, nie biorąc czynnego udziału w pracy rysunkowej, która stopniowo staje się dla niego udręką.

Najbardziej uproszczonym schematem rysunkowym postaci ludzkiej jest t. zw. „głwonóg” pozbawiony tułowia i szyi, o nogach i rękach wyrastających wprost z głowy. Jest to symbol postaci ludzi w najprymitywniejszym ujęciu. Cechuje go prostota i naiwność budowy. Głwonogi powoli się doskonalią, przekształcają, bogacą i przybierają bardziej prawdopodobny wygląd. W miarę rozwoju umysłowego i zdobywania wiedzy o rysowanych przedmiotach dziecko porzuca symbole graficzne i zaczyna rysować dwuwymiarowo, wydobywając podświadomie na wierzch proporcje i wyrażając ruch kończyn i tułowia. Postacie te stopniowo nabierają ruchu, życia, dynamiki, prze-

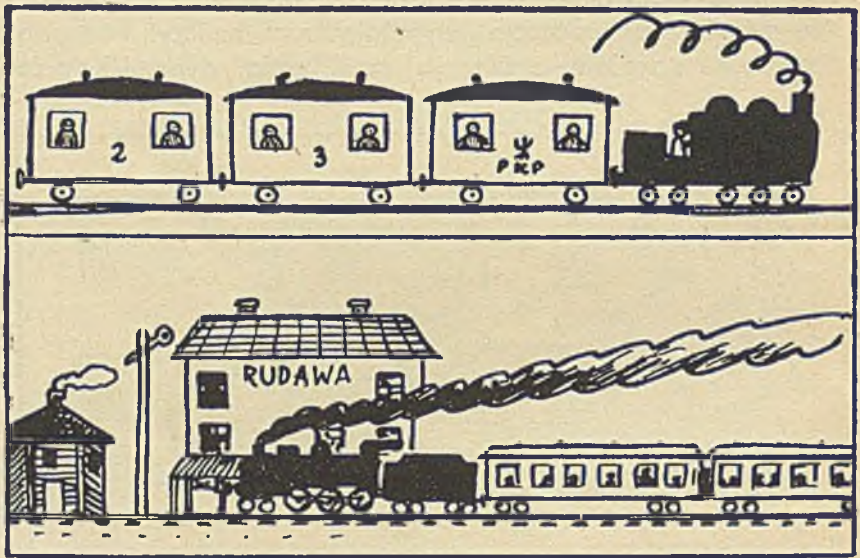
Rys. 2.

stają być tworamı sztywnymi — martwymi, są obdarzone jakąś akcją, spełniają pewną rolę — jaka im została powierzona i robią się bardziej interesujące. Dziecko na rysunku pragnie wyrazić pewne stany uczuciowe, różne sytuacje psychologiczne, właściwości i cechy przedmiotów. Dysponuje jednak ograniczonymi formami graficznymi i ciągle szuka nowych sposobów na przedstawienie swoich zamiarów.

Rysunek 1 ilustruje rozwój postaci ludzkiej, która przechodzi przez różne fazy rozwojowe od głwonoga, aż do typu rysunkowego. Analizując poszczególne ujęcia postaci ludzkiej spostrzegamy, jak dziecko początkowo nie przywiązuje żadnego znaczenia do wyodrębnienia głównych części składowych, ilości palców u rąk, rozstawienia i budowy nóg i t. d. Dopiero na dalszych rysunkach jest uwzględniony porządek, logiczność

budowy oparta na proporcjach, szczegóły ubrania oraz określony ruch. Analogicznie przedstawia się rozwój postaci zwierzęcej, która różni się przede wszystkim układem poziomym, większą ilością części składowych oraz najbardziej charakterystycznymi cechami (rys. 2).

Wszystkie inne przedmioty przechodzą swoją naturalną ewolucję rysunkową, podobnie jak to jest uwidocznione na postaci ludzkiej i zwierzęcej. Typowym przykładem jest rys. 3, na

Rys. 3.1

którym pociąg jest przedstawiony przez dziecko 7-letnie i 11-letnie. Uderza w nim różnorodność potraktowania, wypływająca z niejednakowego przygotowania rozwojowego i co się z tym wiąże — obserwacyjnego. Schematyzm formy, prymitywizm kształtu, potraktowanie geometryczne — jest główną cechą rysunku górnego, część dolna posiada już inne ujęcie, znacznie bogatsze, poprawniejsze i oparte na wszechstronnej obserwacji oraz znajomości całości budowy i rozmieszczeniu w odpowiedni sposób szczegółów. Wyniki nauczania, zawarte w programie, informują nauczyciela, do czego zdolne jest dziecko i wyznaczają mu ponadto jego rolę w pracy rysunkowej w poszczególnych klasach.

„Ćwiczenia pomocnicze przygotowują ucznia do poprawniejszego wyrażania kształtu formą rysunkową, ilustrując zwłaszcza podział na części i ich rozmieszczenie”.

(Program str. 378).

WPŁYW ĆWICZEŃ POMOCNICZYCH NA DOSKONALENIE SIĘ RYSUNKÓW DZIECIĘCYCH.

Chcąc zaprowadzić dzieci klas młodszych do celowej i rozumnej obserwacji, do poznania i opanowania treści związanej z budową rysowanych przedmiotów należy stosować ćwiczenia pomocnicze w postaci układanek z patyczków, pasków papieru lub kolorowego kartonu oraz wydzieranek i wycinanek. Ćwiczenia te winny być stosowane we wszystkich typach organizacyjnych szkół ze względu na korzyści rozwojowe — rysunkowe i ruchowe.

Celem ćwiczeń pomocniczych jest pobudzanie dzieci do umiejętnego patrzenia na przedmiot i konstruowanie go z prostych form z jednoczesnym wyodrębnieniem części składowych i ich zasadniczych proporcji. Dalsze cele to zachęta do rysowania, gdyż skonstruowane nowe kształty pobudzają i ośmielają dzieci do wypowiedzania ich na papierze w formie innej — bo rysunkowej. Ćwiczenia pomocnicze oddają wielką usługę przy uruchomieniu postaci ludzkiej i zwierzęcej ze względu na łatwość przesunięcia patyczków lub pasków oraz usuwają na plan dalszy konieczność specjalnego uzdolnienia do rysunku, gdyż każde dziecko potrafi je wykonać, a tym samym poznać w pewnym zakresie budowę przedmiotu. Przez częste i umiejętnie stosowanie ćwiczeń pomocniczych wpływamy na stopniowe doskonalenie się techniczne rysunku mimo, że w nowych programach zeszło ono na plan drugi, ustępując na korzyść zdobywanym przez dziecko wyobrażeniom o przedmiocie i indywidualnej interpretacji jego kształtu. Ćwiczenia pomocnicze po-

nadto uczą pilności i dokładności i przekonują nas, że przez ich rozumne stosowanie osiągniemy powodzenie w pracy rysunkowej.

Rysunek z wyobraźni stwarza najbardziej sprzyjające okoliczności do stosowania ćwiczeń pomocniczych zwłaszcza, gdy wchodzi w rolę postaci ludzkie i zwierzęce. Również rysunki poobserwacyjne z pamięci i pokazu wymagają stosowania ćwiczeń pomocniczych, wprawdzie nie przed każdą lekcją, lecz przy temacie trudniejszym, wymagającym dokładnego przypomnienia części składowych i analizy charakterystycznych cech budowy przedmiotu. Przy okazji należy podkreślić, że ćwiczenia pomocnicze nie są same w sobie celem, lecz tylko środkiem do celu. Stąd też zastosowanie ich w pracy musi być podyktowane wyraźną koniecznością, a sam sposób prowadzenia ćwiczeń pomocniczych winien być celowy, umiejętny, sprawny i różny w zależności od tematu i indywidualnego potraktowania przez dziecko. Czas na ćwiczenia pomocnicze musi być ograniczony do kilku zaledwie minut i stanowić wstępny moment zabawowo-poznawczy przed właściwą pracą rysunkową.

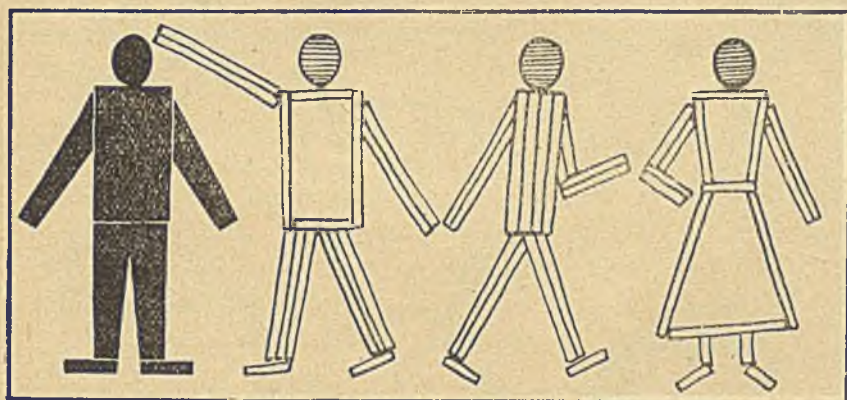
Organizacja ćwiczeń pomocniczych jest niezmiernie prosta i nie wymaga prawie żadnego wkładu materialnego. Na lekcjach zajęć praktycznych lub też w domu uczniowie klas I i II przygotowują sobie pewną ilość cienkich patyczków (10—20 sztuk) wielkości zapałki i drugi taki sam komplet o wielkości podwójnej lub o połowę mniejszej i przechowują je w pudełkach lub kopertach. Oprócz patyczków można używać wąskich peseczków z kolorowego kartonu lub z okładek od zapisanych zeszytów (5—10 mm. szer.) i przechowywać je w podobny sposób.

Lekcja z zastosowaniem ćwiczeń pomocniczych może mieć następujący przebieg:

- 1) Wysłunięcie tematu i wypowiedanie się dzieci.
- 2) Układanka z patyczków lub z pasków kartonu.
- 3) Przegląd układanek przez nauczyciela i ewentualne uzupełnienia.
- 4) Zwrócenie uwagi na ogólną budowę przedmiotu i sprawdzenie jego części składowych.
- 5) Rysunek ucznia na kartce papieru.

- 6) Barwienie kredkami wykonanych rysunków.
- 7) Przegląd prac i podpisanie rysunków według przyjętego wzoru.
- 8) Zebranie prac uczniowskich i przechowanie ich w teczkach do następnej lekcji.

Mogą zająć wypadki, że układanka może być na jednej lekcji zastosowana dwa razy: na początku i w końcu lekcji, w zależności od potrzeby. W czasie rysowania układanka winna zniknąć przed oczu dziecka, gdyż będzie stanowiła tylko zbędną przeszkodę. Patyczki do układanek na pochyłych ławkach winny mieć przekrój kwadratowy, aby nie zsuwały się na ziemię, co ma miejsce przy przekroju okrągłym.

Rys. 4.

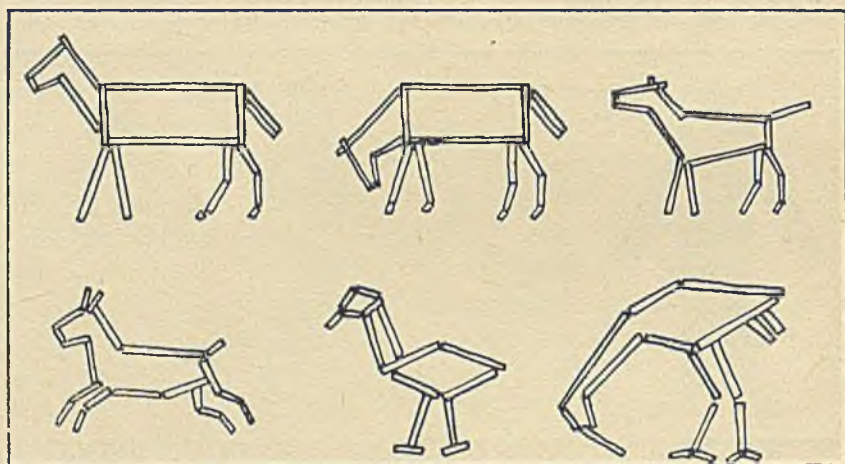
Aby patyczki nie brudziły się i występowały wyraźniej winny być zabarwione farbą anilinową przez wrzucenie ich do większego naczynia z aniliną, uprzednio rozcieńczoną wodą. Ponieważ drzewo posiada własności chłonne, więc patyczki po krótkiej chwili nabiorą jednakowego koloru. Kolor patyczków wilgotnych jest znacznie ciemniejszy, po wyschnięciu zaś jaśnieje i nabiera żywego wyrazu. Mokie patyczki należy umieścić na rozpostartych gazetach i co pewien czas przewracać, aby równocześnie wyschły. Patyczki mogą mieć zabarwienie odpowiadające trzem barwom zasadniczym, a część pochodną barwę zieloną.

Do konstruowania postaci ludzkiej z patyczków lub pasków kartonu potrzebna jest głowa, którą dzieci przygotowują w for-

mie podłużnego krążka z kartonu lub kolorowego papieru. Wykonanie głowy z patyczków sprawi dużą trudność techniczną i nie da jej pełnego kształtnego i proporcjonalnego obrazu. Głowa wykonuje różne ruchy i może mieć dowolne położenie w stosunku do tułowia, co w układance daje się łatwo uskutecznić przez przesunięcie krążka i dopasowanie go do danej sytuacji.

Przy układance postaci ludzkiej należy zachować następującą kolejność:

- 1) głowa,
- 2) budowanie tułowia w formie prostokąta, lub czworokąta,

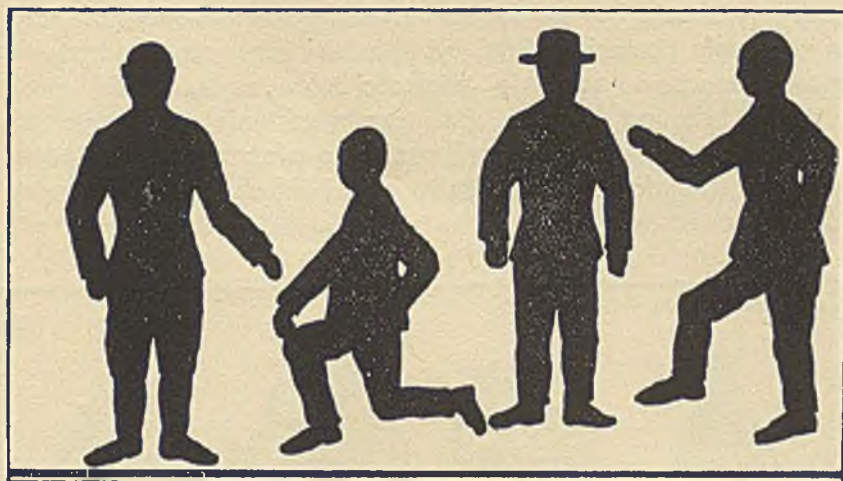

Rys. 5.

- 3) umieszczenie rąk na wysokości ramion i ustalenie ich ruchu,
- 4) umieszczenie nóg w dolnej części tułowia i ustalenie ich pozycji,
- 5) dopasowanie stóp do pozycji nóg.

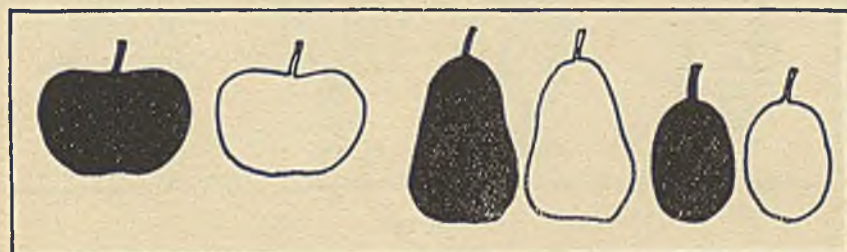
Na przebieg pierwszych ćwiczeń należy zwrócić szczególnie baczną uwagę, gdyż od ich poprawności uzależnione będą dalsze wyniki w tej dziedzinie pracy przygotowawczej. Rysunek 4 przedstawia najbardziej typowe ujęcie układankowe postaci ludzkiej w najczęściej spotykanym ruchu.

Duże rezultaty obserwacyjne oraz sprawności ruchowe można osiągnąć przy budowaniu przez dzieci form zwierząt

Rys. 6.

i ptaków w najrozmaitszych ujęciach. Ujawni się tu w dużym stopniu zaradność oraz zmysł kombinacyjny. Ćwiczenia te dostarczają wielu momentów do wypowiedzania się słownego i dzielenia się w odpowiedni sposób wzajemnymi uwagami. Na rysunku 5 są podane przykładowo rozwiązania różnych form zwierząt i ptaków.

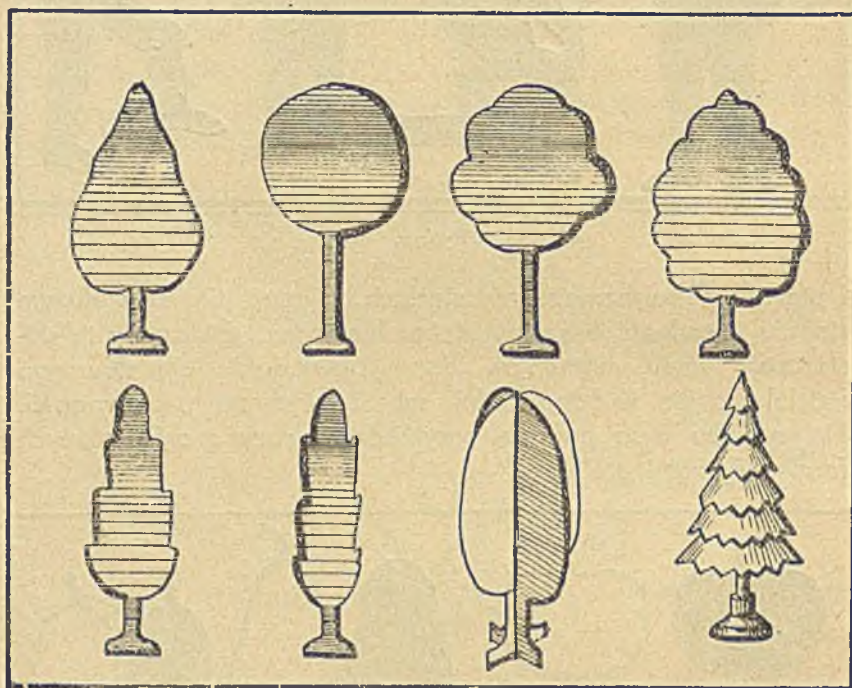

Rys. 7.

W klasie III występują ćwiczenia pomocnicze pod nazwą wydzieranek. Polegają one na wyszarpywaniu form z papieru i komponowaniu z nich całości. Do wydzieranek nadaje się najlepiej papier czarny, który stwarza wyraźne sylwety. Otrzymana linia konturowa jest dość ciekawa ze względu na swoją płynność i miłą dla oka nierówność. Bardziej udane wydzieranki mogą być lekko przyklejone do jasnego tła, aby nie

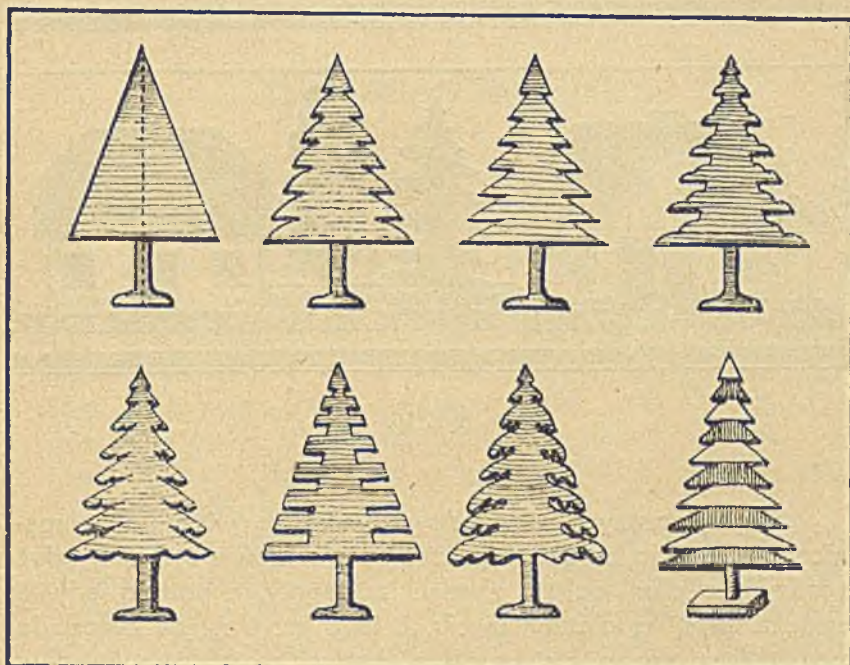
rozsywały się i tworzyły zwartą całość kompozycyjną. Przy wydzieraniu postaci ludzkiej (rys 6) należy rozpocząć od kształtu głowy, dopasowując do jej wielkości tułów, ręce, dłonie, nogi i stopy. Nie jest błędem, jeśli praca zostanie rozpoczęta od tułowia, który będzie stanowił centralną płaszczyznę, do której zostaną dobudowane pozostałe części składowe postaci ludzkiej lub zwierzęcej.

Rys. 8.

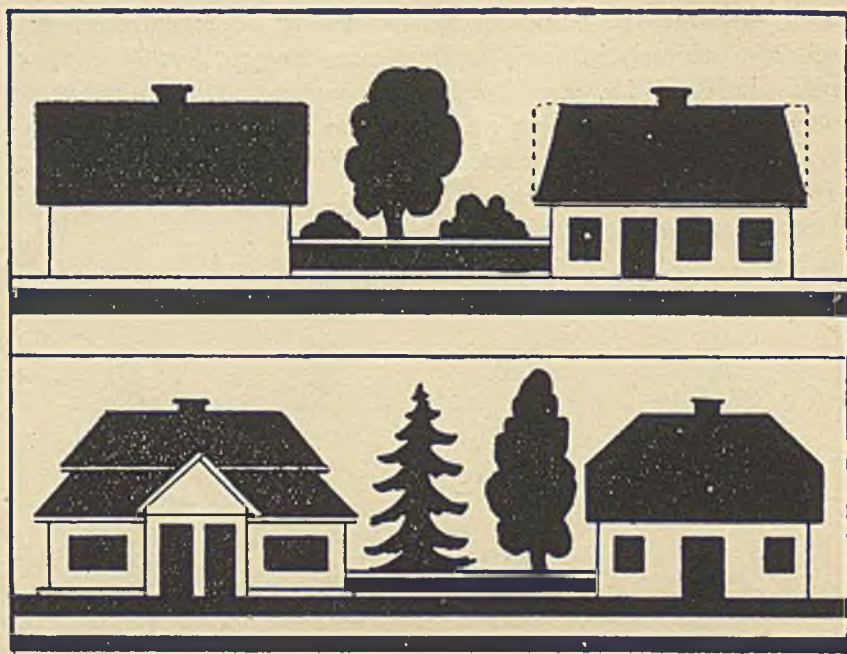
Wyszarpianie nie może być poprzedzane rysunkiem ołówkowym, gdyż byłoby przeszkodą przy zastosowaniu nowej techniki, wymagającej zupełnie odmiennego nastawienia. Postać ludzka może być przedstawiona w różnych pozycjach i potraکتowana najbardziej schematycznie. Pierwsze próby zazwyczaj dają małe efekty, lecz w miarę poznania właściwości papieru i zaprawienia się w nowej technice można dojść do bardzo dodatnich rezultatów.

Aby uniknąć niepowodzeń należy na początku rozpocząć od form okrągłych, jakie dyktują nam owoce, (rys 7) jarzyny, piłki, baloniki i t. p. Po zdobyciu wprawy i doświadczenia uczniowie klasy III mogą przystąpić do wydzierania z jednego kawałka papieru całej postaci ludzkiej i zwierzęcej bez uwzględniania szczegółów. Będzie to naturalne przejście do wycinanki, która występuje w klasie IV.

Rys. 9.

Pierwsze ćwiczenia wycinkowe można rozpocząć od drzew liściastych (rys. 8), następnie drzew iglastych (rys. 9), potem przejść do budowy z form geometrycznych, prostokątnych i trójkątnych różnych typów budynków (rys. 10). Podane na rysunkach kształty są uproszczone i oparte na kole, prostokącie i trójkącie. Kontury drzew mają raczej ujęcie dekoracyjne, niż naturalistyczne. Do wycinanek może być użyty papier kolorowy, dający intensywne sylwety barwne.

Rys. 10.

Z przytoczonych przykładów wynika, że ćwiczenia pomocnicze odgrywają bardzo poważną rolę w nauce rysunku, gdyż usuwają na plan dalszy zbędne szczegóły, a podają jedynie syntezę formy w płaskim ujęciu. Z tego też względu ćwiczenia pomocnicze winny być w miarę potrzeby stosowane według podanej kolejności. Mają one przyczynić się do osiągnięcia dobrych wyników w trudnym dziale nauki szkolnej, jakim jest rysunek.

„Każda technika rysunkowa posiada specjalne wartości kształcące, nadto opanowanie jej wzbogaca zasób środków, służących do plastycznego wypowiedzania się ucznia”.

(Program str. 372).

TECHNIKI RYSUNKOWE.

Malarz w swej pracy artystycznej posługuje się wieloma technikami, które pozwalają mu na wypowiedzenie się jego stosunku do otaczającej go rzeczywistości środkami malarskimi w sposób subtelny i wrażliwy a często, zależnie od wysuniętego celu, w sposób silny i zdecydowany. Ten sam przedmiot malarz może wyrazić kreską, plamą barwną, sylwetą, podkreślić jego kontur lub bryłowatość przez umiejętnie zastosowany światłocień, może wydobyć efekty zdobnicze, kolorystyczne, świetlne i t. d. We wszystkich wypadkach wystąpią odrębne cechy malarskie, a sam wygląd przedmiotu będzie posiadał różnorodny charakter.

W pracy szkolnej korzystamy również z wielu technik rysunkowych, jednak w znacznie uboższym zakresie ze względu na trudności techniczne i materialne. Na wstępie należy wyraźnie sprecyzować pojęcie technik rysunkowych dla jednako­wego ich rozumienia.

Pod mianem technik rysunkowych zwykliśmy określać sposoby wyrażania form przez zastosowanie różnych środków albo inaczej narzędzi pracy jak: ołówek, kredka, pióro, patyk, wycinanka, pędzel i t. d.

Powszechnie stosowaną techniką rysunkową w szkole powszechnej jest technika ołówkowa i kredkowa, nieco rzadziej technika malarska farbą wodną i pędzlem, a już do rzadkości należą ćwiczenia zwykłym piórem, piórem redis lub patykiem. Jeżeli jest używane pióro lub patyk to tylko przy wykonywaniu napisów i to często w sposób niewłaściwy. Stosowanie innych technik rysunkowych jak: węgiel i kryjąca farba klejowa

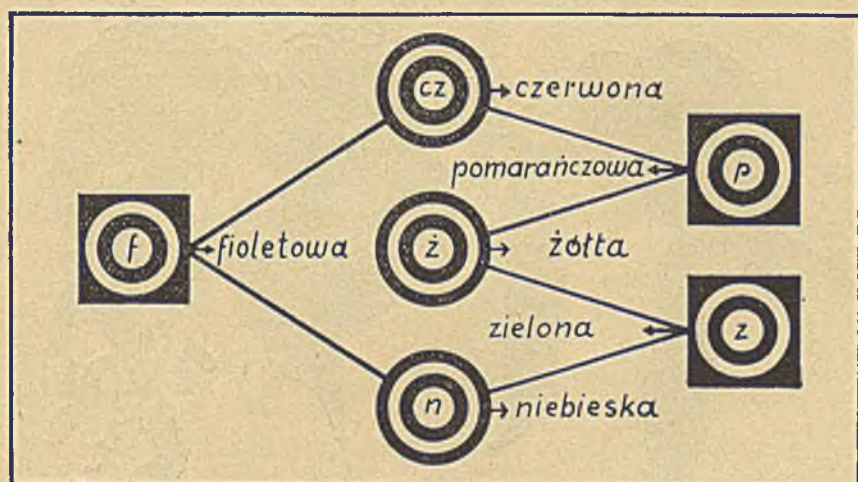
należy do bardzo nielicznych wyjątków. Główną przeszkodę stanowi przepełnienie klas, a więc brak wolnego miejsca na rozprzestrzenienie się przy pracy oraz dość skomplikowane czynności rysunkowo-techniczne jak: przygotowanie farb klejowych w wielu naczyniach, zgromadzenie dość dużej ilości pędzli płaskich, przypięcie większych arkuszy papieru pakunkowego do tablic, brudzenie się przy tych czynnościach malarzkich i wiele, wiele innych. Techniki te mogą być zastosowane tylko przez małe zespoły uczniów i to w salach odpowiednio urządzonych.

Może sama przyczyna omijania różnych technik rysunkowych leży nie w trudnościach natury technicznej i nieodpowiednich warunkach szkolnych, lecz w niedocenianiu przez nauczycieli wartości kształcących i estetycznych jakie zdobywa dziecko przy zastosowaniu różnorodnych technik rysunkowych. Trzeba zdać sobie sprawę również z tego, że techniki rysunkowe w dużym stopniu wpływają na urozmaicenie pracy, pobudzają młodzież do nowych ujęć i indywidualnych wypowiedzi graficznych, niwelują w znacznym stopniu różnice rysunkowe dobitniej występujące u dzieci bardziej uzdolnionych przy zastosowaniu jedynie ołówka. Są dzieci, które bardziej reagują na barwę i te w znacznie lepszym stopniu wykonują rysunki kolorystyczne, inne dzieci są wybitnymi rysownikami i wypowiadają się lepiej kreską, a są i takie, którym odpowiada bardziej kredka, pióro lub patyk.

Rzecz jasna, że zastosowanie wielu technik rysunkowych pozwoli na lepsze oszczędzenie całej twórczości dziecięcej i odkryje, który ze sposobów jest najbliższy jego psychice. Program uszeregował techniki rysunkowe według trudności i wprowadził je w uzasadnionej kolejności na poszczególne stopnie nauki szkolnej.

W klasach I i II jest mowa o właściwym posługiwaniu się ołówkiem i kredkami oraz o stosowaniu pomocniczych ćwiczeń rysunkowych w formie układanek, w klasie III o zaznajomieniu uczniów z użyciem farb wodnych i pędzla oraz o stosowaniu w dalszym ciągu ćwiczeń pomocniczych w postaci wydzieranek, w klasie IV o wprowadzeniu zwykłego pióra oraz o stosowaniu wycinanki. Od klasy V wzwyż nauka rysunku rezygnuje z tego rodzaju ćwiczeń pomocniczych, a kładzie większy nacisk na

poprawną formę konstrukcyjną i światłocieni. W tejże klasie V stosujemy patyk zwany inaczej „pisakiem” lub w miarę warunków pióro „redis”, a w klasach VI i VII uwzględniamy stosowanie wszystkich wymienionych środków malarskich przy wykonywaniu krótkich napisów w związku z potrzebami ucznia lub szkoły oraz przy szkicach, projektach, rysunkach krajobrazów, przedmiotach przestrzennych, ćwiczeniach kolorystycznych i t. d. Klasy starsze winny stosować wszystkie dostępne techniki rysunkowe w zależności od istotnego celu, jaki stawiamy w czasie opracowania poszczególnych tematów.

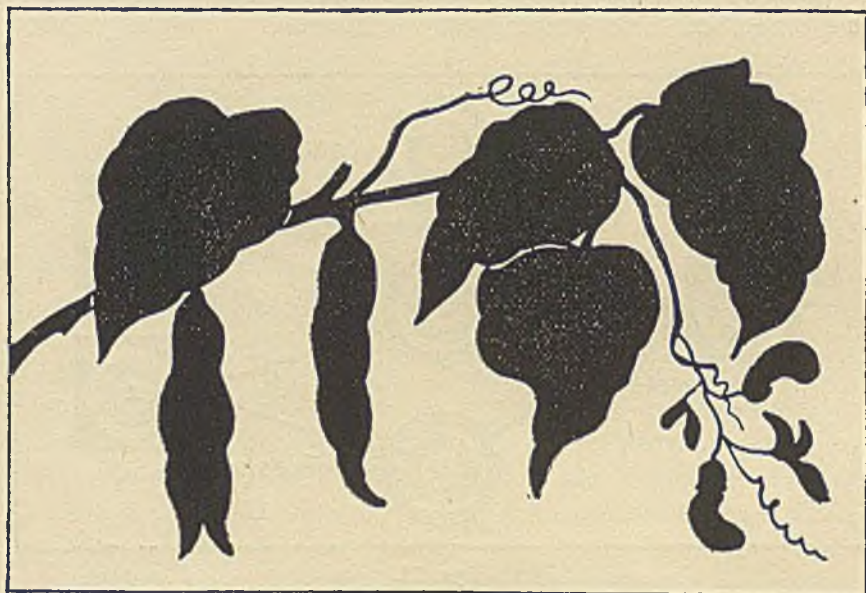

Rys. 11.

Zastosowanie ołówka i kredek nie nastęrcza żadnych większych trudności. W klasach młodszych należy używać ołówka o odpowiednim stopniu twardości (Nr 2), gdyż dziecko w tym wieku rysuje całym ciężarem ręki, stąd też twardość ołówka ma swoje znaczenie. Ołówek zbyt twardy daje linię martwą i suchą, a sam ślad jest mało widoczny nawet na nieznaną odległość. W klasach starszych, zwłaszcza przy ćwiczeniach z cieniowaniem, należy używać miękkiego ołówka (Nr 1), który daje znacznie ciemniejszą i wyraźniejszą kreskę. Linia wytyczona tym ołówkiem jest zdecydowana i pełna oraz może posiadać różny stopień barwy szarej, uzależnionej od ucisku ołówka na papier. Ołówek miękki bywa często przez

dzieci używany w sposób niewłaściwy, zwłaszcza przy cieniowaniu różnych płaszczyzn. Spotyka się często t. zw. „mazanie” polegające na rozcieraniu palcem lub kulką papieru śladów grafiku po papierze. W ten sposób są zacierane granice konturów przedmiotu, a sam rysunek staje się niewyraźny, jakby zamglony i brudny.

Przed zastosowaniem techniki malarskiej często wykonujemy ołówkiem kontury przedmiotów w ogólnych zarysach.

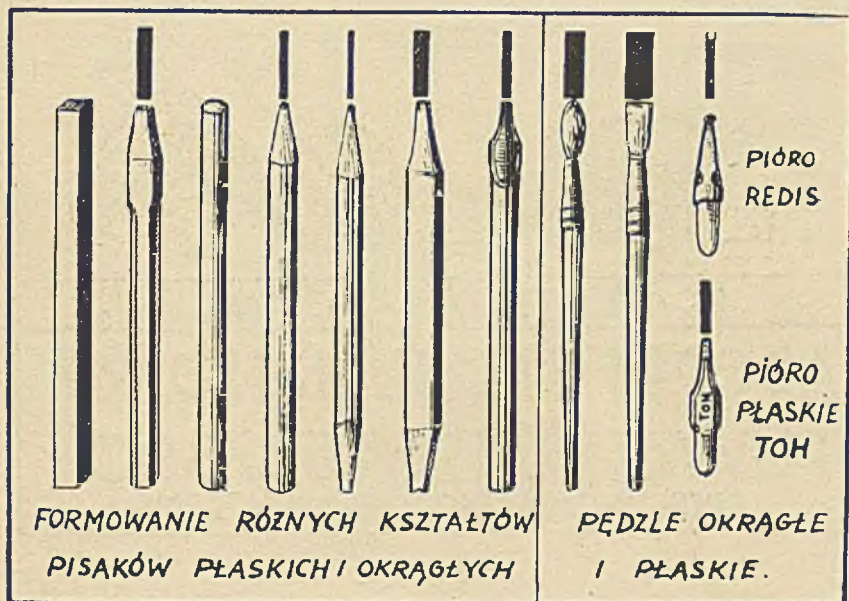

Rys. 12.

Ślady ołówka staramy się uczynić najmniej widocznymi i w sposób bardzo dyskretny wyznaczamy poszczególnym przedmiotom miejsce na papierze. Tego rodzaju rysowanie wymaga sprawnego władania ręką i kontroli oka, może być więc stosowane tylko na najwyższym szczeblu nauki szkolnej i to w dodatku u nielicznej grupy młodzieży.

Uczniowie bardzo często rysują wprost kredkami, które mają te same cechy, co i ołówek. Różnica występuje jedynie w barwie i twardości. Ilość kredek nie jest ograniczona. W klasie I dzieci mogą używać wszystkich kredek, jakie są w ich posiadaniu, lecz rozróżniać tylko trzy barwy główne (czerwona,

niebieska i żółta), zaś w klasie II rozróżniać i nazywać trzy barwy główne i jedną pochodną (zieloną). Kredki dają więcej efektów rysunkowych niż ołówki i zmuszają ucznia do opuszczania drugorzędnych szczegółów, ogniskując całą uwagę dziecka na głównym temacie. „Malowanka” zawiera dużo wyrazu, jasności i życia, czego jest pozbawiony rysunek ołówkowy. Komplet kredek winno posiadać każde dziecko i jaknajczęściej używać w pracy rysunkowej.

Rys. 15.

W klasie III program zaleca zastosowanie trzech farb wodnych: czerwonej, niebieskiej i żółtej. Są to farby zasadnicze albo główne, z których przez połączenie można otrzymać trzy farby pochodne. Rysunek 11 wskazuje schematyczny układ farb zasadniczych i powstawanie z nich barw pochodnych: pomarańczowej, zielonej i fioletowej. Uczeń mając na palcu trzy farby zasadnicze, może przez połączenie posługiwać się sześcioma barwami, które mogą znów mieć różny stopień jasności i nasycenia, w zależności od przewagi jednej z farb głównych i ilości użytej do rozprowadzenia wody. Farby bardziej gęste mają charakter farb kryjących i trudniej dają się

rozprowadzić po powierzchni papieru. Od stopnia gęstości farb uzależniony jest ich stopień nasycenia. Technika malowania farbami wodnymi jest na ogół dość trudną przy zbyt wygórowanych żądaniach nauczyciela, które niejednokrotnie przekraczają możliwości techniczne i kolorystyczne dziecka. Nigdy nie należy zapominać o tym, że dziecko od klasy III aż do V włącznie maluje w formie sylwet i plam barwnych, które sprowadzają przedmiot do ujęcia płaskiego. Dopiero w klasie VI

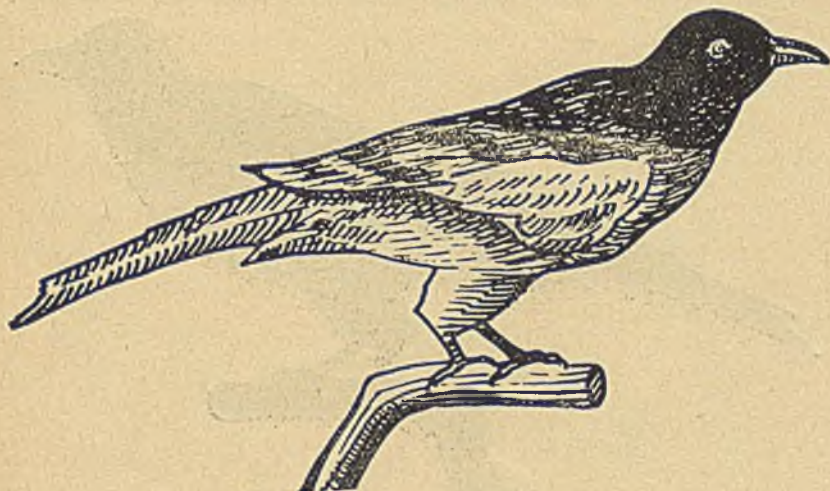
Rys. 16.

można przystąpić do wyodrębnienia i podkreślenia cech bryłowości i przestrzenności przedmiotów i stosować podstawowe ćwiczenia ze światłocieniem.

Pierwsze ćwiczenia malarskie w kl. III mogą być określone mianem „malowanek” i polegają na pokryciu odpowiednią barwą większych lub mniejszych form rysunkowych, wykonanych poprzednio ołówkiem. Pierwsze prace są zazwyczaj niedolne o nierównych i poszarpanych śladach pędzla, które przeważnie przekraczają ołówkowe linie konturowe. Powstaje więc nowy kontur barwny nie pokrywający się z pierwotnym- ołówkowym. Najprymitywniejsza „malowanka” ma jednakże większą wartość od mało żywego rysunku ołówkowego, gdyż wprowadza zastosowanie nowego narzędzia pracy i rozszerza

w ten sposób zakres środków malarskich, potrzebnych do wypowiedania się ucznia na tematy najbardziej interesujące go w danej chwili. Nie może to być jednak praca bezmyślna i niestaranna, lecz nacechowana troską o jaknajbardziej estetyczny wygląd rysunku.

Do ciemnych ujęć sylwetowych konieczną jest jedna z farb neutralnych, najlepiej czarna obojętna, która winna znaleźć się obok farb zasadniczych na palecie ucznia klasy III. Czarna barwa występuje zdecydowanie na białym tle i podkreśla w wyraźny sposób ogólny kształt przedmiotu. Do potraktowa-

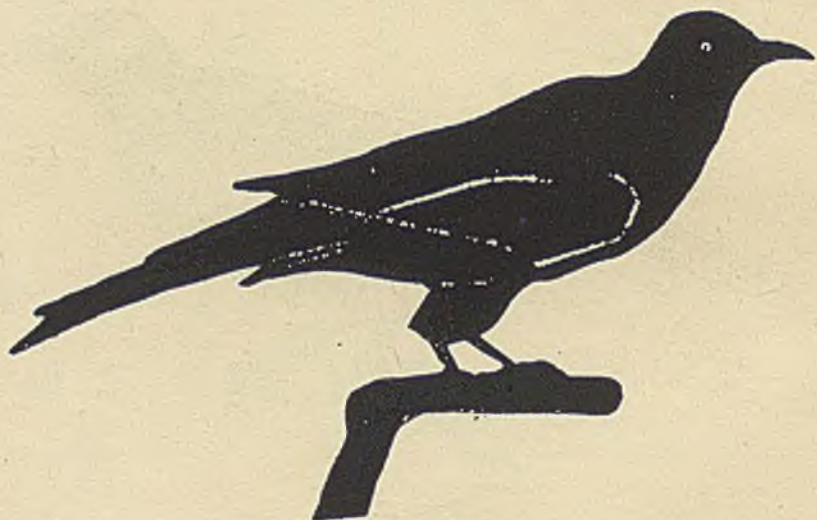

Rys. 17.

nia sylwetowego nadają się prawie wszystkie przedmioty z tym jednak, że mogą być przedstawione jedynie płasko. Sposób potraktowania sylwetowego przedstawia rysunek 12, na którym zostały pominięte wszystkie szczegóły. Rysunek taki winien mieć zastosowanie dopiero w kl. V, gdyż wymaga dużej pewności we władaniu pędzlem i wyczuwaniu kształtu. W klasach VI i VII przystępujemy do malowania wprost pędzlem sylwet zwierząt, ludzi, kwiatów, drzew, naczyń i t. p. przedmiotów, używając najpierw farby o małym stopniu natężenia i rysując pędzlem główne kontury przedmiotu, stopniowo dochodząc do sylwety, potem nasilamy poraż drugi właściwe partie farbą mocniejszą i w ten sposób otrzymujemy ujęcie bryłowe. Będzie to wła-

ściwe i stopniowe przejście od sylwety do tworu przestrzennego-naturalnego (tablica I, rys. 13). Przy malowaniu z natury naczyń szklanych i ceramiki należy pozostawić miejsca oświetlone w kolorze białym (refleksy) oraz podkreślić mocniej części będące w cieniu. Na tło lub podstawę pada cień rzucony, z którym również zapoznujemy uczniów, wskazując na kierunek jego padania i kształt (tablica II, rys. 14).

W klasach starszych ilość farb powiększa się do ośmiu, gdyż nowe zadania kolorystyczne tego koniecznie wymagają. Przy użyciu trzech farb zasadniczych nie można w żaden spo-

Rys. 18.

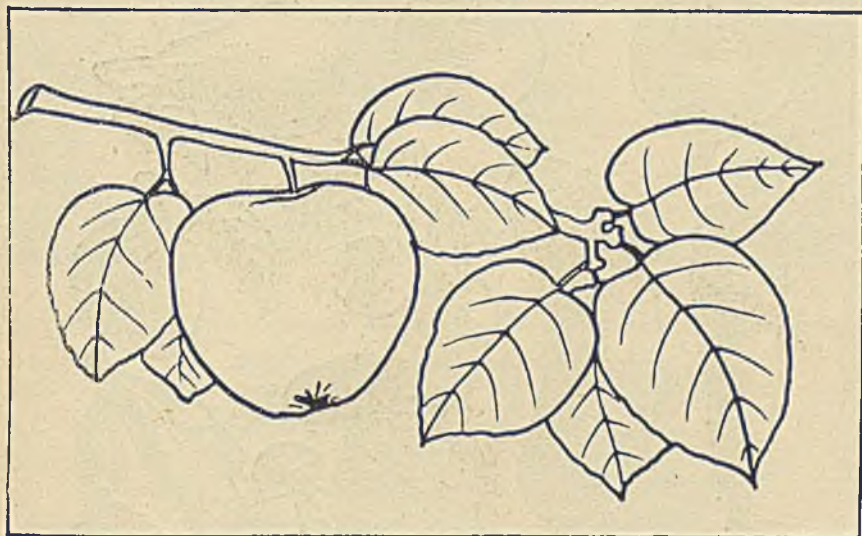
sób wydobyć wszystkich koniecznych barw z ich odcieniami, czystością i przejrzystością. Najskromniejsza paleta ucznia klasy VI winna zawierać następujące farby:

dwie czerwone — karmin i cynober,
 dwie niebieskie — ultramaryna i błękit paryski,
 dwie żółte — żółta chromowa i ugier,
 nadto czerń obojętna i siena palona.

Przy pomocy tego kompletu farb można otrzymać przez połączenie prawie wszystkie istniejące barwy o różnych jasnościach i intensywności.

Aby przyzwycząić ucznia do systematycznej i uważnej pracy, program zaleca począwszy od klasy IV-ej, rysowanie piórem różnych ilustracji, w których trzeba przedstawić dużo figur na niewielkiej płaszczyźnie. Rysowanie piórem ma duże zalety, gdyż skłania ucznia do kontroli każdej kreski, której nie można usunąć gumą. Pióro daje ciekawą lecz wyraźną linię i dlatego nadaje się do podkreślenia konturów.

W klasie V występuje rysowanie patykiem, zanurzonym do tuszu lub atramentu. Patyki, zwane inaczej pisakami, przygotowują uczniowie sami na lekcjach zajęć praktycznych z drzewa

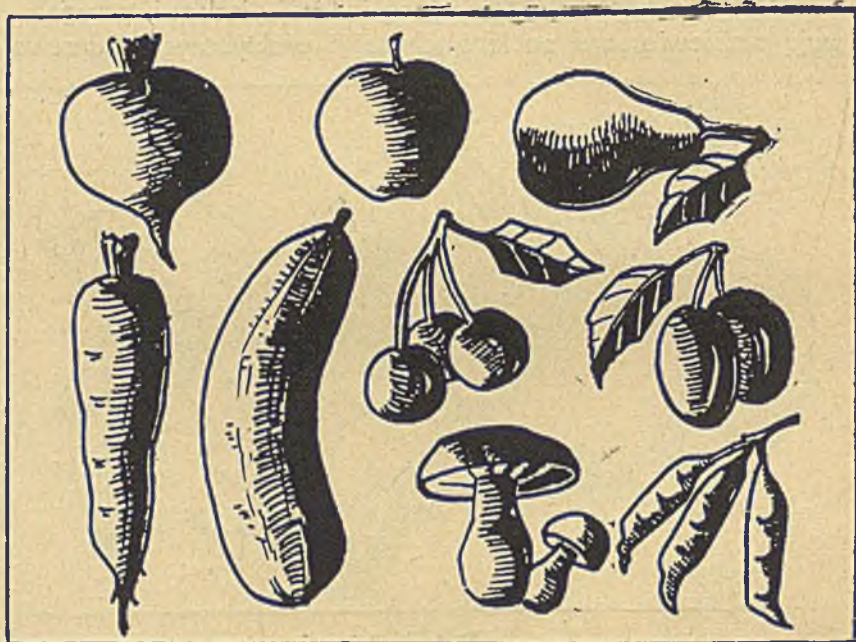

Rys. 19.

lipowego, sosnowego lub z trzciny krajowej albo południowej. Część pisaka rysująca t. zw. łopatką może mieć różne szerokości w zależności od charakteru pracy, jaką mamy wykonać oraz może mieć formę stożka ściętego. Na rysunku 15 jest przedstawiony sposób formowania różnych typów pisaków — płaskich, okrągłych i wielokątnych. Do szlifowania pisaków należy przygotować deseczki z naklejonym drobnym papierem szklistym, na którym wyrównujemy łopatki patyczków i nadajemy im dokładne i prawidłowe ścięcia ukośne (rys. 16). Co pewien czas patyczki winny być lekko ścięte nożem, wyrównane i doszlifowane. Patyk służy do ćwiczeń z zakresu liternictwa,

zdobnictwa i do rysowania różnych przedmiotów o dość grubym konturze.

Lepszym i dokładniejszym narzędziem pracy od patyka jest tarczycowe pióro „redis”, które pozostawia ślad jednakowej szerokości. Dla dziatwy szkolnej najodpowiedniejszym jest pióro „redis” Nr 2, kreślące linie 2 m/m szerokości. Atrament lub tusz przenosi się na pióro „redis” przy pomocy ściętego pióra gęsiego lub indyjskiego, jak to ma zastosowanie przy flakonikach

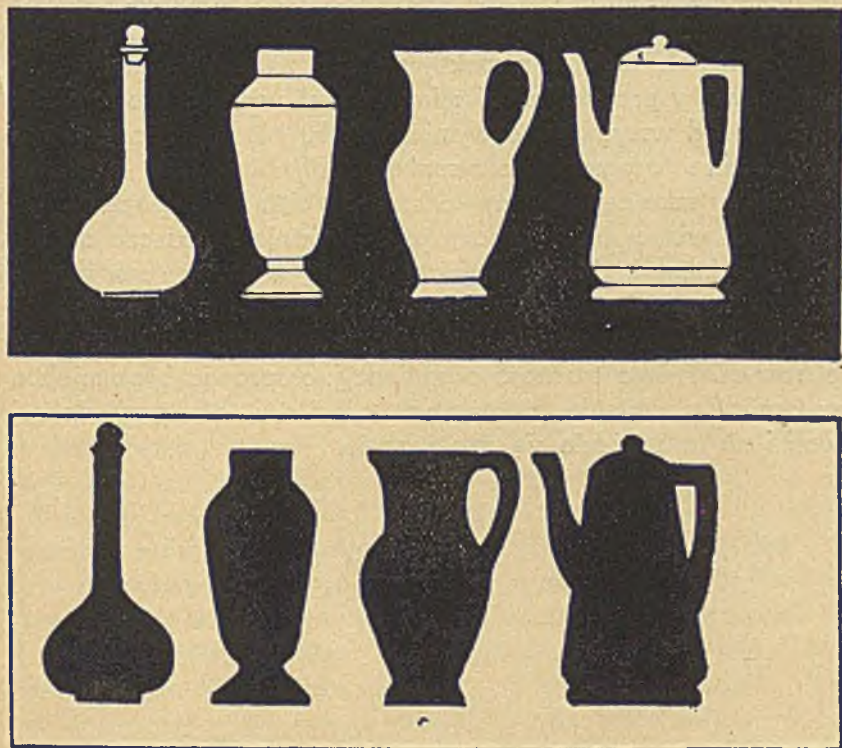

Rys. 20.

z tuszem. Płyn pisarski winien być umieszczony pod stalową nakładką, która przytrzymuje go i reguluje dopływ do główki, czyli do części piszącej. Oprócz pisaka i pióra „redis” używa się okolicznościowo w klasie V pędzli okrągłych i płaskich.

Dla zilustrowania, jak wielki wpływ na wygląd i charakter rysunku ma sposób wykonania go środkami technicznymi, podaję kilka przykładów. Różnice są tak widoczne, że już na pierwszy rzut oka rysunki te dają zupełnie odrębne odczucia. Każda technika rysunkowa ma swoje specjalne właściwości i wartości kształtujące i dlatego trudno określić, która z nich jest

najbardziej potrzebna do plastycznego kształcenia i wypowiedzania się ucznia. Ten sam ptak został wykonany z natury przy zachowaniu jednakowej wielkości i tym samym położeniu piórem „redis” (rys. 17) i pędzlem (rys. 18). Każdy z tych rysunków jest napozór inny i do siebie mało podobny. To samo da się powiedzieć o rysunku 19 i 20. Pierwszy z nich to tylko forma wyrażona linijnie i płasko, drugi zaś to wierny obraz rzeczy-

Rys. 21.

wistości, na którym występują ciemne i jasne, kontrastujące z sobą plamy. Rysunek 20-ty to praca złożona, oparta na długim doświadczeniu rysunkowym i obserwacyjnym, polegająca na wydobywaniu bryły przez właściwie potraktowany światłocień. Śmiałe i wyraźne plamy oraz kreski wskazujące pogranicze światła i cienia wraz z ogólnym konturem podkreślają strukturę poszczególnych przedmiotów, ich charakter, światło i duże podobieństwo.

Przy okazji należy zwrócić uwagę na wrażenia, jakie powstają przy oglądaniu rysunku 21. Na górnej części ta sama grupa uszeregowanych przedmiotów występuje na ciemnym tle, na dolnej jest odwrotnie. Ciemne przedmioty w formie sylwet są widoczne na jasnym tle i wydają się zupełnie inne w swej budowie. Stąd wniosek, że tło wpływa na wygląd przedmiotu, może go powiększyć lub pozornie zmniejszyć. Kolor przedmiotu również ma duży wpływ na jego widoczność, wielkość i ogólny obraz.

Pozostałe techniki rysunkowe mają znacznie mniejsze zastosowanie w pracy szkolnej mimo, że ich wartości nie są wcale mniejsze od wszystkich tu wymienionych. Na zakończenie należy jeszcze wspomnieć o rysunku kredą białą lub kolorową na tablicy szkolnej albo na arkuszach ciemnego papieru. Technika ta winna mieć szerokie zastosowanie zwłaszcza u nauczyciela, który będzie posługiwał się nią w momentach wymagających wyjaśnień odnośnie do koloru, jak i ogólnej konstrukcji przedmiotu. Ten sam charakter ma rysunek węglem na papierze pakowym. Pewną trudność organizacyjną sprawia brak miejsca w klasie i utrwalenie ciekawszych rysunków, ale przy dobrej woli i na to znajdzie się rozwiązanie.

LITERNICTWO I OPIS RYSUNKU.

Liternictwo, ze względu na szerokie zastosowanie w życiu praktycznym, zostało poważnie potraktowane w nauce rysunku. Pierwsze ćwiczenia z zakresu liternictwa, to podpisywanie prac rysunkowych najprostszym drukiem, jaki spotyka się we wszystkich podręcznikach szkolnych. Uczniowie wzorują się na nim, a ponadto korzystają z dodatkowych wyjaśnień nauczyciela, który w początkowej fazie pracy literniczej kreśli na tablicy poszczególne litery i całe wyrazy, zwracając jednocześnie baczną uwagę na ich poprawny kształt, prostą konstrukcję i sposób rysowania.

Już w klasie I, po zapoznaniu się z elementami pisma, dzieci umieszczają na swoich rysunkach odpowiednie napisy np. mama, lala, dom i t. d. Gdy chodzi o samo pismo to jest ono początkowo niczym innym, jak tylko powolnym rysowaniem pojedynczych części liter i wiązaniu ich ze sobą w wyrazy. — W klasie I rysunek wspomaga pismo i ćwiczy rękę, która nie posiada skoordynowanych i lekkich ruchów do szybkiego kreślenia znaków graficznych, jakimi są zarówno rysunek, jak i pismo. Napis umieszczony pod rysunkiem można interpretować, jako uwydatnienie silnego związku, zachodzącego między obrazem przedmiotu, a jego pojęciem, czyli właściwą nazwą. Na wielu pracach rysunkowych spotykamy takie samorzutne napisy, które stanowią jakoby dodatkowe wyjaśnienie, co dziecko zamierzało w swoim rysunku wyrazić. Duża ilość rysunków, zwłaszcza początkowych, stanowi dla wielu dorosłych osób istną łamigłówkę kreskową, która może być rozwiązana jedynie odpowiednim napisem.

Dlaczego dziecko tak rysuje, zostało częściowo uzasadnione w poprzednich rozdziałach. Należy przyjąć zasadę, by dziecko w klasie I obok rysunku stosowało takie pismo, jakie poznało w swoim elementarzu. Umieszczanie napisów w tej klasie pod rysunkami należy uznać za zjawisko normalne.

Właściwe liternictwo zostało uwzględnione w klasie II i to tylko przy podpisywaniu prac rysunkowych, a dopiero w klasie VI i VII jest nieco szerzej rozbudowane przy wykonywaniu różnych napisów w związku z potrzebami ucznia lub szkoły oraz przy projektowaniu wywieszek, godeł rzemieślniczych, plakatów, transparentów i t. p. Widzimy więc, że po przerobieniu wymienionych zagadnień, uczniowie mogą dojść do pewnych umiejętności w zakresie liternictwa.

Dzieci mają tendencję do fantazyjnego wykończenia poszczególnych liter lub całych wyrazów przez dodanie różnych kropek, kresek, kótek, krzyżyków i t. d., które zaciemniają formę pisma i czynią druk mało czytelnym. Są to w znacznej mierze pozostałości po dawniej stosowanych ozdobnikach, w których dopatrywano się piękna i artystycznego uroku oraz wrodzona chęć do przyozdabiania wszystkiego, cokolwiek dziecko rysuje. Program nauczania wypowiada zdecydowaną walkę wszelkim ozdobom wyjaśniając, że „przy rysowaniu liter należy unikać wszelkich zbędnych dodatków t. zw. ozdób, które zatracają kształt liter i utrudniają odczytywanie napisów”.

Przy podpisywaniu rysunków należy przyjąć wspólne zasady, zarówno co do rozmieszczenia napisów, jak również co do ich wielkości, kształtu, kierunku oraz co do środków technicznych, jakimi te napisy mają być wykonane. Na każdym rysunku winny się znaleźć następujące napisy: liczba kolejna rysunku, jego rodzaj — jako typ ćwiczenia, a przy rysunkach z wyobraźni — tytuł, pokrywający się z jego treścią literacką, data wykonania rysunku, imię i nazwisko ucznia oraz klasa.

Są zwolennicy umieszczania nazw rysowanych przedmiotów i w klasach starszych np. grzyby, owoce, liście, dom i t. p., a celowego pomijania typu rysunku np. z pamięci, z natury. W motywach swoich podają, że rodzaj rysunku jest wyłącznie dla orientacji nauczyciela, a nie dla ucznia. Ponadto przytaczają ważki argument, że dla dziecka jest sprawą istotną, co ono ma rysować, a nie sam rodzaj ćwiczenia rysunkowego, za którym kryje się sens praktyczny, dotyczący powstawania form i stosowania wybranych technik rysunkowych. Takie stanowisko ma bezwzględnie dużo słuszności, ale tylko przy rysunku z wyobraźni ze względu na abstrakcyjność samego terminu „wyobraźnia”, który dla dziecka na wszystkich poziomach szkoły

powszechnej jest tylko dźwiękiem pozbawionym jasnej i właściwej treści. Na miejsce napisu „rysunek z wyobraźni” należy wprowadzić tytuł, z którym związana jest treść ilustracyjna np. — wyścigi na rowerach, jazda na nartach, w kuźni u kowala i t. d.

Tak dokładny opis rysunku stanowi jakoby jego „metrykę” i wpływa na:

1. ułatwienie oznaczenia jego kolejności, co wiąże się znów ze stopniowaniem trudności prac rysunkowych,
2. zbadanie rozwoju i postępów rysunkowych jednego ucznia na przestrzeni pewnego czasokresu pracy szkolnej i porównanie z rysunkami innych uczniów,
3. przyzwyczajanie ucznia do systematycznego notowania daty, klasy i swego nazwiska, co wpływa w razie potrzeby na łatwość wyszukania każdego rysunku dziecka.

Komplet rysunków jednego, czy też kilku uczniów, przechowywany z roku na rok w oddzielnej teczce rysunkowej ułatwi nam wysiłek przy sporządzaniu rozkładu materiału nauczania, gdyż pozwoli na usunięcie ewentualnych niedociągnięć tematowych i ćwiczeniowych, na przewidzenie ilości rysunków do wykonania w ciągu całego roku oraz na ustalenie rodzaju technik dla wydobycia charakteru rysowanych przedmiotów i wprowadzenia urozmaicenia w pracy rysunkowej.

Nie mniej ważną zasadą jest ustalenie wielkości napisów. Aby napis nie obniżał wartości estetycznych rysunku, lecz z nim harmonizował, musi być dyskretny t. j. nie śmie wychodzić na plan pierwszy. Najodpowiedniejsza wielkość liter winna wahać się w granicach od 8 do 12 mm. Dla dokładniejszego i staranniejszego wykonania napisu dozwolone jest zaznaczenie lekkich linii pomocniczych przy użyciu linijki. Napisy winny być rozmieszczone na zewnętrznej stronie ramki, jaką stosujemy przy wszystkich rysunkach z wyobraźni. Ramka zamyka ilustrację w pewną logiczną i obrazową całość oraz z góry wyznacza właściwe miejsce na rysunek. Dla uzyskania wprawy w szybkim rysowaniu linii pionowych i poziomych pożądanym jest rysowanie rameczki odręcznie, a nie przy pomocy linijki, która jest często powodem błędnego i niestarannego kreślenia. Linijka źle ułożona na powierzchni papieru zasłania jego krawędzie i powoduje przy rysowaniu zmianę kierunku pionowego i pozio-

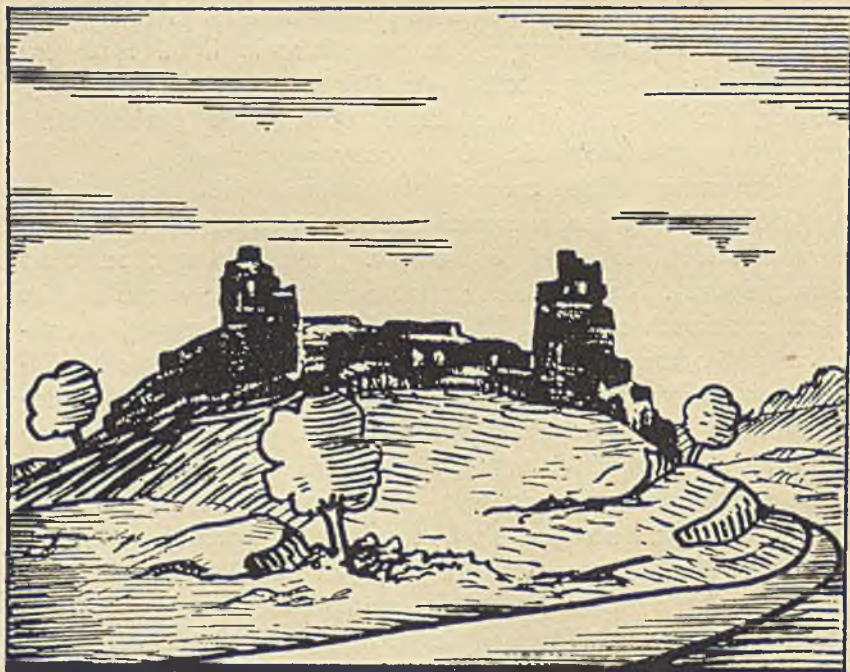
mego na skośny. Ramka wtedy przestaje być prostokątem i stanowi przykrą powierzchnię o braku równowagi geometrycznej.

Przy innych typach rysunków ramka będzie stanowiła zbędną przeszkodę i stwarzała sztuczne ujęcie. W wypadku jednak uwzględnienia barwnego tła, co ma miejsce w klasach starszych, ramka będzie konieczną dla wyznaczenia granic czystego marginesu na podpis, a wypełnienia farbą wodną właściwego tła, na którym rysowany przedmiot wystąpi. Napisy mogą się znaleźć na górnej i dolnej części rysunku około 1—2 cm od brzegu krawędzi poziomych kartki papieru. Nie jest błędem umieszczanie wszystkich napisów na dolnej części rysunku, zwłaszcza jeśli stwierdzimy, że taki układ druku nie wpływa na obniżenie jego strony estetycznej. Druk ma mieć układ pionowy, a nie skośny, jak to się często praktykuje. Poniżej podaję przykład opisu rysunku z wyobraźni.

L. 35.

RUINY ZAMKU

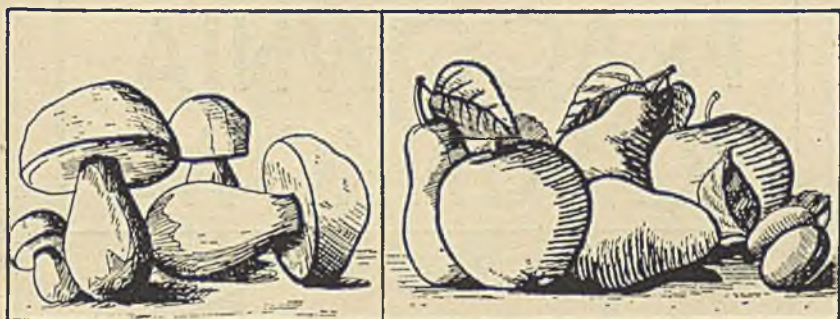
KL. VI.

DNIA 29. IV. 1939.

JAN PANEK.

Napisy zostały uwzględnione w pewnych odstępach od siebie i na dwóch różnych wysokościach. Takie rozmieszczenie napisów należy uznać za właściwe, lecz nie za jedyne. Przy rysowaniu z pamięci np. grupy grzybów i owoców można napisy umieścić w dwóch kolumnach na dolnej części kartki papieru, pomijając nazwy rysowanych przedmiotów, a podając rodzaj ćwiczenia rysunkowego. Zastosowanie napisu „z pamięci” nie nasunie specjalnych trudności w rozumieniu tego wyrazu i charakteru samej pracy. Rysunek już wyjaśnia, co na nim zostało przedstawione bez żadnych dodatkowych komentarzy. Oto przykład opisu innego typu rysunku, zarówno co do treści jak i formy.

L. 33.
2. V. 1939.

Z PAMIĘCI

JERZY ADAMSKI
KL. VII.

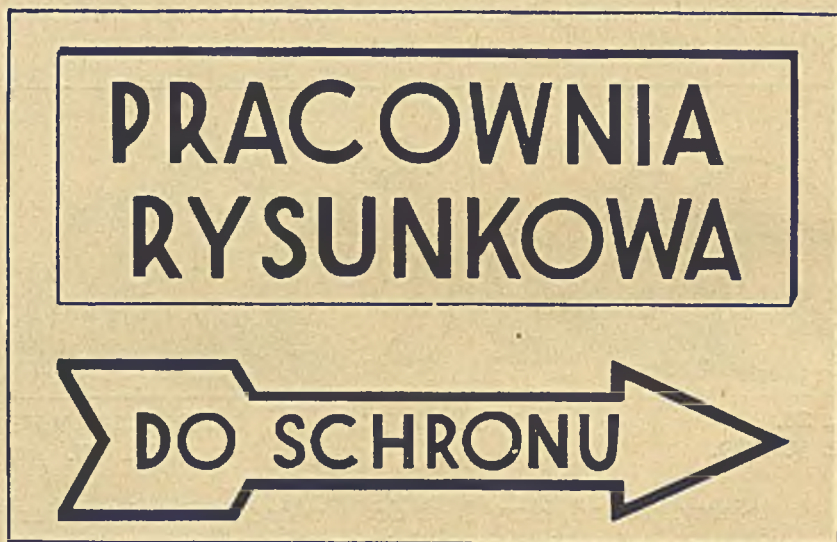
Wiemy, że od klasy II aż do V włącznie liternictwo jest ograniczone wyłącznie do podpisywania prac rysunkowych takimi środkami jak: ołówek i kredka. W klasie IV można użyć ponadto zwykłego pióra i atramentu, lecz przeważnie przy tych rysunkach, które w całości zostały wykonane piórem. To samo można powiedzieć o zastosowaniu w klasie V patyka czyli pisaka. W klasach starszych, niezależnie od wymienionych środków piszących, można użyć do napisów pędzla płaskiego i okrągłego oraz pióra „redis”.

Każde narzędzie pisarskie posiada swoje właściwości, stąd też kształt napisów uzależniony jest od ich użycia. Inny jest druk wykonany ołówkiem, inny piórem „redis”, a jeszcze inny pisakiem. Duży wybór narzędzi pisarskich wpływa na urozmaicenie liternictwa oraz pozwala na duże uzyskanie wprawy w odręcznym rysowaniu pojedynczych liter i całych napisów.

Każdy napis winien być:

1. czytelny — t. j. oparty na prostej konstrukcji liter,
2. staranny — polegający na lekkim i bez poprawek wykonaniu,
3. ładny — proporcjonalna budowa liter, właściwe odstępy, estetyczne i celowe rozmieszczenie, przyjemne dla oka dobranie kolorów.
4. efektowny — t. j. pociągający treścią i wykonaniem.

Aby napis był czytelny musi posiadać prostą konstrukcję liter, składających się z odcinków prostej i części okręgu. Ważną

Rys. 23.

jest również rzeczą zastosowanie w napisach liter jednakowych t. j. samych wielkich t. zw. wersalikowych, albo tylko małych — czyli tekstowych, zwanych przez grafików i drukarzy minuskułami.

Przy podpisywaniu prac rysunkowych należy używać wyłącznie liter wielkich, unikając wplatania do napisów liter małych, które w dużym stopniu obniżają wartość graficzną napisu i czynią go mniej czytelnym.

Gdy chodzi o wykonywanie w klasie VI różnych napisów, to należy pamiętać o ich praktycznym zastosowaniu. Mogą to być napisy orientacyjne na drzwi, korytarze, szafy, mapy, pomoce naukowe, na pracownię i t. d. Krój druku może wybiegać

poza prostą konstrukcję, poznaną w poprzednich latach nauki szkolnej. Rodzaj druku uzależniony jest od stopnia umiejętności literanicznych młodzieży, od naszych upodobań, potrzeby, wielkości napisów oraz charakteru narzędzi pisarskich.

Napisy mogą być wykonane w obwódce prostokątnej, trójkątnej czy też innej i naklejone na tekturkę do zawieszania. Te napisy, które są narażone na zbrudzenie i szybkie zniszczenie mogą być oprawione za szkło na lekcjach zajęć praktycznych. Dla zaprawienia uczniów w szybkim komponowaniu napisów, polecimy im wykonać kilka różnych np.: »DO SCHRONU« — »UWAGA GAZ« — »DBAJ O PORZĄDEK« i t. d. Napisy te mogą być spożytkowane we właściwym miejscu i czasie. Oprócz

SALA

RYSUNKOWA

Rys. 24.

białego papieru rysunkowego można używać kolorowych kartonów w odcieniach jasnych i widocznych na odległość. Rys. 23 przedstawia wykonane przez uczniów klasy VI napisy o charakterze praktycznym. Litery posiadają jednakową grubość, układ pionowy i bardzo prostą budowę.

Inny napis »SALA RYSUNKOWA« posiada litery cieniowane, składające się z grubych członów blokowych oraz cienkich kressek i łuków. Jest to pismo dekoracyjne o dużej jednak czytelności, stosowane obecnie dla celów reklamowych wystaw sklepowych, nowoczesnych szyldów i innych napisów. Do wykonania tego typu druku koniecznym jest użycie cyrkla, linii i ekierki. Pismo to winno być wykonywane raczej w mniejszych formatach, gdyż większych rozmiarów bloki przytłaczają swoim ciężarem cienkie kreski i łuki (rys. 24).

Niezmiernie kształcącym ćwiczeniem jest wycinanie pojedynczych liter lub ich oddzielnych części z papieru lub kolorowego kartonu matowego i układanie z nich różnych napisów. Najefektowniej wygląda karton granatowy lub brązowy ze względu na swoją wyrazistość i właściwy ton barwny. Kształt wszystkich liter musi należeć do tej samej grupy graficznej — gdyż takie są estetyczne zasady liternictwa. Przy układaniu napisów z wyciętych kartonowych liter należy pamiętać o odstępach, zarówno między literami, jak i wyrazami, a to dla łatwiejszego odczytywania podanej treści i zachowania równowagi. Przy omawianiu zasad konstrukcyjnych należy zademonstrować uczniom sposób wycinania sylwet druku, wskazać czynności z zastosowaniem cyrkla, linii, ekierki oraz przedstawić gotowy napis — jako wzór do naśladowania. Wycięte literki mogą być

Rys. 25.

przymocowane szpileczkami lub przyklejone klejem. Szpileczki są bardziej praktyczne, gdyż nie niszczą ścian świetlic, sal szkolnych, korytarzy i t. d. a ponadto są mało widoczne. Usunięcie przypiętego szpileczkami napisu nie zabiera zbyt wiele czasu, a zdjęte literki mogą być przechowane i powtórnie użyte przy innej okazji.

Jeżeli szkoła często wykonuje afisze lub ogłoszenia zawiadamiające o przedstawieniach, wieczornicach, porankach, zebraniach i t. d., to dla ułatwienia techniki pracy literniczej i skrócenia czasu pożądanym jest przygotowanie szablonów wszystkich liter z cienkiej tektury, kartonu, klejonki lub blachy. Szablony te posłużą do obrysowywania liter, co znacznie ułatwi i przyspieszy pracę. Tekturowe lub kartonowe szablony liter

mogą być zaimpregnowane pokostem, gęstą politurą lub farbą olejną dla zabezpieczenia przed szybkim zniszczeniem przy częstym używaniu.

Napis **»Wystawa prac«** został wykonany przy pomocy szablonów (rys. 25). W konstrukcji liter przeważają paski prostokątne o dwóch różnych wysokościach oraz krążki (a-r). Część prostokątów posiada pojedyncze lub podwójne ścięcia półokrągłe. Najbardziej złożoną jest literka „s” składająca się aż z czterech części. Poszczególne człony liter nie mają połączeń ze sobą, jedynie małe odległości nadają im charakter czytelny.

Rys. 26.

Jest to pismo uproszczone, powstałe na skutek przekształcenia normalnego druku. Pismo to w pracy szkolnej ma jednak małe zastosowanie, gdyż nadaje się raczej do napróższania i wycinania, niż do rysowania.

Przy wykonywaniu projektów szyldów rzemieślniczych napisy winny uzupełniać rysunek, który zazwyczaj przedstawia wytwory danego rzemiosła lub też narzędzia pracy, używane do ich wytwarzania. Na rys. 26 widzimy projekt szyldu stolarza, na którym oprócz szafy znajdują się narzędzia skomponowane w prostej grupie o charakterystycznym i ciekawym układzie.

Wydarzenia sportowe dostarczają wielu tematów do projektów afiszów, reklam, odznak i t. p. Napisy, umieszczone na tle kompozycji rysunkowej, mają zwracać uwagę przechodniów i informować ich o danej imprezie. Ilość napisów winna być ograniczona zaledwie do kilku najważniejszych wyrazów, gdyż główna treść zawarta jest w samej kompozycji rysunkowej, której elementy graficzne są tak celowo dobrane i ułożone, że nie wymagają szczegółowych wyjaśnień opisowych. Narty na tle ośnieżonych gór same mówią o zawodach narciarskich, a miejsce

Rys. 27.

ich odbycia i data zostały podane w formie napisów, gdyż w innej postaci nie da się tego wyrazić. Kajak na tle stylizowanych fal wyjaśnia, że n.p. klub sportowy »Wisła« ma sekcję wodną (rys. 27).

Przy projektowaniu wszelkich szyldów można zupełnie śmiało zrezygnować z kompozycji rysunkowej, poprzestając wyłącznie na dobrze wykonanych napisach. Nowoczesne szyldy i reklamy świetlne posługują się w porze wieczorowej przeważnie drukiem t. zw. „neonowym”, którego charakter wypływa z właściwości termicznej obróbki rurek szklanych, wypełnionych

różnymi gazami świetlnymi jak: argonem, kryptonem, neonem i t. d., od rodzaju których uzależniona jest barwa reklam świetlnych. Dla informacji należy dodać, że gazy te świecą tylko wtedy, gdy rurki szklane są włączone do obwodu elektrycznego.

Rys. 28.

Konstrukcja liter „neonowych” jest zupełnie odmienna, gdyż posiada wybitną przewagę łuków, przez co stwarza pismo płynne, faliste, okrągłe. Reklamy świetlne przykuwają uwagę przechodnia, gdyż z daleka są widoczne, a gdy są umieszczone na lekkich rusztowaniach stalowych nad linią dachów, stanowią na tle ciemnego nieba miłą dekorację uliczną, pełną barwy żywej i niesamowitego uroku.

Przed przystąpieniem do wykonywania projektów wszelkich szyldów i napisów należy uprzednio zorganizować specjalną wycieczkę, podczas której zostaną obejrzane i szczegółowo omówione ciekawsze szyldy sklepowe. Najpierw winny być wzięte pod uwagę poprawnie wykonane szyldy, które pozwolą na

Rys. 29.

ustalenie właściwych zasad, jakimi należy zawsze się w tej pracy kierować, potem zaś mogą być wyszukane przez młodzież złe szyldy i rozpatrzone sposoby usunięcia dostrzeżonych błędów. Wycieczka taka dostarczy dużo materiału obserwacyjnego i wpłynie niewątpliwie dodatnio na poprawne przepracowanie dalszych ćwiczeń z zakresu liternictwa.

Na zakończenie podaję dwa rodzaje alfabetu wielkiego, jaki jest często używany w reklamie. Literki pierwszego alfabetu (rys. 28) nadają się do wykonania odręcznego ołówkiem, a po przyswojeniu przez młodzież klasy VII jego kształtów, można przystąpić do bezpośredniego rysowania piórem „*redis*”. Pola między grubszymi członami liter mogą pozostać białe (od A do Ł) lub też być wypełnione w całości płynem pisarskim (od M do Z).

Drugi rodzaj alfabetu (rys. 29) to wielkie pismo szablonowe, o którym była powyżej mowa. Jest ono podane raczej dla informacji, gdyż w szkole powszechnej nie ma specjalnej potrzeby stosowania go przy nauce liternictwa. Przy omawianiu druku można ten rodzaj pisma zademonstrować, poprzestając na wskazaniu głównych cech budowy liter. Bardziej zaawansowani w liternictwie uczniowie klasy VII mogą tytułem próby wykonać jakiś krótki napis.

Nie podałem przykładu druku patykowego, uważając go za powszechnie znany. Jest on również oparty na odcinkach prostej i łukach. Patyk przy pisaniu liter może być trzymany skośnie, podobnie jak przy pisaniu zwykłym piórem bez zmiany położenia łopatki pisaka. Wskutek takiej stałej pozycji pisaka łuki będą miały różne grubości, przy czym najgrubszy wymiar przypada na środek każdego łuku.

Z powyżej przedstawionych rozważań wynika, jak wielkie istnieją możliwości przy ćwiczeniach z zakresu liternictwa, które nie powinno być zaniedbywane w pracy rysunkowej, ze względu na korzyści praktyczne i kształcące. Liternictwo to ważna dziedzina, obchodząca nie tylko grafików i drukarzy, lecz każdego człowieka, gdyż bez znajomości i umiejętności posługiwania się drukiem — jest się w pewnym sensie analfabetą.

WARUNKI I ORGANIZACJA PRACY.

Każda dziedzina pracy, aby mogła być wykonana z jakimś pożytkiem, musi odbywać się w odpowiednich warunkach. Jeśli chodzi o nauczanie i wychowanie, to pewne przedmioty wymagają większej troski organizacyjnej, a co się z tym wiąże, dużego wkładu materialnego i twórczego wysiłku jednostki lub całego zespołu ludzi. Do przedmiotów nauczania, które wymagają nieco odmiennych warunków, należy zaliczyć naukę rysunku. Sam bowiem charakter pracy dyktuje pewne wymagania techniczno-organizacyjne, bez których wyniki będą b. problematyczne. Niejednokrotnie wskutek b. prymitywnych warunków i nieodpowiedniej organizacji pracy najbardziej atrakcyjne tematy rysunkowe, wywołujące u młodzieży kolosalne zainteresowanie i wielki zapał do wypowiadania się plastycznego, bez należytego poparcia środkami technicznymi, trafiają w próżnię, nie dając pożądanego efektu. Można mówić jedynie o minimalnych korzyściach, które są niewspółmiernie nikłe w stosunku do włożonego czasu i zużytej energii. Od ilości i jakości przyborów i materiałów rysunkowych uzależniona jest suma ćwiczeń, które są związane z różnorodnością technik, przyczyniających się do przedstawienia bogactwa form, ujęć i barw rysowanych przedmiotów.

Konieczność stworzenia należytych warunków do pracy rysunkowej nie powinna budzić żadnych wątpliwości i z miejsca usuwa potrzebę szerszego uzasadnienia. Powszechnie wiadomą jest rzeczą, że obecnie nie wystarczą tylko piękne słowa o kształceniu plastycznym i estetycznym młodzieży, lecz przede wszystkim czynne ustosunkowanie się do stworzenia racjonalnych warunków, w których młodzieży zapewnimy systematyczny rozwój uzdolnień graficznych, wypływających z celowo przemyślanych zagadnień rysunkowych.

Rozpatrzmy z kolei warunki pracy, na które składają się następujące czynniki:

1. lokal i jego oświetlenie,
2. sprzęty,
3. przybory i materiały rysunkowe,
4. pomoce naukowe.

Najidealniejszym rozwiązaniem jest oddzielna sala rysunkowa o dużej powierzchni okien, umieszczonych z lewej strony lub też z góry, których stosunek do powierzchni podłogi winien wynosić najmniej jak 1:4. Odległość między ostatnimi miejscami uczniów od tablicy demonstracyjnej w żadnym wypadku nie powinna przekroczyć 8 metrów — stąd też szerokość sali winna być powiększona przy budowie kosztem jej długości. Wskazaniem jest, aby sala rysunkowa mogła być utrzymana w jasnym tonie, a to ze względu na konieczność odbicia się światła od sufitu i ścian.

Najodpowiedniejszymi do pracy są stoliki rysunkowe o podnoszonych blatach pod dowolnymi kątami. Stoły o nieruchomych blatach poziomych mogą mieć dodatkowe podstawki ukośne z drzewa, na których spoczywają bloki rysunkowe albo tekturowe podkładki z narożnikami do przytrzymywania papieru. Nie mniej ważnym sprzętem jest także podwójna tablica ścienna, wykonana z linoleum lub bezszczernej klejony o grubości 5-8 mm. W szkołach o sprzyjających warunkach wszystkie ściany pracowni rysunkowej winny być otoczone tablicami do wykonywania na nich odręcznych rysunków kredą, dla uzyskania przez młodzież większej wprawy w szybkim i pewnym kreśleniu dużych form przedmiotów. Do umieszczania modeli rysunkowych z natury i pokazu służą drewniane stojaki, o wysuwanych do pewnej wysokości blatach, które zazwyczaj składają się z trzech części. Po rozłożeniu ich otrzymujemy podstawę i dwie ściany boczne o ustawieniu pionowym, służące jako tło dla rysowanych przedmiotów. Tak rozłożony stojak rysunkowy przypomina rzutnię geometryczną, na której można przedstawiać przedmioty w trzech znanych rzutach.

Poza wymienionymi sprzętami są jeszcze nieodzowne szafy o dwóch kondygnacjach — górna oszklona — na zbiory i pomoce naukowe, dolna zaś znacznie głębsza z szufladami do przechowywania prac, materiałów, przyborów rysunkowych i malarskich. Efektowniejsze i ciekawsze prace są niekiedy umieszczane na specjalnych tablicach z klejony lub na listwach z miękkiego drzewa. Do siedzenia przy stolikach używa się lekkich krzesel, taboretów lub mocnych skrzynek drewnianych. Te ostatnie mogą służyć również jako modele do rysowania brył geometrycznych w różnych ujęciach.

Wszystkie sprzęty powinny być wykonane w jasnym kolorze drzewa i zapoliturowane, wywołując estetyczny i radosny nastrój. Blaty stołów rysunkowych mogą być pomalowane ciemną zieloną emalią lub wyłożone w takimże kolorze linoleum. Na blatach z linoleum można malować kryjącą farbą białą lub też rysować miękką kredą. Ćwiczenia te można potraktować w klasach starszych, jako wstępne czynności pomocnicze przed właściwym rysowaniem, pozwalając na dokonanie analizy kształtu i traktując, jako próbę szukania linii pomocniczych, które ten kształt wydobywają i ułatwiają jego widzenie. Ćwiczenia te będą mogły mieć szersze zastosowanie w wypadkach wyjaśniania przez nauczyciela zasad budowy brył, rzutowania, odręcznych ćwiczeń kierunkowych, kompozycji, układu grupowego przedmiotów i t. d. Wtedy wszyscy uczniowie przystępują do pracy nad wspólnym czy też indywidualnym zagadnieniem, poświęcając na te ćwiczenia kilka minut czasu. Po takim przygotowaniu właściwe wykonanie rysunku na papierze nie powinno budzić większych wątpliwości.

Dotychczas dość duża ilość szkół powszechnych nie posiada odpowiednich budynków, stąd też odczuwa się kolosalny brak oddzielnych sal, a nauka rysunku odbywa się z konieczności w klasach, które nie zawsze nadają się do pracy z powodu niedostatecznego oświetlenia i ciasnoty. Wieloosobowe ławki szkolne najmniej nadają się do pracy, gdyż ograniczają swobodę ruchów i utrudniają nauczycielowi dostęp do wszystkich uczniów dla dokonania korekty i kontroli prac.

Wprawdzie nie tylko warunki lokalowe decydują wyłączenie o poziomie nauki rysunku, lecz również sposób podejścia do młodzieży — oraz dobór ćwiczeń i tematów rysunkowych, to jednak mają znaczny wpływ na udoskonalenie metod pracy, szybkość i jakość jej wykonania oraz wytwarzają aktywną postawę zarówno nauczyciela, jak i ucznia do twórczego wypowiedzania się graficznego.

Obserwując dzisiejszą rzeczywistość szkolną należy sądzić, że jeszcze przez długi czas nauka rysunku będzie odbywała się w tak niekorzystnych warunkach, dlatego też nie należy oczekiwać biernie, aż te warunki ulegną zmianie, lecz położyć duży nacisk na zaopatrzenie młodzieży w odpowiednie przybory i materiały rysunkowe. Wprawdzie na str. 373 program te spra-

wy normuje wymieniając, jakich to przyborów i materiałów rysunkowych należy używać, lecz w praktyce szkolnej nie zawsze te wskazania są respektowane. Tradycyjny konserwatyzm w wielu szkołach jest tak głęboko zakorzeniony, że mimo głębokich wysiłków i przekonujących argumentów, nie został jeszcze usunięty. Nie mam zamiaru uzasadniać potrzeby wprowadzenia koniecznych zmian w nastawieniu rysunkowym, które w obecnej strukturze szkolnej uchodzą za przestarzałe, lecz intencją moją jest troska o ułatwienie pracy tym chętnym jednostkom, które w swoich dążeniach chcą dochodzić do lepszych osiągnięć.

Przytoczmy tu jasne słowa, które podaje program dla szkół powszechnych III stopnia na str. 373:

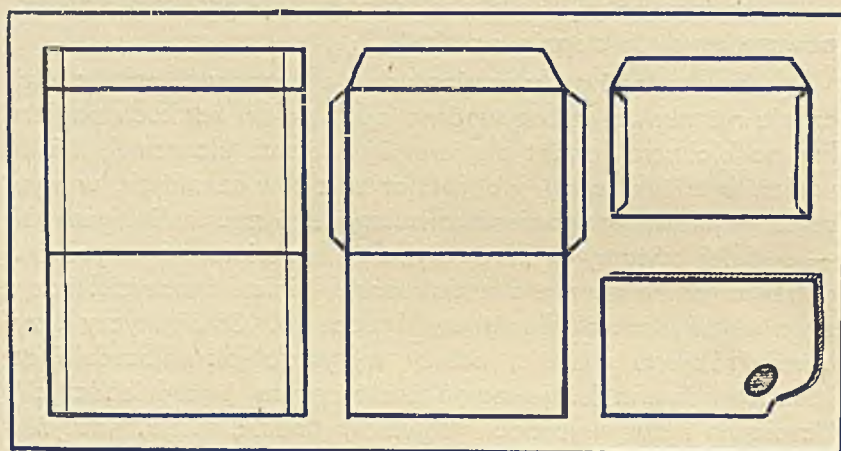
„Ze względów ekonomicznych i estetycznych należy ćwiczenia rysunkowe wykonywać na oddzielnych kartkach papieru lub na blokach. Format papieru w niższych klasach (I, II i III) winien być taki sam, jak format zeszytów szkolnych, w wyższych — jak format papieru kancelaryjnego znormalizowanego” — a dalej czytamy — „Przy wyborze materiałów i przyborów, potrzebnych na danym stopniu nauki, winien nauczyciel liczyć się z możliwościami finansowymi uczniów. Co się tyczy przyborów różnego rodzaju, należy wyzyskać jak najbardziej do ich sporządzania lekcje zajęć praktycznych (rękodzielniczych). Uczniowie mogą wykonać rysownice, paletki, teczki, naczynka na wodę i t. d. Do ćwiczeń w malowaniu szkoła winna posiadać odpowiedni komplet farb, pędzli kubków, ściereczek, rysownic lub podkładek, z którego korzystają naprzemian różne klasy”.

Nasuwa się teraz pytanie, czy każda szkoła powszechna jest w stanie wykonać te wskazania programowe, które są również zarządzeniami, obowiązującymi w pierwszym rzędzie kierownika szkoły, a następnie nauczyciela uczącego rysunku. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że tak. Trzeba tylko chcieć i rozumieć, że jest to wielkie ułatwienie dla diatwy i nauczyciela, usuwające chaos z pracy i wprowadzające podstawowe warunki do jej należytego wykonania. Z przytoczonej treści wynika, że nie należy używać zeszytów rysunkowych, które okazały się b. niepraktyczne, ze względu na szybkie niszczenie i plamienie. Przy używaniu tłustych kredek następują odciski w postaci brudnych plam, a przy zastosowaniu ołówka po-

wstają znów na czystych kartkach widoczne ślady, których nie można w żaden sposób usunąć.

Obecnie w handlu papierniczym ukazały się w wymaganych formatach cięte kartki papieru pakowego i grubszego rysunkowego w paczkach po 100 arkuszy. Cena 100 kartek papieru pakowego wynosi 55—60 groszy (format 210 mm $\times$ 297 mm) oraz około 30 gr dla kl. I, II i III (format 210 mm $\times$ 148 mm). Ze względów estetycznych uczniowie rysują na jednej stronie kartki papieru (strona szorstka — matowa). Rysunki należy przechowywać w teczkach w kształcie dużych kopert, wykonanych

Rys. 30.

z grubego papieru pakowego, który w handlu nosi nazwę „natronag”. Aby w teczce można było pomieścić większą ilość rysunków, należy wykonać ją w większym formacie, przynajmniej o 2 cm dłuższą i szerszą od wielkości kartki papieru rysunkowego. Każda teczka winna być podpisana wyraźnym drukiem w ustalonym przez nauczyciela miejscu. Wszelkie ozdoby, nie mające żadnego związku z charakterem druku, nie powinny być na tęczkach wykonywane. Na rysunku 30 jest przedstawiony sposób wykonania teczki oraz palety drewnianej lub blaszanej na farby szkolne.

Do przyklejania farb wodnych guziczkowych na palety najbardziej nadaje się klej, zwany „certusem”, na którego wytrzymałość zupełnie nie działa woda, służąca do rozrabiania farb. Klej stolarski lub inne spoiwa pod wpływem wilgoci traci

swoje własności klejące, powodując odpadanie farb i stopniowe zmniejszanie się ich ilości na paletce. Jedna paleta z kompletem farb w zupełności wystarcza na stół lub dwuosobową ławkę. Palety należy przechowywać w specjalnie na ten cel skonstruowanym nosidełku przenośnym w ten sposób, aby palety, zwłaszcza bezpośrednio po malowaniu, nie stykały się ze sobą, co powoduje sklejanie się poszczególnych farb i pewne straty.

Pędzle używane do malowania mogą być jednostronne lub dwustronne, możliwie w wysokim gatunku i dużej wielkości (N 16—20), gdyż tylko dużym pędzlem można pokrywać większe powierzchnie papieru. Dobry i duży pędzel to ekonomia drogiego czasu, to praca dająca właściwe rezultaty malarskie. Pędzel po pracy należy umyć, wycisnąć i w umiejętny sposób wytrzeć ściereczką baczając, aby w nim nie pozostały resztki farby lub wody, co wpływa b. ujemnie na jego dalszą przydatność do pracy. Pędzle, podobnie jak farby, należy przechowywać w odpowiednim pudełku, lub też małym nosidełku przestrzegając, aby włosie pędzli nie było zmierzwiłone, lecz ułożone równo w formie stożka.

W wielu szkołach młodzież używa mikroskopijnej wielkości naczynek do wody, która przy malowaniu szybko jest zużyta, co powoduje ciągłe chodzenie dzieci po klasie, rozlewanie po sprzętach, po podłodze i t. d. Taki stan należy uznać za niewłaściwy, gdyż wieczne kręcenie się zakłóca niezbędną spokój na lekcji, przedłuża czynności malarskie i przyzwyczajają młodzież do bylejakiej pracy. Naczynia powinny posiadać dość dużą pojemność, bo przewyższającą 100 cm³ wody. Szklanka, obciążona flaszka, kubek blaszany, miseczka, a nawet pudełko od konserw — wyparzone gorącą wodą — oto właściwe naczynia do wody, które winny być zgromadzone w dostatecznej ilości w szkole. Specjalnie skonstruowane naczynie do wody składa się z dwóch części, przegrodzonych ścianką. W jednej części znajduje się woda do płukania pędzli, w drugiej zaś do rozrabiania farb. Podwójne naczynie może wykonać każdy blacharz z blachy żelaznej ocynkowanej za niewielką kwotę. Raz zakupione naczynia wystarczą na długi szereg lat. W każdej sali, w której odbywa się nauka rysunku (od kl. III) winien być duży dzbanek lub wiadro na czystą wodę, oraz wiadro do zlewania brudnej wody.

Przy stosowaniu pióra „redis” należy pamiętać, aby uczniowie po lekcji wytarli je z atramentu lub tuszu ściereczką, zamoczoną w spirytusie denaturowanym. W ten sposób konserwujemy pióro i przeciwdziałamy rdzewieniu, które wpływa znów ujemnie na jego wytrzymałość i dobroć.

Wszystkie przybory rysunkowo-malarskie winny być pod opieką jednego nauczyciela, który czuwa nad ich stanem i ma nad nimi całkowitą kontrolę. Zwykle w klasach starszych uczy rysunku jeden nauczyciel, który zazwyczaj w tym kierunku ma specjalne uzdolnienia lub dobre chęci, wskutek czego zagadnienia natury organizacyjnej nie powinny stanowić większych trudności. W wypadku zaś, gdy uczy w klasach starszych wielu różnych nauczycieli, sprawa będzie się o tyle komplikowała, że w jednej godzinie mogą być równocześnie dwie lekcje rysunku i wtedy jeden komplet przyborów nie wystarcza dla zaspokojenia równoczesnych potrzeb. Przy takim przydziale przedmiotów najwłaściwszym rozwiązaniem jest zaopatrzenie każdej klasy w oddzielne komplety do jej wyłącznego użytku, co usunie ewentualne nieporozumienia i wpłynie dodatnio na poszanowanie własności tylko jednej grupy, która ma nad nią bezpośrednią opiekę.

Każda praca organizacyjna musi być rozłożona na barki wielu jednostek, dlatego też nauczyciel winien pomyśleć o celowości zorganizowania i przydzielenia pewnych funkcji uczniom. Będą to dyżurni do których należy: rozdawanie teczek, papieru rysunkowego, przyborów, zebranie rysunków po pracy, uprzątnięcie stołów i sali, skontrolowanie ilości i stanu przyborów, przechowanie teczek i t. d. Dyżurni informują nauczyciela o każdorazowych uszkodzeniach i brakach materiałowych oraz współpracują z nim przy nabywaniu wszelkich materiałów i przyborów, dowiadując się o cenach rynkowych, gatunkach i normach towarów oraz prowadzą rachunkowość.

Przy indywidualnym zaopatrywaniu się w przybory i materiały rysunkowe koszty są dość wysokie, często przekraczają możliwości finansowe uczniów. Dlatego też nie wszyscy uczniowie, mimo częstych nawoływań ze strony nauczyciela, nie mogą należycie wywiązać się z pracy, gdyż nie posiadając koniecznych środków rysunkowo-malarskich nie mogą z pozostałą częścią klasy normalnie pracować. Ten wielce niepożądany stan rzeczy

może rozwiązać tylko wspólne nabycie wszystkich potrzebnych przyborów przez szkołę, przy czym koszta obniżą się niewspółmiernie. W tym też celu uczniowie składają ustalone kwoty i szkoła zakupuje hurtem wszystkie przewidziane przybory na przeciąg całego roku szkolnego. Uczeń przed każdą lekcją otrzymuje czystą kartkę papieru, która zmusza go sugestywnie swoim wyglądem do starannej i uważnej pracy. Kartki papieru lub też całe bloki rysunkowe, które uczniowie stale noszą ze sobą, jak to się dość często praktykuje, są godne pożałowania. Zmięte i splamione nie mogą swoim wyglądem zachęcać ucznia do pracy, a wysiłek włożony w wykonanie rysunku jest z góry przekreślony przez nieestetyczną powierzchnię papieru. Dlatego też na początku roku szkolnego należy rozłożyć sobie wszystkie czynności przygotowawcze, które już w następnych tygodniach wydadzą swoje rezultaty w postaci spokoju, że praca będzie posuwała się systematycznie naprzód bez ciągłego zamącania jej trudnościami technicznymi. Cały wysiłek nauczyciela zostanie skierowany we właściwe łożysko, jakim jest troska o spokojny, poważny i głęboki bieg pracy rysunkowej.

Jak powinien wyglądać plan pracy nauczyciela rysunku na pierwsze dni nowego roku szkolnego.

1. Skontrolowanie, jakie przybory i materiały rysunkowe są w posiadaniu szkoły.
2. Uzupelnienie ilości naczyń do wody, pędzli, palet, farb, pisaków, piór „redis” do pełnego kompletu.
3. Wykonanie tacek lub podkładek tekturowych — lub też ich nabycie w dostatecznej ilości.
4. Zakupienie papierów rysunkowych.
5. Wykonanie przenośnych nosidełek na pędzle, farby, naczyń, ołówki, pisaki i t. d. lub doprowadzenie do stanu używalnego z roku poprzedniego.
6. Zgromadzenie najpotrzebniejszych pomocy naukowych n.p. ceramika, wypchane okazy ptaków i zwierząt, zabawki wykonane z drzewa, narzędzia i t. p.
7. Doprowadzenie pracowni rysunkowej, względnie zwykłej sali szkolnej, do należytego wyglądu, odpowiadającego zasadom estetyki.
8. Sporządzenie ramowego rozkładu materiału nauczania na poszczególne miesiące.

Pozostaje jeszcze do omówienia sprawa pomocy naukowych. Wprawdzie spotyka się głosy, że przyroda ze swoim bogactwem form i barw stanowi zbiór wszelkich środków poglądowych, z którymi można stykać się na wycieczkach lub przygodnie, to jednak mimo tego trzeba mieć pod ręką zgromadzoną pewną ilość różnych przedmiotów, do których odwołujemy się na lekcji rysunku. Nie ze wszystkimi przedmiotami można stykać się w ich własnym środowisku. Ilość wycieczek jest ograniczona tylko do najniezbędniejszych obserwacji w terenie, a i wybór odpowiedniego miejsca nie zawsze może być dokonany z wielką łatwością. Są przecież zagadnienia rysunkowe niedostępne dla naszej rzeczywistości szkolnej n.p. — dalekie podróże, egzotyczne kraje ze zwierzętami i roślinami zupełnie odmiennymi od naszych, z którymi młodzież może zapoznać się przez podręcznik, fotografię, obraz lub film. A ileż jest tematów rodzimych, które dzieciom są znane jedynie z opowiadania!

Przy gromadzeniu różnych przedmiotów trzeba mieć na uwadze, aby zbiory te posiadały dużą wartość dydaktyczną i rysunkową, a nie stanowiły tylko rupieciarni różnych niepotrzebnych gratów. Okazy sztuki ludowej, różne przedmioty użytkowe, reprodukcje artystycznych obrazów, fotografie, afisze, modele samolotów i okrętów, jednotonowe bryły geometryczne, naczynia, narzędzia i t. d. — oto pożądane przedmioty do zbioru. Jedno zastrzeżenie — niech te wszystkie przedmioty będą otoczone należytą opieką i używane właściwie, wtedy dopiero będą posiadały swoją prawdziwą wartość. Zmagazynowane bezładnie w szafach lub skrzyniach, ukryte przed wzrokiem, zakurzone, a często nawet porozrzucane po kątach będą wywoływały zgorzienie wśród młodzieży. Nauka rysunku nie tylko wychowuje w kierunku estetycznym przez samo rysowanie, lecz przez tworzenie dokoła siebie ładu, piękna i porządku.

Dbajmy więc o piękno otoczenia, stwarzajmy właściwe tło do pracy, a przekonamy się z jak wielkim kapitałem wychowawczym młodzież opuszcza szkołę, tworząc w dalszym życiu tylko rzeczy piękne i wzniosłe.

„Systematyczne ćwiczenia wiodą do mistrzostwa”.

RYSOWANIE BRYŁ I PROJEKTOWANIE FORM TRÓJWYMIAROWYCH W RZUCIE RÓWNOLEGŁYM UKOŚNYM.

Program nauki geometrii wprowadza w klasie V-ej rysowanie prostopadłościanu w rzucie równoległym ukośnym, w którym dwa wymiary ściany czołowej są naturalnej wielkości, trzeci zaś, idący w głąb, jest rysowany w skrócie.

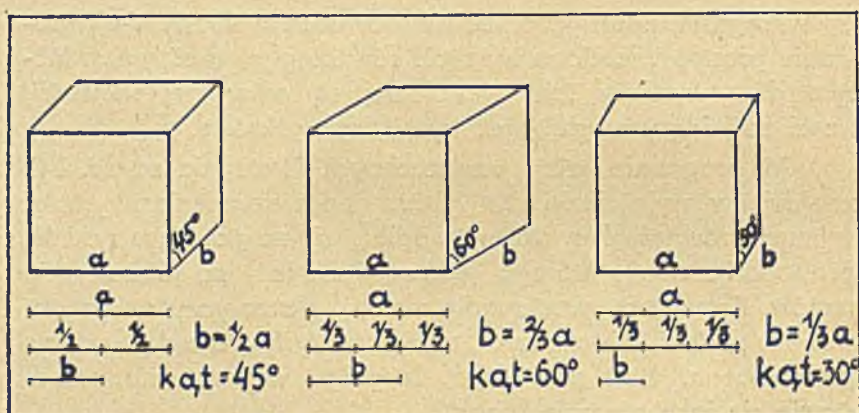
W programie szkół powszechnych III stopnia na str. 140 znajdujemy wyjaśnienie, że „praca nad zrozumieniem rysunku w rzucie równoległym ukośnym opiera się na gotowym rysunku prostopadłościanu, którego jedna ściana leży na płaszczyźnie rzutów. Krawędzie prostopadłe do tej płaszczyzny są narysowane w postaci linii ukośnych, a wielkość tych krawędzi w rzucie jest skrócona. Rzut prostokąta, leżącego w podstawie, przedstawia się jako równoległobok”.

Gdy chodzi o program rysunku, to dopiero w klasie VI-ej przewiduje się rysowanie prostopadłościanu w rzucie równoległym ukośnym w postaci odręcznych rysunków na większych formatach arkuszy papieru pakunkowego lub kredą na tablicy. Wyływa to stąd, że bryła jako twór przestrzenny, zjawia się dopiero po raz pierwszy w klasie VI-ej. Materiałem rysunkowym w klasie V-ej jest rysowanie przedmiotów w ujęciu płaskim przy pomocy dwóch wymiarów oraz linijne ćwiczenia kierunkowe. W klasie tej występuje dotychczas niespotykane zjawisko odręcznego rysowania figur płaskich w oderwaniu od przedmiotów oraz ich podział na dwie i cztery części.

Z tego powodu wynika nierównoległość przepracowywanych zagadnień, przy czym geometria wyprzedza rysunek. Zmienia to dotychczasową zasadę z klas młodszych, w których rysunek wyprzedzał geometrię, mając na celu oswojenie się młodzieży

z formami płaskimi. Główny ciężar przy rozpoznawaniu i stosowaniu form geometrycznych został przerzucony na lekcje rysunku i zajęć praktycznych, przyczyniając się do lepszego zrozumienia przez dziecko pojęć geometrycznych i kształcenia na konkretnym materiale wyobraźni przestrzennej.

Podobne zjawisko zachodzi w klasie VI-ej, gdzie uczniowie na lekcjach geometrii zapoznają się z walcem jako bryłą obrotową i materiał ten przerabiają przez odręczne rysowanie różnych przedmiotów użytkowych, a w klasie VII-ej zastosowują go przy projektowaniu form przestrzennych, używając niekiedy przyborów kreślarskich.

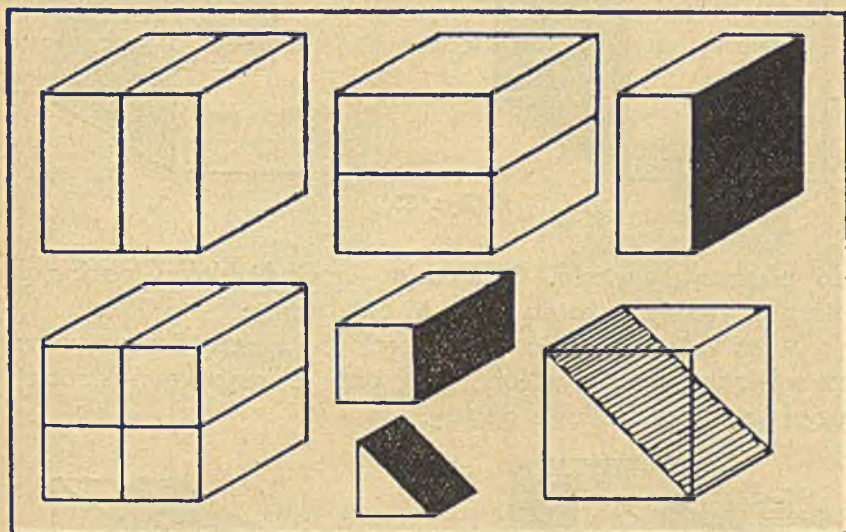
Rys. 31.

Nauka geometrii, celowo wyprzedzająca rysunek, stanowi ważną podbudowę do poznania struktury bryły, jako tworzywa złożonego z płaszczyzn, ustawionych do siebie pod odpowiednimi kątami. Gruntowne poznanie różnych płaszczyzn jest nieodzownym warunkiem do swobodnego orientowania się w procesie powstawania brył oraz do opanowania umiejętności rysowania tychże według zasad geometrycznych.

Punktem wyjścia do ćwiczeń rysunkowych w rzucie równoległym ukośnym winien być sześcian, jako specjalny wypadek prostopadłościanu kwadratowego. Przemawia za tym łatwość rysowania ściany bocznej i górnej, które w sześcianie są równe. Program nie wspomina o zależności skrótu ściany bocznej i górnej w stosunku do kąta nachylenia krawędzi skośnych do

ła. W praktyce najczęściej spotyka się trzy wypadki kąta nachylenia, a mianowicie: 45° , 60° i 30° .

Rysowanie brył w rzucie równoległym ukośnym nosi często nazwę perspektywy równoległej ukośnej, która jest najczęściej używana w technice, budownictwie i rzemiośle. Również przy projektowaniu wszelkich przedmiotów bryłowych winno się używać tego rodzaju perspektywy, jako prostszej, czytelniejszej, a przez to bardziej zrozumiałej, gdyż wrażenia wzrokowe są zazwyczaj wierne i zgodne z rzeczywistym wy-

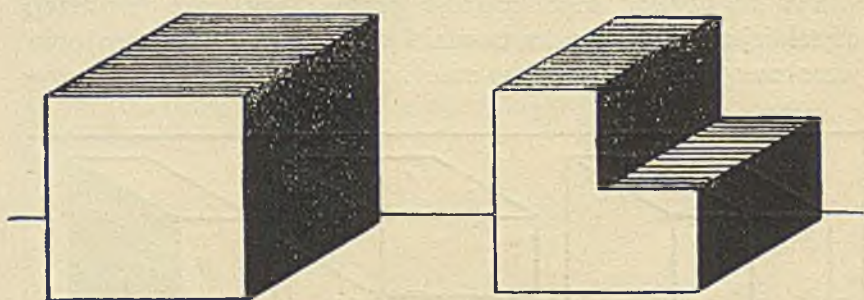
Rys. 32.

glądem przedmiotu. Perspektywa w rzucie równoległym ukośnym jest popularną i dostępną nawet dla tych, którzy nie posiadają głębszej wiedzy rysunkowej. Odpada bowiem znajomość trudnych zasad zbiegów i skrótów przestrzennych, które można osiągnąć przez systematyczną naukę rysunku przy wybitnym współdziałaniu rozumowania. Jednak w szkole powszechnej nie można myśleć o konsekwentnej systematyczności studiowania rysunkowego, gdyż studiowanie na tym stopniu rozwoju umysłowego dziecka jest funkcją zbyt trudną i niezgodną z jego ustrojem psychofizycznym. W klasie VI i VII-ej nie rezygnujemy całkowicie z systematyki nauczania rysunku, lecz dążymy stop-

niowo do trafnego odtwarzania ogólnej budowy form przestrzennych przedmiotów użytkowych i trójwymiarowych form abstrakcyjnych.

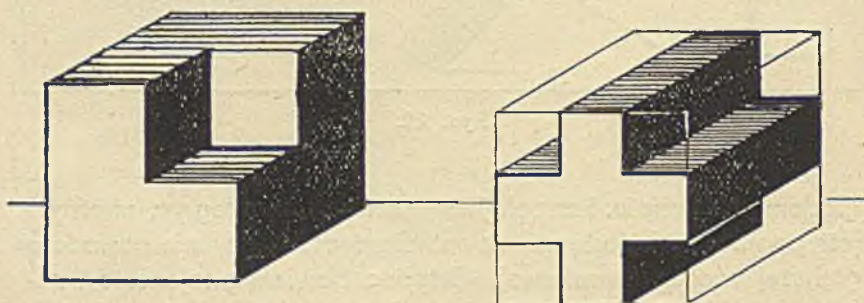
Przy rysowaniu w sześcianie krawędzi skośnych dla otrzymania ściany bocznej i górnej pod kątem 45° , skrót winien wynosić połowę długości krawędzi dolnej, ustawionej równoległe

Rys. 33.

do płaszczyzny czoła. Oznaczając krawędź dolną (poziomą) literą a , krawędź skośną literą b , otrzymamy: $b = 1/2 a$.

Ten kąt nachylenia jest w praktyce najczęściej używany ze względu na swoje walory, gdyż przy tej głębokości (skręcie) uzyskuje się prawidłowe obrazy.

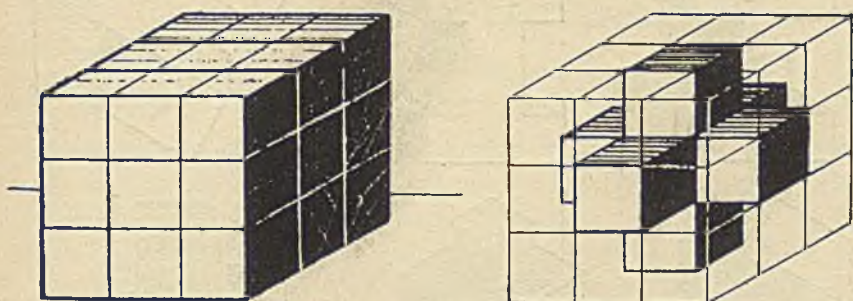

Rys. 34.

W wypadku drugim, gdy kąt nachylenia wynosi 60° do płaszczyzny tła — skrót ściany bocznej i górnej równa się $2/3$ długości krawędzi dolnej, przez co przy poprzednim oznaczeniu otrzymamy: $b = 2/3 a$, zaś przy kącie nachylenia 30° skrót ten zostanie zredukowany do $1/3$ wielkości krawędzi dolnej, ustawionej równoległe do płaszczyzny tła: $b = 1/3 a$ (rys. 31).

Ogólny wygląd sześcianu w przytoczonych trzech wypadkach ulega zmianom, pozornie kurczy swoją objętość lub ją powiększa. Największa deformacja sześcianu występuje w wypadku trzecim, to też skrót ten jest znacznie mniej stosowany, niż w przytoczonych dwóch pierwszych wypadkach.

Ćwiczenia te są bardzo ważne, zwłaszcza przy projektowaniu przedmiotów trójwymiarowych, od czego w dużym stopniu uzależniona jest ich plastyka. Materiał ten winien być opracowany na przykładach wielu przedmiotów użytkowych, zbliżonych swoim wyglądem do budowy sześcianu lub graniastościana o podstawie kwadratowej. W podobny sposób da się opracować każdy prostopadłościan, niezależnie od swoich wymiarów.

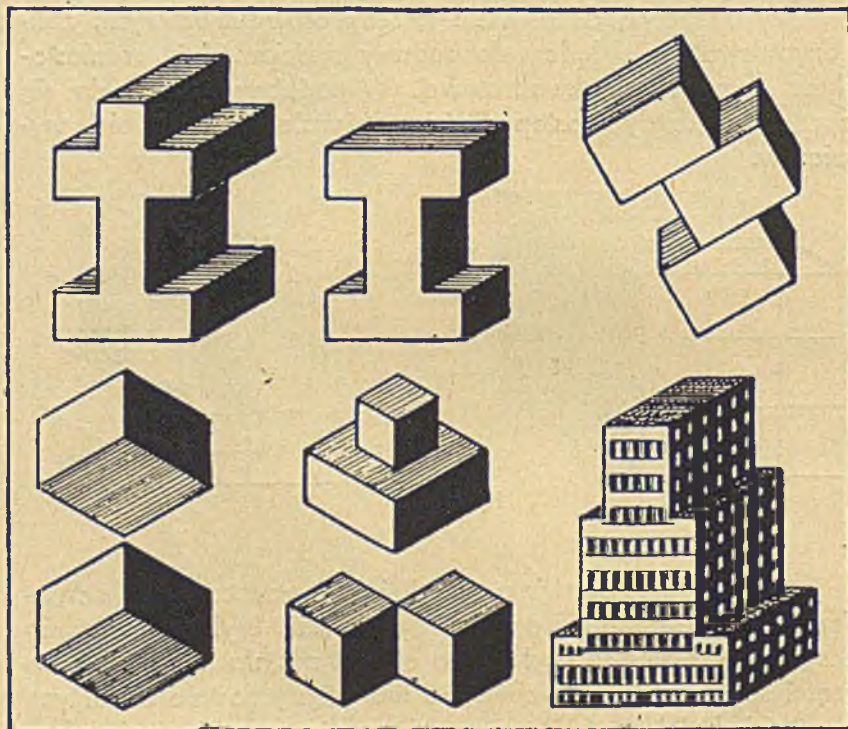

Rys. 35.

Przyglądając się wielu przedmiotom przestrzennym stwierdzamy, że składają się one jakoby z kilku brył odpowiednio zestawionych, lub że bryła, jako całość, została podzielona na części składowe, z których jedna lub więcej zostało usuniętych z całości. Dzielenie brył na części przestrzenne stanowi dalszy etap podziału odcinka i płaszczyzny (kl. V). Dzielnąc sześcian na dwie części składowe wzdłuż osi pionowej dokonujemy najpierw podziału ściany czołowej, która, jako kwadrat, jest płaszczyzną. Ściana górna, również jako kwadrat rzeczywisty, lecz na rysunku zamieniona na równoległobok, ulegnie podziałowi poziomemu w głąb. Przy takim podziale otrzymamy dwie równe bryły. Linie podziału stykają się ze sobą w połowie górnej krawędzi ściany czołowej i są w rzeczywistości do siebie prostopadłe, na rysunku zaś są ustawione skośnie. W wypadku podziału sześcianu na cztery lub więcej części składowych postępujemy analogicznie (rys. 32).

Przy podziale przestrzennym brył na części i usuwaniu z nich wycinków można tworzyć kształty takich przedmiotów, jak: schody, kostki, krzyże, głowice, słupy, skrzynie, sprzęty, domy, pomniki, fabryki, wieże i t. p. przedmioty (rys. 33-34-35-36).

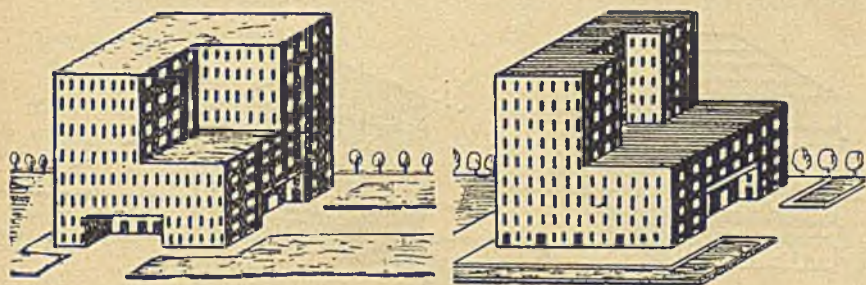
Do form zasadniczych wszelkich budowli dodać należy okna, drzwi, balkony, gzymsy, dachy oraz najbliższe otoczenie, jak: trawniki, ścieżki, drogi, aleje i drzewa (rys. 37).

Rys. 36.

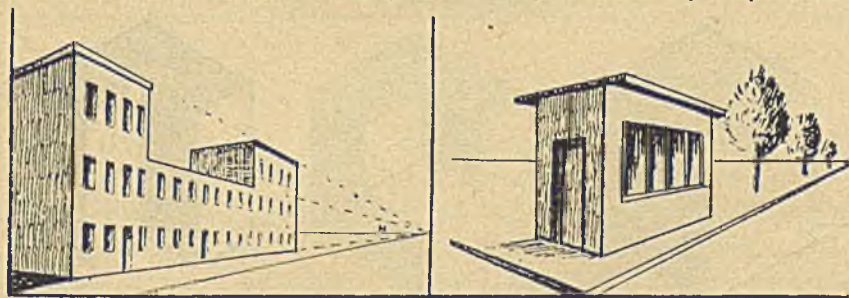
Dachy domów przy takim potraktowaniu będą widziane z góry jakoby z „lotu ptaka” i dlatego należy zwrócić uwagę na różnice zachodzące między rysunkiem perspektywicznym z natury, a rysunkiem uproszczonym w perspektywie równoległej ukośnej. W pierwszym wypadku wystąpią zbieżności poszczególnych linii i skróty iluzyjne odległości, w drugim zaś geometryczność ujęcia i równoległość krawędzi. Przedmioty o dużych rozmiarach, rysowane w rzucie równoległym ukośnym, są uprosz-

czonymi formami i zajmują określone położenie w przestrzeni. Nie mogą też być oglądane z normalnego stanowiska obserwatora w takim ujęciu, gdyż zaprzeczałyby prawom optyki, na których jest oparta nauka perspektywy zbieżnej. Dlatego też należy w pracy szkolnej umiejętnie posługiwać się obydwoma for-

Rys. 37.

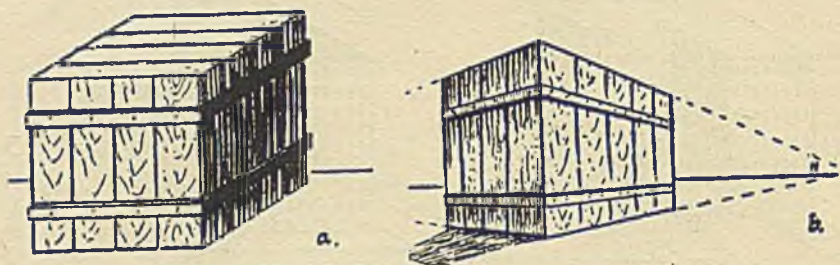
mami perspektywy, aby nie stworzyć fałszu w nauczaniu rysunku i nie pomieszać odrębnych pojęć. Perspektywa zbieżna, zwana również malarską, odtwarza przedmioty w przestrzeni z zachowaniem praw zmniejszania się w miarę ich oddalania od stanowiska obserwatora i służy przede wszystkim do wywoływania

Rys. 38.

iluzji oddalenia. Wystąpią w niej skrót i krycie, a przedmioty rozciągające się w głąb obrazu są obejmowane wzrokiem z jednego punktu widzenia (rys. 38). Perspektywa w rzucie równoległym ukośnym rezygnuje z tych zasad i opiera się wyłącznie na prawach geometrycznych. Równoległość przeciwległych krawędzi jest główną zasadą, a skrót ściany oparty jest wyłącznie na stosunku kąta nachylenia do płaszczyzny tła.

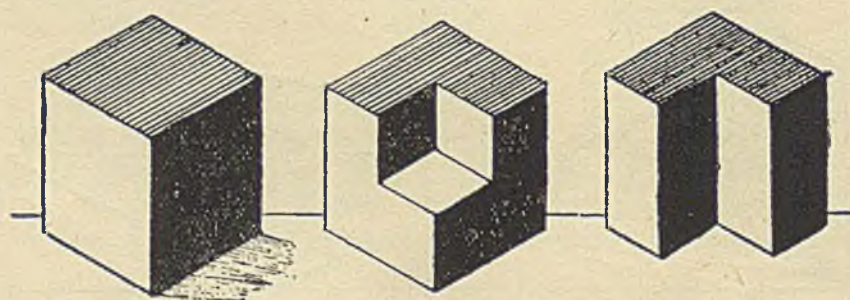
Rysunek 39-ty najlepiej przedstawia różnice, wynikające z odmiennego zastosowania perspektywy przy rysowaniu skrzyni drewnianej o dużych rozmiarach. Na rysunku 39-a skrzynia ujęta jest w perspektywie równoległej skośnej, zaś na rysunku 39-b w perspektywie malarskiej, gdzie boki górne skrzyni opadają

Ryb. 39.

do horyzontu, dolne zaś się wznoszą, aby spotkać się w jednym punkcie po prawej i lewej stronie na horyzoncie (linii horyzontu).

Istnieją wypadki, że bryła rysowana w perspektywie ukośnej nie jest ustawiona frontalnie, lecz pod kątem do płaszczyzny

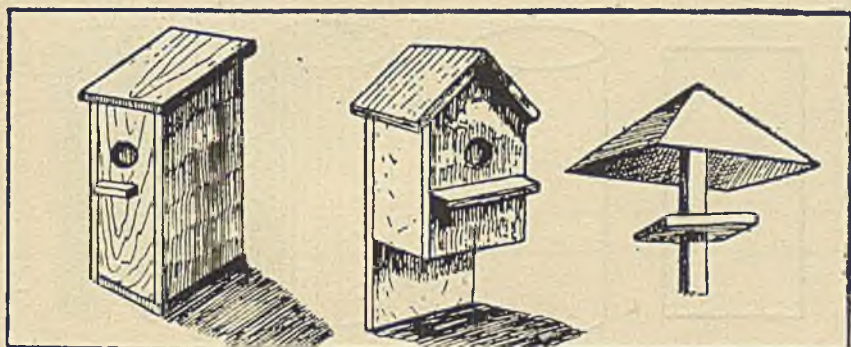

Ryb. 40.

czoła. Wtedy dwie ściany boczne będą miały położenie ukośne i ulegną skrótom, przybierając postać równoległoboków. Trzecia ściana może być widziana z góry lub z dołu, zależnie od kierunku krawędzi skośnych przy ścianach bocznych. Jeżeli krawędzie będą wznosiły się, wtedy wystąpi ściana górna, gdy zaś będą opadały powstanie ściana dolna, przy czym w obydwu wypadkach okalające krawędzie będą miały położenie skośne.

Kąty nachylenia krawędzi mogą być różne, a skróty ścian uzależnione od stosunku kątów nachylenia do płaszczyzny ła. Przy takim ustawieniu może być również dokonany podział brył na części, a to w celu otrzymania różnych abstrakcyjnych form przestrzennych (rys. 40).

Po przerobieniu wstępnych ćwiczeń z zakresu perspektywy równoległej skośnej i zbieżnej uczniowie winni przystąpić do samodzielnego projektowania form użytkowych różnych przedmiotów, a więc: budek dla ptaków, uli, prostych sprzętów i t. p. nabierając w ten sposób stopniowo wprawy w szkicowaniu i zastosowaniu nabytych wiadomości geometrycznych i rysunkowych (rys. 41).

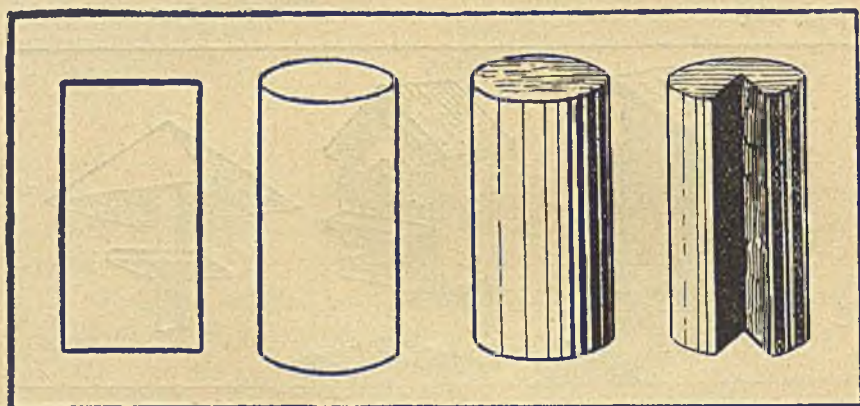

Rys. 41.

Osobne miejsce należy się bryłom obrotowym, takim jak walec i stożek. Pierwsza z nich powstaje przez obrót prostokąta dookoła osi pionowej, druga zaś trójkąta prostokątnego. Ta część wiedzy winna być podana na lekcjach geometrii w sposób poglądowy. Uczniowie rysują z natury i z pamięci różne przedmioty w postaci walców i stożków, znajdując wielką trudność przy ujęciu koła, które w skrócie stanowi elipsę. Szerokość jej zależna jest od oddalenia się od linii horyzontu (linia wysokości oczu). Przy tych rysunkach nieodzowna jest obserwacja kierowana. Na podstawie oglądanych przedmiotów, umieszczonych na różnej wysokości, uczniowie dojdą do właściwych wniosków i od położenia uzależnią będą szerokość i ogólny kształt elipsy.

Praca przy rysowaniu walca może być uproszczona przez wyprowadzenie jego budowy przy pomocy prostokąta. Wymiary

walca będą się naogół pokrywały z wymiarami prostokąta. Przez dorysowanie ściany górnej i dna w formie elipsy otrzymamy walec (rys. 42). Nastąpił tu proces przejścia płaszczyzny w bryłę. Istnieje inny sposób, znacznie trudniejszy, wyprowadzenia walca z graniastostupa o podstawie kwadratowej lub z sześcianu. Rysujemy najpierw przekątne i środkowe ściany górnej i dolnej i na ich pęku zaznaczamy punkty, przez które przejdzie elipsa. Przy tej czynności musimy mieć na uwadze zasadę, na której opieramy się wpisując koło do kwadratu (rys. 43). Walce i stożki mogą być dzielone na części w ten

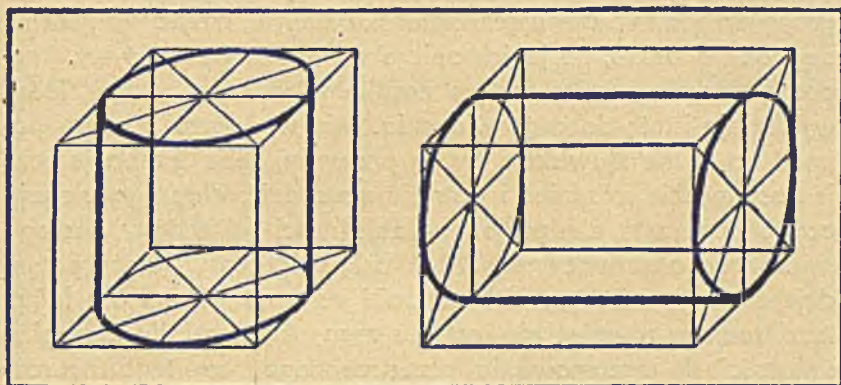

Rys. 42.

sam sposób jak bryły graniaste: wzdłuż po linii pionowej, w poprzek po linii poziomej i skośnie.

Kilka słów należy poświęcić ćwiczeniom ze światłocieniem, które mają na celu spotęgowanie wrażenia bryłowości przedmiotów. Bryły, wyrażone tylko za pomocą krawędzi, posiadają mało plastyki i trójwymiarowości. Linijność krawędzi stwarza dla oka nudny i niewyraźny obraz, w który trzeba się dobrze wpatrzeć, aby otrzymać właściwe wrażenie. Na przedmiotach graniastych światło układa się na poszczególnych ścianach wyraźnie i równo, a granica różnic oświetlenia występuje zdecydowanie. Do tego celu można używać różnych technik rysunkowych, zaczynając od cieniowania ołówkiem, a kończąc na użyciu farb wodnych. Przy pomocy ołówka, kredki, pióra i patyka da się zastosować system cieniowania kreskowy (linijny),

przy czym kreski mogą być ciągłe lub przerywane, ułożone poziomo, pionowo lub ukośnie, w zależności od kierunku krawędzi ścian przedmiotów przestrzennych. Przy zastosowaniu farb wodnych można użyć jednej barwy, a przez umiejętne stonowanie na poszczególnych ścianach przedmiot uzyskać swoją przestrzenność i bryłowość. Użycie zaś kilku barw o jednakowym natężeniu nie pozwoli na uzyskanie tych walorów ma-

Rys. 43.

larskich. Przy okazji uczniowie winni poznać zasadę powstawania cienia rzuconego na płaszczyznę podstawy, uzależniając jego położenie i wielkość od kierunku źródła światła.

Poruszone zagadnienia nie wyczerpują całkowicie wszystkich możliwości, jakie istnieją przy rysowaniu brył w rzucie równoległym ukośnym. Jest to zaledwie mała część ćwiczeń, jakie winny być przerobione w szkole powszechnej dla zrozumienia istoty bryły i przygotowania ucznia do projektowania form przestrzennych tych przedmiotów, które wiążą się z potrzebami życia.

RYLOWANIE PRZEDMIOTÓW PRZESTRZENNYCH W PERSPEKTYWIE ZBIEŻNEJ.

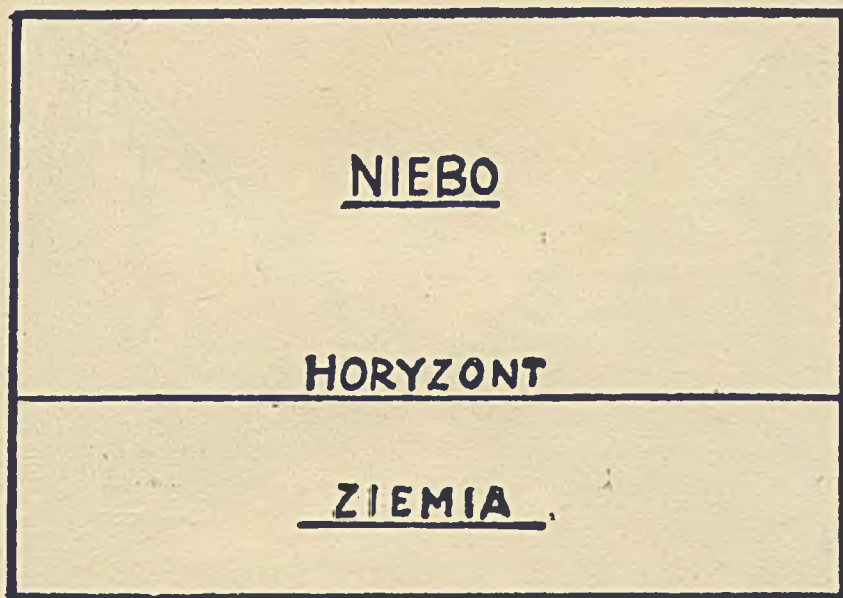
Chcąc przedstawić rysunkiem jakikolwiek przedmiot lub grupę przedmiotów w ujęciu naturalistycznym, trzeba koniecznie sięgnąć do zasad, na jakich opiera się nauka perspektywy. Rozporządza ona bowiem całym zasobem środków i praw, które wyjaśniają istotę dobrego widzenia. Nie wystarcza bowiem patrzeć na różne zjawiska i twory przyrody, lecz trzeba jeszcze je dostatecznie rozumieć i potrafić uzasadnić, dlaczego ulegają często pozornym złudzeniom w zależności od zmiany naszego stanowiska obserwacyjnego. Ten cały splot praw, które powodują zmiany w naszym widzeniu, nie jest zbyt łatwym dla laika, lecz trudnym również nie jest dla tego, kto posiada odrobinę śmiałości do rozumowania przestrzennego, opartego na rozważnym patrzeniu.

Już pierwsze próby oparte na dociekaniu mogą dać dużo trafnych odpowiedzi na dostrzegalne zjawiska przestrzenne. Źródłem powstawania tych odpowiedzi jest intuicja, powodująca w naszej podświadomości powstawanie nieprzepartych dążeń do przedstawienia rysunkiem przedmiotów w ujęciu trójwymiarowym, czyli przestrzennym, dla większego nadania im cech podobieństwa. Przecież w życiu praktycznym chcemy przez rysunek przedstawić różne „prawdziwe” przedmioty, a nie ich uproszczone symbole. Dlatego też szukamy takich sposobów, które by obrazowi nadawały złudzenie głębokości, a rysowanym przedmiotom pozór ich rzeczywistych kształtów. Dla uniknięcia błędzenia należy skorzystać z pomocy perspektywy, która opiera się na ustalonych zasadach naukowych.

Kiedy i w jakiej formie należy podawać dzieciom wiadomości z zakresu perspektywy? — oto pytanie, które niewątpliwie nasuwa się wielu nauczycielom rysunku. Pierwsze wyjaśnienie spotykamy w programie rysunku klasy IV o następującym brzmieniu: „Okolicznościowo podczas obserwacji przedmiotów w terenie zwracamy uwagę na najprostsze, dostrzegalne dla uczniów

zjawiska perspektywiczne (pozorne zmniejszanie się przedmiotów, krycie i t. p.), nie żądając jednak wyrażania tych zjawisk w rysunku i pozostawiając to odczuciu ucznia". Dopiero w klasie V następuje właściwy akcent na „zwracanie w dalszym ciągu uwagi na wyraźnie występujące zjawiska perspektywiczne i zachęcanie uczniów do ich wyrażania w rysunku”.

W klasie VI zapoznają się uczniowie w szerszym niż dotychczas zakresie z krajobrazem i podstawowymi zjawiskami przestrzennymi, rozróżniają horyzont geograficzny, jako linię

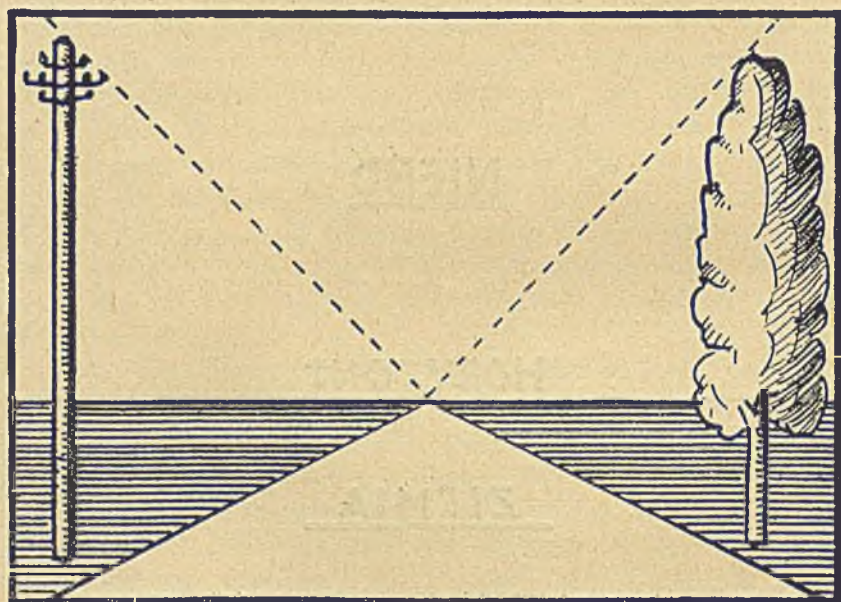

Rys. 44.

poziomą pozornie oddzielającą niebo od ziemi — od horyzontu rysunkowego, który jest zawsze na wysokości oka rysownika i podnosi się lub zniża wraz z nim na obrazie.

W rysunkach dzieci klas młodszych, przedstawiających różne krajobrazy, na których zwykle odbywa się jakaś akcja, nie możemy często doszukać się w ogóle horyzontu. Bowiem powierzchnia papieru rysunkowego jest potraktowana w całości jako ziemia, na której są bezładnie porozrzucane różne przedmioty, często w kilku szeregach jedno nad drugimi. Dopiero

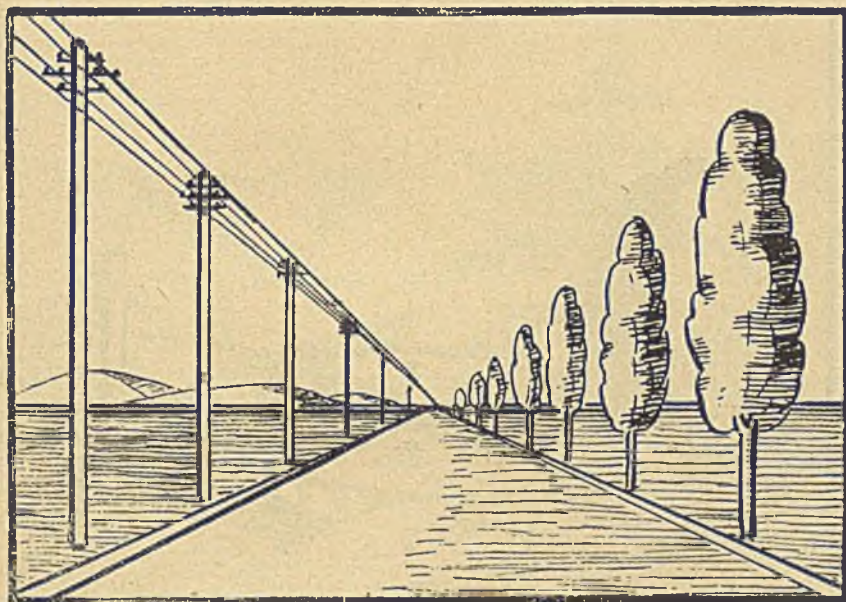
gdy zachodzi konieczność narysowania słońca, gwiazd, księżyca, chmur, ptaków, samolotów, balonów i t. p. wtedy dziecko odczuwa potrzebę wyodrębnienia nieba i ziemi, nie nazywając jednak linii podziału horyzontem. W miarę postępu rysunkowego horyzont powoli się obniża, przybierając wygląd linii poziomej, umieszczonej poniżej połowy wysokości kartki papieru. Horyzont wyznacza dwie zasadnicze części składowe krajobrazu: niebo i ziemię (rys. 44). Idealny horyzont jest widoczny na brzegu morza, gdyż jego linia pozornie łączy poziomy układ wody

Rys 45.

z niebem. W każdym innym wypadku stosujemy t. zw. horyzont domniemany, który można znaleźć przy pomocy pręta, linii drewnianej, ołówka, umieszczając jeden z wymienionych przedmiotów poziomo na wysokości naszych oczu. Rzut poziomy, idący w głąb terenu, wyznaczy nam t. zw. horyzont oczny albo malarzski. Rysowanie wszelkich krajobrazów oraz przedmiotów przestrzennych należy rozpocząć od wyszukania i umiejscowienia horyzontu na papierze.

Przez właściwą obserwację na wycieczkach dochodzimy do określenia wielkości poszczególnych przedmiotów oraz do ich rozmieszczenia w terenie — bliżej nas lub dalej. Stwierdzamy, że przedmioty znajdujące się na pierwszym planie, posiadają większe wymiary (wysokość, szerokość, długość, grubość, głębokość) oraz są wyraźniejsze. W miarę przechodzenia na plan dalszy (oddalanie się w głąb obrazu) przedmioty ulegają pozornemu zmniejszaniu się, tracą swoją wyrazistą barwę i zle-

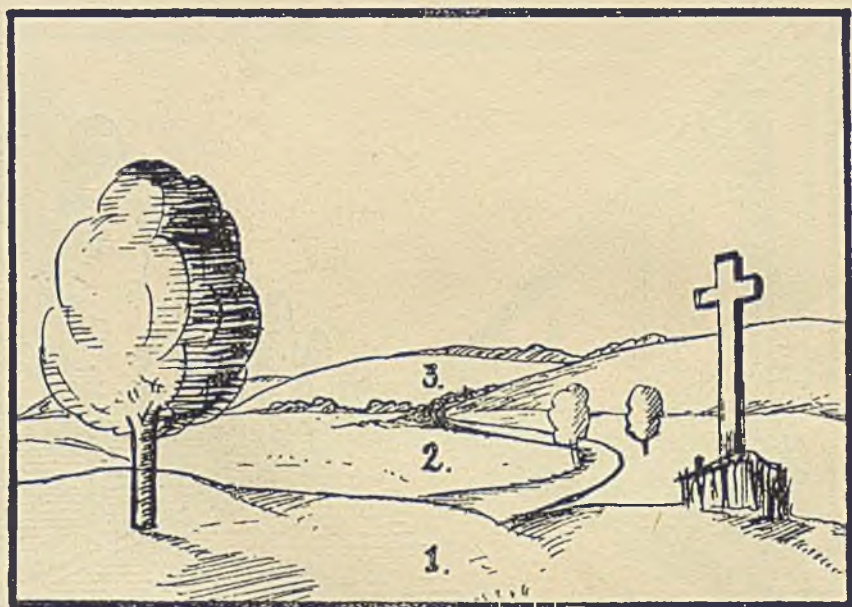
Rys. 46.

wają się stopniowo z tłem krajobrazu. W ten sposób wyraża się dal przestrzenna, odczuwana przez nasze oko.

Aby krajobraz odtworzyć wiernie na rysunku, należy przedtem ugruntować pojęcie pionu takich przedmiotów jak: drzewa, słupy, domy, wieże, kominy fabryczne i t. p. Widzimy, że te przedmioty mają kierunek pionowy — prostopadły do powierzchni ziemi. Na kartce papieru kierunek pionowy wyrażamy jako linię prostopadłą do horyzontu, a więc i do dolnej krawędzi kartki papieru. Niejednokrotnie młodzież stwarza fantastyczne

rysunki, na których przedmioty wałą się, jakby po przejściu huraganu. Wynika to stąd, że ćwiczenia kierunkowe w klasie V nie zostały dostatecznie przepracowane na przedmiotach płaskich. Od umiejętności wyrażania pionu różnych przedmiotów jest uzależnione poprawne wykonywanie najprymitywniejszych rysunków perspektywicznych.

Podstawowym zjawiskiem, z jakim zapoznujemy uczniów na wycieczkach, jest zwrócenie uwagi na pozorną zbieżność

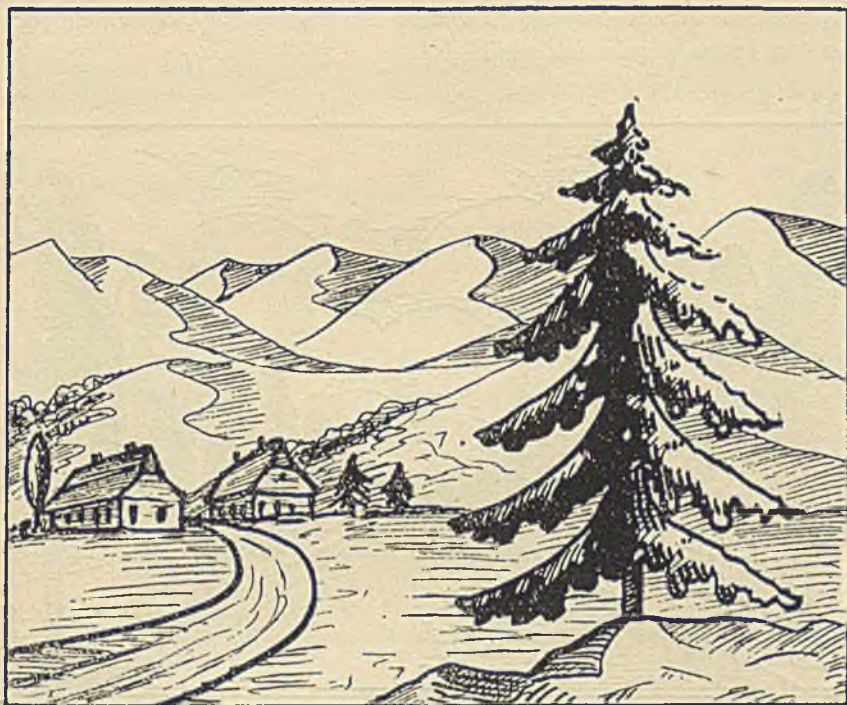

Rys. 47.

prostych równoległych, idących w głąb krajobrazu do horyzontu. Szeroka i równa droga, tor kolejowy, kanał, prosty odcinek uregulowanej rzeki, mur cmentarny, aleja — oto odpowiedni teren do obserwacji, na którym zjawisko pozornej zbieżności wystąpi wyraziście bez specjalnego przekonywania i wmawiania w uczniów, że taka podstawowa zasada perspektywiczna istnieje. Po ustaleniu wysokości horyzontu określamy szerokość drogi na pierwszym planie, jej stopniowe zwężanie się w miarę oddalania i pozorne zbieganie się bocznych krawędzi drogi na linii

horyzontu (rys. 45). Następnie rysujemy przydrożne słupy i drzewa w odległościach od siebie malejących i wysokościach opadających do horyzontu (rys. 46), zachowując równoległość kierunków pionowych.

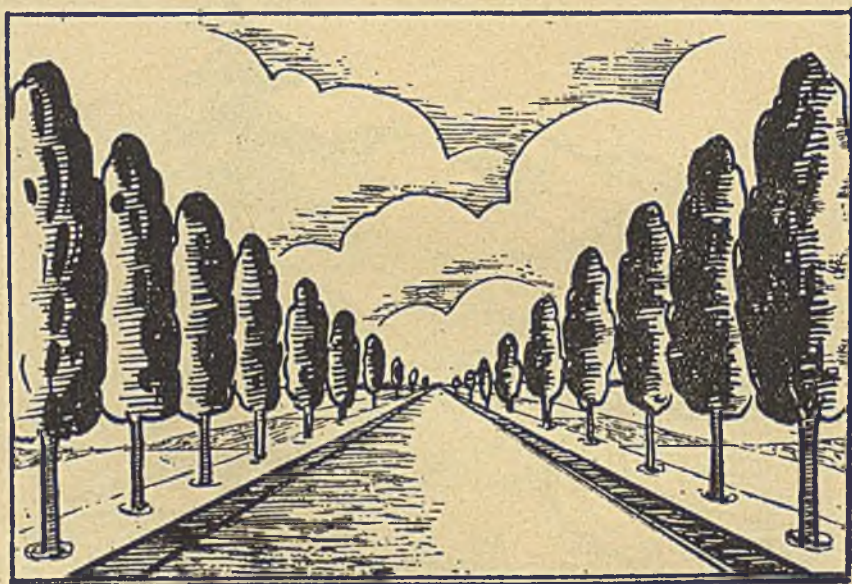
Poczynione obserwacje w czasie wycieczki posłużą nam do wyprowadzenia powszechnie znanej zasady, że wszystkie

Rys. 48.

linie, które nie są równoległe do płaszczyzny czoła, a które biegną w głąb obrazu — są to linie zbieżne, spotykające się w jednym punkcie na horyzoncie. Linie zaś równoległe do horyzontu nie są liniami zbieżnymi, lecz geometrycznie równoległymi. Jeżeli połączymy wierzchołki jednakowo wysokich drzew lub słupów, ustawionych do siebie równoległe w jednym szeregu w głąb obrazu, to otrzymamy również linie zbieżne, opadające do horyzontu; linie zaś zbieżne pod horyzontem zdają się wznożyć w miarę, jak się oddalają od pierwszego planu.

Przy obserwacji dowolnego krajobrazu, najlepiej jednak otwartego z rozległą przestrzenią, należy zwrócić uwagę na jego podział, poświęcając najpierw nieco czasu na omówienie tych wszystkich głównych przedmiotów, jakie znajdują się najbliżej naszego stanowiska. Ten najbliższy teren, ciągnący się równoległe dość szerokim pasem do horyzontu, określimy mianem pierwszego planu (rys. 47-1). Wysokie przedmioty na planie pierwszym zasłaniają często widok dalszoplanowy, ograniczając w ten sposób pole widzenia.

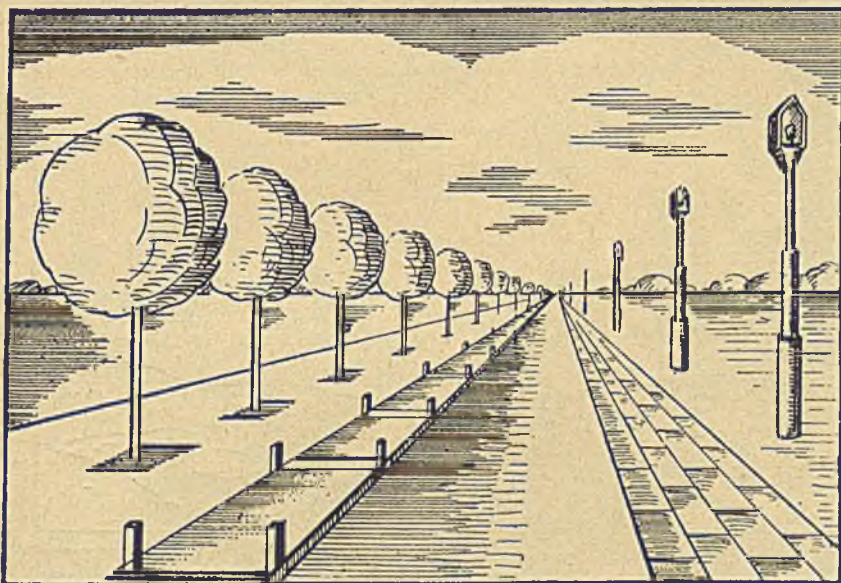
Rys. 49.

Chcąc powiększyć obszar krajobrazu dla wykazania jego zmienności w rozleglejszym ujęciu, dobrze jest wejść na wysoki pagórek, z którego roztoczy się piękny i niepowszedni widok. Na pierwszy rzut oka stwierdzimy, że horyzont przesunął się znacznie wyżej, a cała płaszczyzna ziemi uległa jakby rozciągnięciu, na której linii zbieżne, idące do horyzontu, są bardziej strome i dłuższe.

Po zapoznaniu dzieci z pierwszym planem przerzucimy swój wzrok aż do linii horyzontu, w sąsiedztwie którego zary-

sowują się różne przedmioty o kształtach znacznie pomniejszych i mało dostrzegalnych. Ten pas ziemi, znacznie węższy od planu pierwszego, sąsiadujący z horyzontem, nazwiemy planem ostatnim, albo trzecim (rys. 47-3). Między planem pierwszym a trzecim znajduje się środkowa przestrzeń krajobrazu o pośrednich cechach widokowych, zwana planem drugim (rys. 47-2).

Aby uczniowie nabrali śmiałości w szybkim i trafnym określaniu trzech planów w krajobrazie, należy najpierw polecić im

Rys. 50.

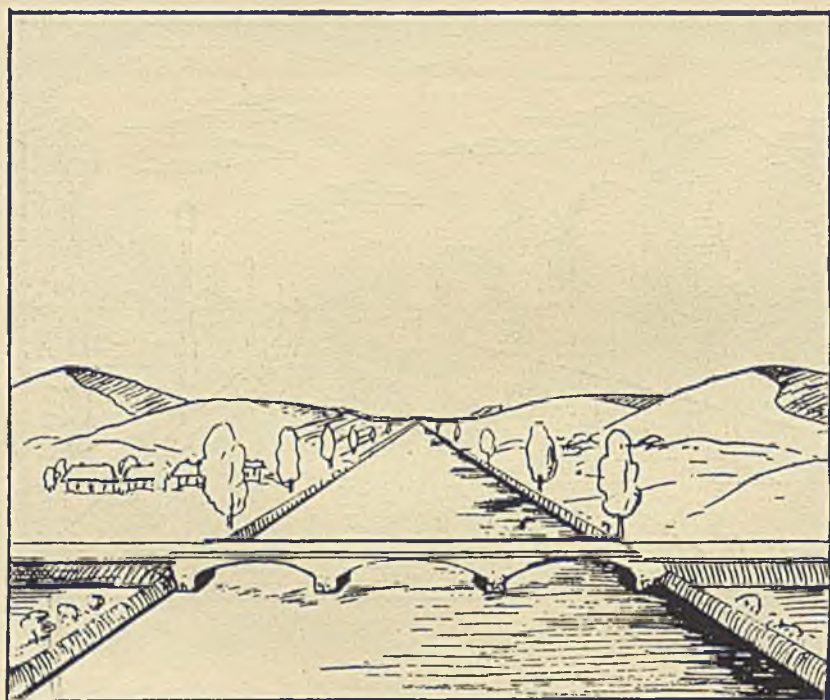
wymieniać różne przedmioty i wskazywać główne różnice przestrzenne, a potem zakreślać granice tych trzech planów.

Często przy oglądaniu i opisie krajobrazów górskich następuje mylenie tych pojęć, gdyż za plan pierwszy bierze się przeważnie potężne masywy skalne, wystrzelające ku niebu swymi szczytami ponad doliny (rys. 48). Teren z przedmiotami naprawdę pierwszoplanowymi jest przytłoczony ogromem skalnym, wskutek czego faktyczny plan pierwszy jest zupełnie mało dostrzegalny, gdyż urok gór, malowniczość ich i majestatyczność wywierają na patrzącego potężne wrażenie uczuciowe, zatrzy-

mując jego wzrok na sobie. Malarz musi zaakcentować linią i barwą plan pierwszy, bez którego góry nie mogłyby być oddane w całej krasie ze swym naprawdę pięknym i pociągającym kolorytem. Plan pierwszy dla dalszego krajobrazu stanowi jakoby podstawę o zdecydowanym kolorze i wyrazistej budowie.

Duży wpływ na wyrażanie dali przestrzennej w obrazie, oprócz perspektywy liniowej, ma barwa, która pozwala na ustop-

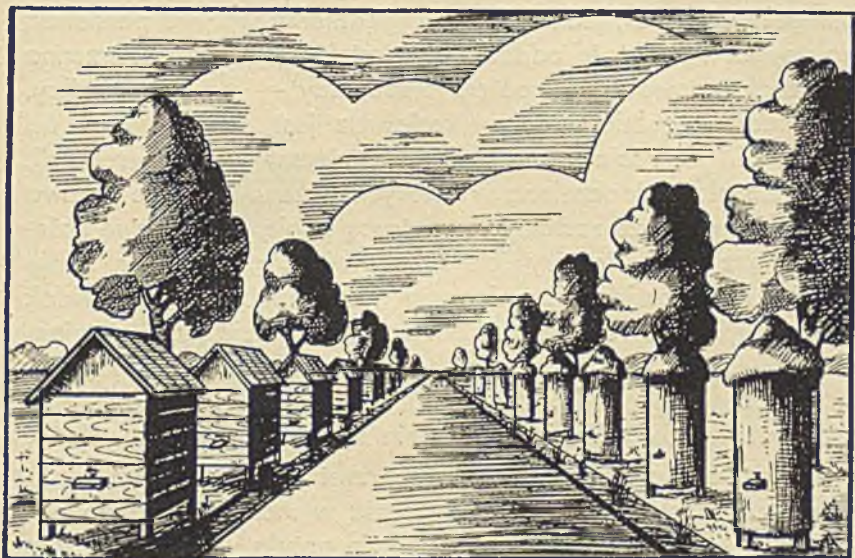

Rys. 51.

niowanie wyrazistości przedmiotów w różnych miejscach oddalenia. Chcąc spotęgować wrażenie odległości należy na planie pierwszym przedstawić przedmioty w barwach mocnych, wyraźnych, gwałtownych, a na dalszym zmniejszyć siłę albo ciężar barwny. Takie uporządkowanie barw jest warunkiem koniecznym dla wydobycia większej plastyki przedmiotów. Patrząc krytycznie na dowolny krajobraz stwierdzamy, że przedmioty na dalszym planie są przesłonięte warstwą powietrza, które nie

zawsze posiada jednakową przejrzystość i zabarwienie. Czystość powietrza uzależniona jest od różnych czynników: od ilości pary wodnej, pory dnia i pory roku, od oświetlenia i t. p.

A teraz nasuwa się pytanie, czy dziecko jest w stanie wyrazić dal przestrzenną, która by sprawiała na rysunku wrażenie rzeczywistości? Otóż postawienie przed dzieckiem takich wymagań koliduje z jego możliwościami rysunkowymi i malarskimi. Tylko doświadczony i dobrze wykształcony rysownik może te

Rys. 52.

subtelne właściwości graficzne dali przestrzennej wydobyć. — Dziecko nie włada całym repertuarem sposobów malarskich, nie posiada na tyle wiedzy, aby mogło bez sztucznych i wielce szkodliwych wpływów zewnętrznych samorzutnie i poprawnie wyrazić zjawisko dali przestrzennej w sposób wierny i zgodny z naturą. Dlatego też wymagania nasze muszą ograniczyć się do możliwych i prostych sposobów, które nie przekraczają w żadnym wypadku umiejętności i uzdolnień rysunkowych dziecka.

Nie wszystkie znane techniki rysunkowe nadają się do przedstawienia krajobrazów z uwzględnieniem t. zw. perspektywy barwy albo perspektywy powietrza. Nieumiejętne użycie tuszu,

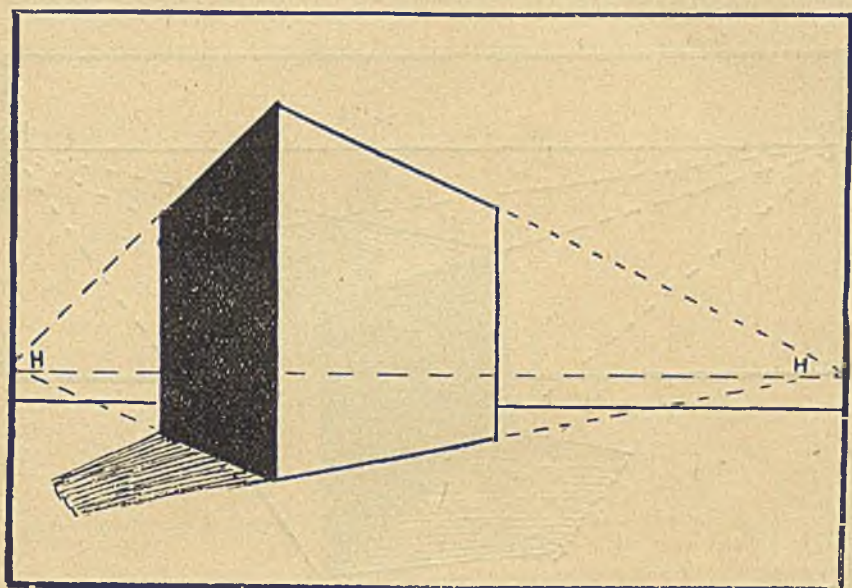
atramentu, farby czarnej, pisaka, pióra, a nawet b. ciemnego ołówka wpływa ujemnie na zachowanie równowagi barwnej, czyli pozbawia obraz t. zw. waloru.

Farby wodne oraz kredki kolorowe — oto najodpowiedniejsze środki rysunkowe do poprawnego ujęcia krajobrazów przestrzennych z zachowaniem głównych praw, jakie dyktuje perspektywa powietrza. Rysunek 49, przedstawiający szeroką drogę wraz z dwustronnie ujętymi drzewami, został wykonany przy pomocy pióra i pędzla — tuszem według podstawowych praw perspektywicznych, jednak bez uwzględnienia wpływu powietrza na stopień wyrazistości oddalenia, wskutek czego dal przestrzena jest zaakcentowana w sposób niezupełny — bo tylko liniijny. Natomiast zupełnie podobny krajobraz jest przedstawiony na tablicy III. — Posiada on jednak złudzenie prawdziwej dali, która została uwidoczniona w kolorycie drzew. Pierwsze drzewa są wyraźne, dalsze zaś stopniowo tracą swoją silną barwę i zlewają się z tłem. Kontury ich rozplątują się, zacierają swoje granice i tworzą jednolite plamy o słabym zabarwieniu. Widok ten cechuje duża równowaga barwna. Nauczyciel daje uczniom wskazówki, jak można zmniejszyć siłę natężenia barwy przez rozcieńczenie jej wodą. Ćwiczenia te — to dalsze uzupełnianie wiedzy ucznia w zakresie ujmowania zjawisk przestrzennych.

Każda wycieczka na otwartą przestrzeń dorzuca coraz to nowszych spostrzeżeń i wdraża ucznia w metodę trafnego patrzenia. W czasie wycieczki uczniowie notują w szkicownikach najważniejsze wrażenia wzrokowe, jakie powstają przy omawianiu i analizowaniu terenu, aby po przyjeździe do klasy móc przystąpić na świeżo do wykonania rysunku oglądanego terenu. Tu dopiero nauczyciel ma możliwość skontrolowania wiedzy rysunkowej uczniów, widzi, jakie trudności piętrzą się przed nimi, w jaki sposób są czynione wysiłki i próby przy graficznym przedstawieniu terenu i t. d. Te momenty, które budzą pewne zastrzeżenia, mogą być jeszcze raz omówione we właściwy sposób rysunkiem na tablicy.

Zaobserwowane zjawiska perspektywiczne mogą być zastosowane w rysunku krajobrazu z pamięci lub z wyobraźni na podstawie opisu. Zamiast słupów przydrożnych mogą być wzięte latarnie uliczne, zamiast wysokich drzew, wyrastających znacznie ponad linię horyzontu, można narysować drzewka uliczne, za-

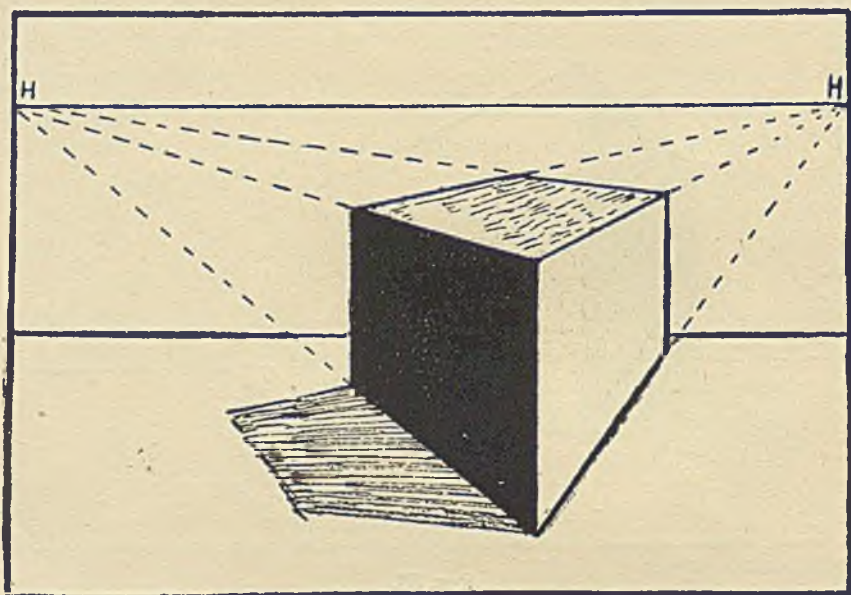
miast drogi — trawniki, chodniki dla pieszych z płyt betonowych i t. p. (rys. 50). Chodzi tu w pierwszym rzędzie o sprawdzenie, czy poznane zasady perspektywiczne zostały w umiejętny sposób spożytkowane przy innym typie rysunku, obejmującym odmienne przedmioty pod względem budowy i wielkości oraz przy zmienionym rozplanowaniu. Przy opisach należy ograniczyć się do podania kilku przedmiotów, nie krępując zbytnio swobody uczniów przy komponowaniu krajobrazu, pozostawiając

Rys. 53.

wykonanie rysunku indywidualnym pomysłem. Wszelkie ograniczenia i nakazy czynią rysunki do siebie podobne i uczą mechanicznego naśladownictwa. Możemy podać główne wytyczne, a mianowicie: narysować szeroki kanał o wymurowanych brzegach, na nim most i drogę oraz przedstawić w sposób dowolny najbliższe otoczenie (rys. 51). Po krótkim omówieniu uczniowie przystępują do samodzielnego rozwiązywania zagadnienia rysunkowego. W kwestiach wątpliwych nauczyciel służy wskazówkami, odwołując się do poprzednio wykonanych rysunków, na których już dawniej zostały zilustrowane podobne zjawiska.

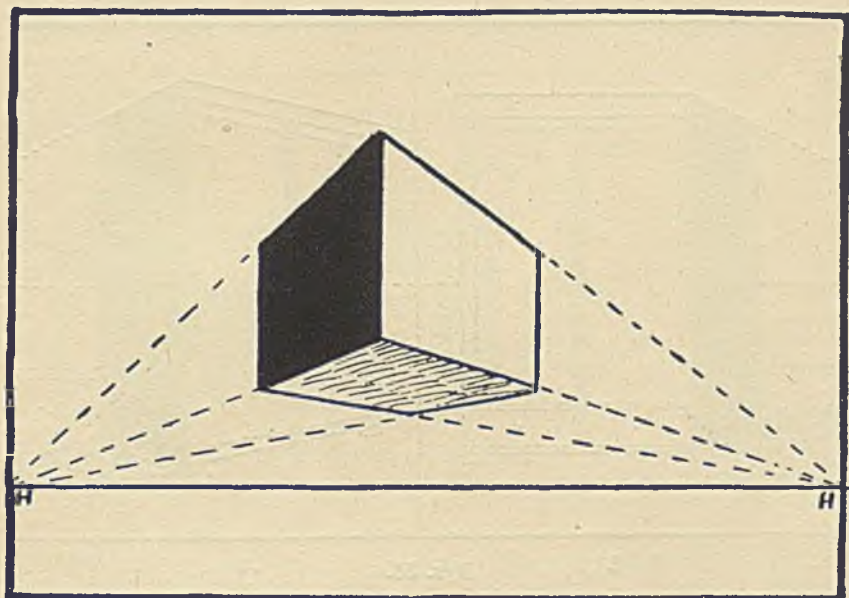
Po zapoznaniu się z głównymi zasadami perspektywicznymi przy rysowaniu różnych brył geometrycznych uczniowie klasy VII mogą obmyśleć taki temat, w którym wystąpią różne przedmioty użytkowe o strukturze przestrzennej (bryłowej). Rysunek 52 jest typowym przykładem przedstawienia grupy uli w kształcie prostopadłościanów, graniastopupów, walców i stożków, ustawionych w dwóch szeregach równolegle biegnących w rzeczywistości do linii horyzontu przy szerokiej alei ogrodowej. Każdy ul to złożona bryła o różnych wielkościach, lecz podobnych zasadach

Rys. 54.

konstrukcyjnych. W rysunku tym uczeń dał wyraz swej umiejętności graficznej zarówno przy przedstawieniu poszczególnych brył, jak i przy stworzeniu całego układu obrazowego. Można by jednak temu rysunkowi postawić mały zarzut, że takie ujęcie może być tylko wytworem wyobraźni. Trudno jest bowiem wyszukać w rzeczywistości identyczny obraz z aleją ciągnącą się b. daleko w kierunku tak idealnie prostym do horyzontu. Nie wszystkie jednak rysunki, zwłaszcza dziecięce, mają swoje pokrycie w świecie realnym, często ich iluzyjność ma również swoje uzasadnienie.

Przed przystąpieniem do rysowania przestrzennych form przedmiotów użytkowych, trzeba uciec się do kilku demonstracji w celu wyjaśnienia i ustalenia, że odległość między rysującym a przedmiotem winna być taka, aby wystarczył jeden rzut oka na objęcie całego przedmiotu, lub też całej grupy przedmiotów. W tym celu uczniowie patrzą ze swych stanowisk na różne większe przedmioty w klasie i stwierdzają, które przedmioty są dobrze widziane w całości oraz te, u których są widoczne tylko pewne części. Po kilku próbach możemy sformułować zasadę,

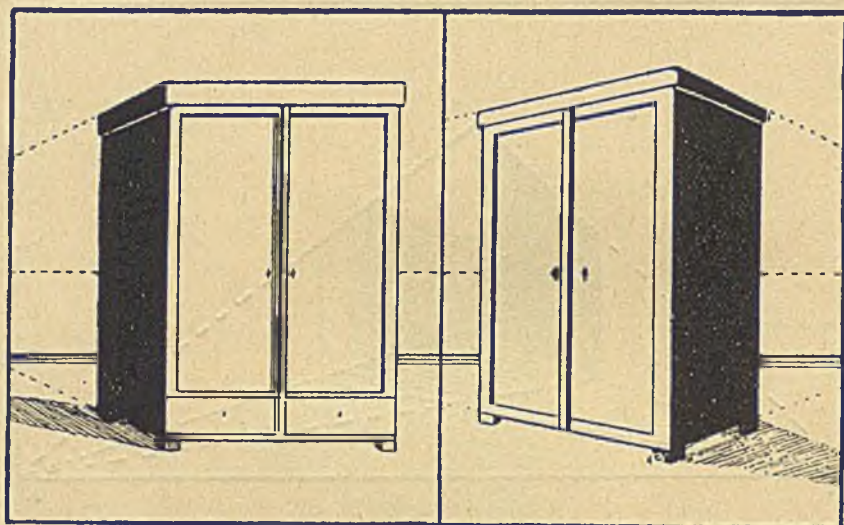

Rys. 55.

że odległość między rysującym a rysowanym przedmiotem winna odpowiadać co najmniej podwójnej podstawie lub wysokości tego przedmiotu. W przeciwnym razie, bez zmiany położenia głowy lub bez przesunięcia wzroku, nie możemy objąć jednym rzutem oka całego przedmiotu. Dalej ustalimy, na jakiej wysokości znajduje się przedmiot w stosunku do naszego domniemanego horyzontu. Jeżeli jakaś forma bryłowa jest ustawiona do nas pod kątem, a linia horyzontu przechodzi przez jej dwie ściany boczne, to wtedy nie będziemy mogli dojrzeć ani ściany górnej, ani dolnej, gdyż krawędzie górne nad horyzontem opadają

skośnie w dół, dolne zaś podnoszą się do góry. W wypadku ustawienia bryły pod kątem do naszej płaszczyzny czoła istnieją na horyzoncie dwa punkty zbiegu — prawy i lewy. Linia horyzontu jest zwykle oznaczona literami HH i na rysunku stanowi element pomocniczy (rys. 53).

Jeżeli ten sam przedmiot przesuniemy pod linię horyzontu, to wtedy naszym oczom ukaże się trzecia ściana górna, której głębokość uzależniona jest od odległości w stosunku do linii horyzontu (rys. 54). W miarę przesuwania rysowanej bryły w dół

B

Rys. 56.

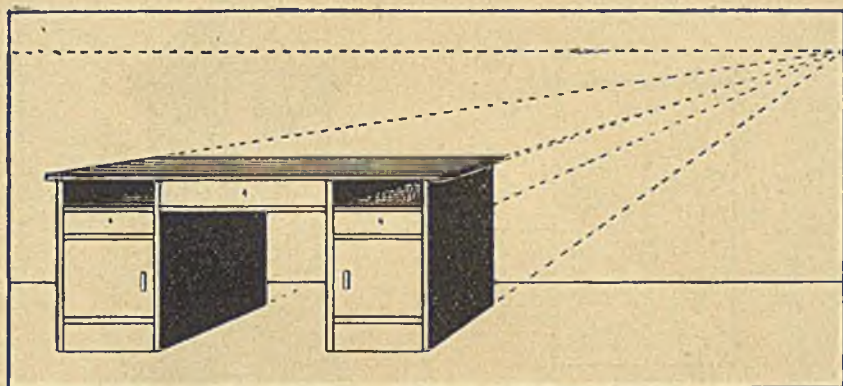
A

od horyzontu, wielkość ściany górnej będzie stopniowo wzrastała, aż w końcu może przybrać właściwy kształt geometryczny bez żadnych zniekształceń perspektywicznych. Przesunięcie zaś powyżej horyzontu spowoduje widzenie trzeciej ściany, lecz dolnej (rys. 55).

W rozpatrzonych trzech wypadkach musiały być podane konstrukcje perspektywiczne dla wykazania zbieżności poszczególnych krawędzi i dla oznaczenia na horyzoncie dwóch punktów zbiegu. Starajmy się jednak unikać różnych zawiłych i abstrakcyjnych konstrukcji perspektywicznych, które tylko dzieciom utrudniają zrozumienie zjawisk przestrzennych. Wrażenia wzro-

kowe i własne odczucia dziecka poparte pokazem, wyjaśnieniem i obserwacją w terenie więcej przyniosą korzyści, aniżeli najdłuższe wywody teoretyczne naszpikowane terminami naukowymi i przeplatane oderwanymi kreśleniami na tablicy.

Wśród wielu tematów orientacyjnych jakie wymienia program, znajdują się różne przedmioty użytkowe o dużych rozmiarach i zdecydowanych kształtach. Przedmioty te stanowią meblowanie i wyposażenie prawie każdej sali szkolnej i mogą być rysowane z natury w perspektywie zbieżnej. Nie trudno jest określić ich położenie względem linii horyzontu i w stosunku do osoby rysownika. Na przedmiotach takich jak: piec

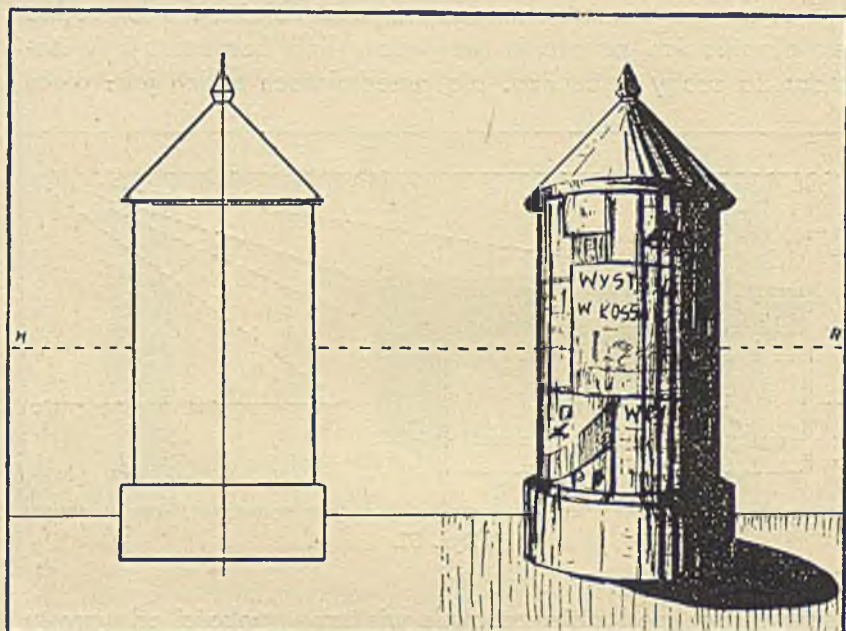
Rys. 57.

i szafy, które posiadają znacznie większe wysokości od wzrostu ucznia w pozycji stojącej, a tym bardziej w pozycji siedzącej, horyzont przechodzi przez ich ściany pionowe, dzieląc je na dwie części. Przy takim położeniu horyzontu mogą zaistnieć dwa wypadki: może być widoczna tylko ściana frontowa, jeśli punkt oczny znajduje się pośrodku rysowanego przedmiotu i wtedy n. p. szafa, piec, biurko, skrzynia, stół i t. p. przedmioty mają tylko dwa wymiary i stanowią płaszczyznę równoległą do naszego czoła; w drugim wypadku punkt oczny jest przesunięty w prawo lub w lewo od środka rysowanego przedmiotu i wtedy są widoczne dwie ściany — frontowa i boczna (rys. 56-a).

W wypadku skośnego położenia ściany frontowej szafy do linii horyzontu, a więc i do płaszczyzny naszego czoła, będą również widziane dwie ściany, lecz o dwustronnych punktach

zniku (rys. 56-b). Przyglądając się uważnie ostatniemu rysunkowi zauważymy, że podział ściany przedniej szafy linią pionową jest inny na rys. 56-a przy jej ustawieniu frontalnym, a inny przy ustawieniu skośnym (rys. 56-b). W pierwszym wypadku front szafy ma kształt prostokąta geometrycznego, w drugim zaś jest prostokątem perspektywnym. Bliższa połowa szafy ma pozornie większą powierzchnię, dalsza zaś znacznie mniejszą. Zja-

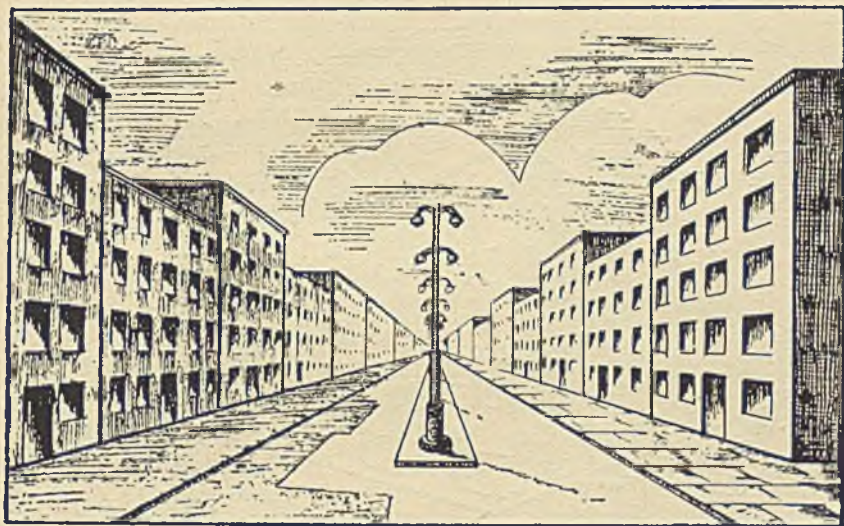

Rys. 58.

wisko to występuje na wszystkich przedmiotach, które są ustawione skośnie do osoby rysującego. Wiemy z lekcji geometrii, że środek prostokąta jest zawsze wyznaczany przekątnymi. Przy perspektywnym ujęciu prostokąta należy również posługiwać się tą zasadą niezależnie od tego, czy prostokąt ma położenie pionowe, poziome, czy też skośne.

Popatrzmy teraz na rysunek 57, przedstawiający biurko, znajdujące się pod linią horyzontu, a więc oglądane przez rysującego w pozycji stojącej. Na pierwszy rzut oka stwierdzamy widoczność blatu biurka, jako jego górnej ściany, oraz dwie

pierwsze części z szufladkami w formie prostopadłościanów ze ścianami bocznymi, biegnącymi w głąb. Boczna ściana prawa, znajdująca się bliżej punktu zniku, posiada pozornie znacznie mniejszą głębokość od ściany lewej. Poszczególne krawędzie biurka i ich przedłużenia wznoszą się niejednakowo do linii horyzontu. Dolne krawędzie mają kąt wznoszenia bardziej stromy. Przy takim ustawieniu biurka należy rozpocząć rysunek od części frontalnej, która przypomina rzut pionowy ściany przedniej. — W dalszej kolejności pracy należy połączyć naroża z wyszu-

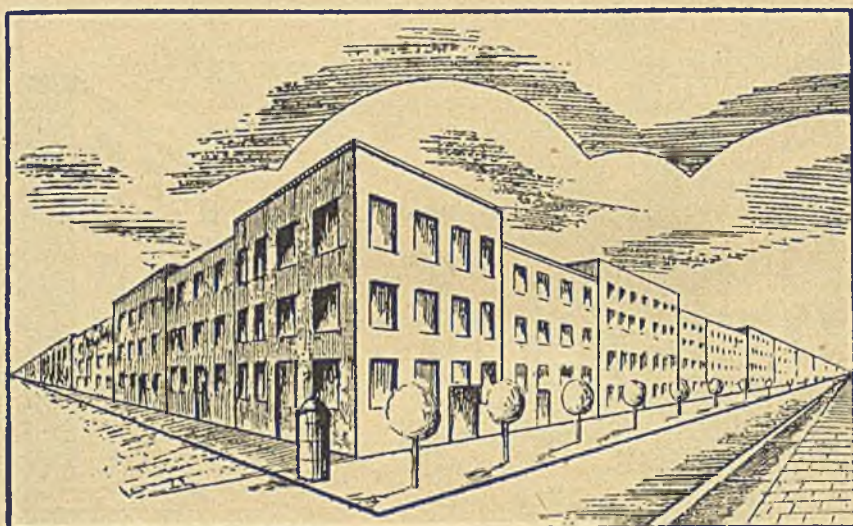

Rys. 59.

kanym na horyzoncie punktem zniku oraz ustalić na wycucie głębokość ścian bocznych i blatu oraz odciąć linie zbiegów liniami pionowymi, które stworzą kontury zamykające ściany boczne. Przy prawym punkcie zniku będą widoczne również ściany boczne prawe, zaś przy lewym — ściany boczne lewe. Analogicznie postępujemy przy rysowaniu wszystkich przestrzennych przedmiotów graniastych. Inne zasady zastosujemy przy rysowaniu form obrotowych, a więc zbliżonych do walców i stożków.

Przedmiotem składającym się ze stożka i walców o różnych wielkościach jest słup reklamowy, spotykany na ulicach

miast i miasteczek (rys. 58). Poprawne narysowanie słupa reklamowego wymaga pomocniczej konstrukcji uproszczeniowej, która posłuży do niezbyt trudnego narysowania kół w kształcie elips. Górna elipsa będąca nad horyzontem ma swój łuk wznoszący się, dolna zaś przy podstawie ma łuk odwrócony. Również pojedyncze afisze naklejone na słup reklamowy mają łuki albo wygięte do góry (nad horyzontem), albo zwrócone do dołu (pod horyzontem). Im łuk znajduje się wyżej lub poniżej horyzontu, tym jego krzywizna (wypukłość) jest bardziej wyraźna. Każdy

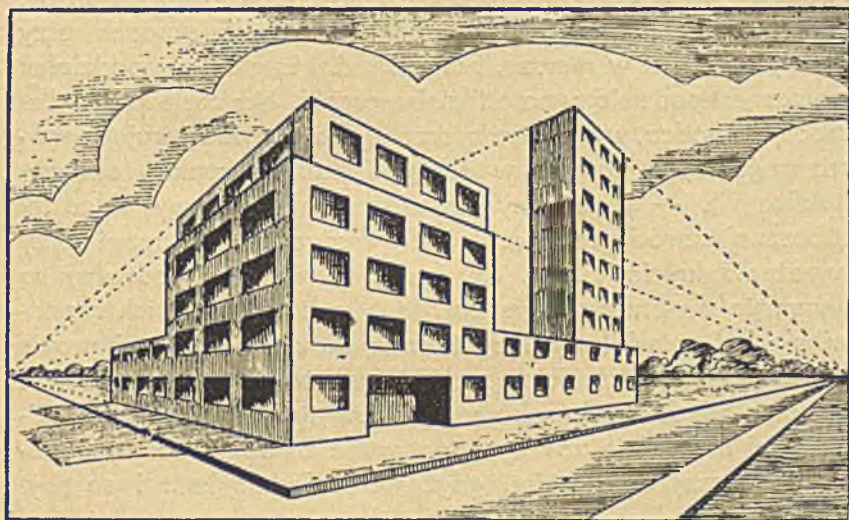
Rys. 60.

łuk, leżący na wysokości horyzontu, stanowi linię poziomą. Bryłowość, a więc wypukłość słupa reklamowego, można uzyskać przez umiejętnie rozłożony światłocień. Cienie układają się na nim niejednakowo silnymi smugami o układzie pionowym. Najbardziej jasne są miejsca zwrócone do źródła światła, a najciemniejsze, do których światło bezpośrednio nie dochodzi, tylko jego odbicia. Wypukłość słupa reklamowego najwyraźniej występuje w dzień słoneczny.

Pozostaje jeszcze do omówienia sprawa rysowania ulic w mieście lub na wsi oraz różnorodnych budynków w perspektywie zbieżnej. Uczniowie na poprzednich lekcjach poznali

podstawowe zjawiska perspektywiczne i zasady wyrażania ich rysunkiem. Zorganizowanie wycieczki na ulicę będzie miało na celu wyłowienie wszystkich znanych praw przestrzennych, ugruntowanie ich i dodanie nowych spostrzeżeń.

Ten sam odcinek ulicy można będzie oglądać ze środka jezdni i wtedy punkt oczny znajdzie się w punkcie środkowym (rys. 59), do którego zbiegają się linie fundamentów domów, chodników, dachów, okien, balkonów — lub przejść na narożnik, z którego ujrzymy otwarty widok na dwie schodzące się ulice

Rys. 61.

(rys. 60). Najwięcej trudności sprawia uczniom prawidłowe rozmieszczenie okien. Bez zwrócenia uwagi na wyraźne zmniejszanie się wielkości okien w miarę ich oddalania, uczniowie przeważnie rysują je o jednakowej szerokości i wysokości, co nie daje prawdziwego przedstawienia dali przestrzennej.

Oprócz rysunku ulicy należy wykonać z natury lub z pamięci budynek o nowoczesnych założeniach architektonicznych (rys. 61). Może to być również własny projekt budynku wystawowego, dworca lotniczego, samochodowego, kolejowego, morskiego i t. d. Nowoczesna architektura operuje bryłami i podkreśla styl budynku liniami pionowymi i poziomymi, unikając

różnych rozczłonkowań, ozdób, gzymsów, wieżyczek i t. d. Uczniowie mogą wykonać jeden z dowolnie obranych obiektów od frontu lub też z ukosa od strony naroża. Będzie to próba samodzielnego rozwiązywania rysunkowego, oparta na poprzednich doświadczeniach i wiadomościach.

Cofnijmy się myślą do rysunków dzieci klas młodszych, przedstawiających postacie ludzkie w jakiejś akcji na tle dowolnych krajobrazów. Uderza nas przede wszystkim duża ilość nagromadzonych postaci na różnych poziomach. Zarówno bliższe, jak i dalsze postacie mają przeważnie jednakową wysokość i zbliżoną do siebie budowę. Oto jak wyglądają pierwsze próby, zmierzające do przedstawienia ludzi w różnych grupach przy pracy, zabawie, w marszu, biegu i t. d. Maszerujący oddziałek wojska jest podzielony na oddzielne grupki. Na czele oddziałku kroczy dowódca, wysunięty do przodu, za nim maszeruje pierwsza czwórka, a za nią w odstępie dalsza grupka żołnierzy (tablica VI). — Popatrzmy na niezmiernie ciekawy układ tej słoczonej czwórki żołnierzy. Dużą trudność miał uczeń przy wyrażeniu krycia tułowi, rąk i nóg. Prawe nogi żołnierzy są wysunięte do przodu, lewe zaś do tyłu, tak że kąt ich rozstawienia jest prawidłowy. Nogi lewe są widziane w całości, prawe zaś częściowo zasłonięte (z wyjątkiem żołnierza pierwszego). To samo odnosi się do rąk prawych, ukrytych za tułowiem. Najbardziej nieudolnie zostały narysowane karabiny, które są podobne raczej do prętów, gdyż nie posiadają kolb i są zbyt krótkie.

Omówiony rysunek jest jednym z pierwszych objawów przedstawienia przedmiotów z uwzględnieniem krycia. Jest on naturalnym oddźwiękiem rodzącego się podświadomie zmysłu obserwacyjnego rzeczywistości i tym bardziej zasługuje na podkreślenie, że nie jest sugerowany żadnymi poleceniami nauczyciela, lecz jest wytworem wyobraźni dziecięcej, która spostrzeżenia wzrokowe stara się na jego miarę wyrazić rysunkiem.

Znacznie poprawniejszy jest rysunek przedstawiony na tablicy VIII, a który można zatytułować „Na łyżwach”. Każda postać jest ujęta w innym ruchu i na różnych poziomach lodowiska. Postacie bliższe są większe, dalsze zaś stopniowo zmniejszają się. Godnym podkreślenia jest fakt umieszczenia głów na prawie jednakowej wysokości, co zgodne jest z przyjętymi za-

sadami rysunkowymi. Tylko przewrócona postać chłopca na pierwszym planie ma głowę na innym poziomie, co najzupełniej odpowiada rzeczywistości. Poza gładką taflą lodowiska widnieją góry o subtelnym kolorycie i trafnym ujęciu perspektywicznym. Horyzont jest tu jeszcze podwyższony i przedstawiony w sposób dziecięcy. Poza tym rysunek stanowi dowód poszukiwania przez dziecko sposobów wiernego przedstawienia rzeczywistości z uwzględnieniem zjawisk przestrzenności przedmiotów, co dowodzi o jego wybitnej inteligencji, nieprzeciętnych zdolnościach wyobrażeniowych i rozwiniętym zmyśle obserwacyjnym.

Na zakończenie należy streścić w kilku punktach te podstawowe zjawiska perspektywiczne i zasady ich wyrażania w rysunku, z jakimi winniśmy zapoznać młodzież w szkole powszechnej w klasach starszych. Będzie to ułatwienie dla nauczyciela w doborze tematów i ustaleniu kolejności ćwiczeń rysunkowych.

Ogólne wiadomości perspektywiczne można sprowadzić do następujących punktów:

1. Przedmioty na pierwszym planie są większe i zasłaniają dalszy widok (krycie).
2. Przedmioty zmniejszają się w miarę oddalania.
3. Linia horyzontu dzieli krajobraz na dwie części składowe: niebo i ziemię.
4. Rozróżniamy horyzont geograficzny od rysunkowego, który znajduje się na wysokości oczu rysującego.
5. Odległości między przedmiotami w miarę oddalania zmniejszają się.
6. Linie będące nad horyzontem w miarę oddalania pozornie opadają w kierunku horyzontu.
7. Linie będące pod horyzontem pozornie wznoszą się do horyzontu.
8. Wszystkie linie równoległe, biegnące do horyzontu, mają swój wspólny punkt zniku na horyzontcie.
9. Linie pionowe, prostopadłe do powierzchni ziemi, pozostają zawsze pionowymi w perspektywie i zachowują względem siebie równoległość.
10. Linie równoległe do horyzontu nie mają punktu zniku i są do siebie geometrycznie równoległe.

11. Linie równoległe do horyzontu, a więc i do naszych oczu, w miarę oddalania zwiężają się.
12. Przedmioty na pierwszym planie są wyraźne i mają intensywną barwę, na planie dalszym tracą swoją wyrazistość i zdecydowaną barwę.
13. Przedmioty bryłowe ustawione skośnie posiadają po dwa punkty zbiegu — prawy i lewy.
14. Między osobą rysownika a rysowanym przedmiotem musi być zachowana właściwa odległość, równająca się przynajmniej podwójnej wysokości lub szerokości przedmiotu.
15. Koło w ustawieniu poziomym zamienia się pod i nad horyzontem na elipsę, zaś na wysokości horyzontu stanowi prostą linię poziomą.
16. Bryłowość przedmiotów podkreślamy barwą i światłowaniem.

Wymienione powyżej zasady perspektywiczne stanowią podstawę do poprawnego przedstawiania rysunkiem otaczającej nas rzeczywistości. Przy umiejętnym potraktowaniu przez nauczyciela nauczają młodzież właściwego odczuwania i rozumienia tych wszystkich zjawisk przestrzennych, jakie występują w życiu codziennym oraz rozwieją legendę, jaką u wielu osób jest otoczona t. zw. szumnie „nauka perspektywy”. Nauka właściwej perspektywy, oparta o geometrię, rachunek i rysunek stanowi odrębny dział pracy naukowej szkół akademickich i specjalnych zawodowych.

---

*„Krótki, pobieżny szkic więcej mi mówi,
aniżeli długi raport”.*

Napoleon.

SZKICE TERENOWE I PLANY SYTUACYJNE W NAUCE RYSUNKU.

Jednym z podstawowych działań pracy rysunkowej, mającej charakter wybitnie praktyczny, jest wykonywanie szkiców terenowych podczas wycieczek. Sprawność rysunkowa, do której uczeń dochodzi w klasie VII, winna być zużytkowana przy kreśleniu planów sytuacyjnych, szkiców terenowych oraz przy odtworzeniu przestrzeni na podstawie planu. Materiał ten jest objęty zarówno programem geografii, jak i rysunku. Program dla szkół powszechnych III stopnia na str. 230 w następujący sposób ujmuje ten wspólny dział pracy: „Dużą wartość praktyczną posiadają szkice terenowe, wykonywane odręcznie podczas wycieczek i polegające na notowaniu obrazowym najważniejszych przedmiotów (budyneków, drzew pojedynczych, grup drzew i t. p.) oraz charakteru terenu. Szkice terenowe można czasami zastąpić wykonywaniem prymitywnych planów sytuacyjnych (teren widziany z lotu ptaka)”.

Aby osiągnąć umiejętność wykonywania szkiców terenowych, trzeba oprzeć się na wycieczkach, których głównym celem jest zapoznanie młodzieży z najbliższym krajobrazem oraz zaznajomienie jej z kulturą plastyczną polską, zwłaszcza regionalną. W czasie organizowania wycieczek w terenie uczeń obserwuje drogę przebytą, poznaje charakter krajobrazu, rozróżnia i określa spotykane przedmioty, wylicza je, bada ich wzajemne położenie i wielkość oraz notuje w pamięci najważniejsze zjawiska perspektywiczne. Notatki pamięciowe, jako oparte na zmiennych obrazach wrażeniowych, są zazwyczaj mało dokładne i nieuporządkowane, muszą więc być z konieczności zastąpione rysunkiem. Najbarwniejszy i najtreściwszy opis słowny nie zdoła

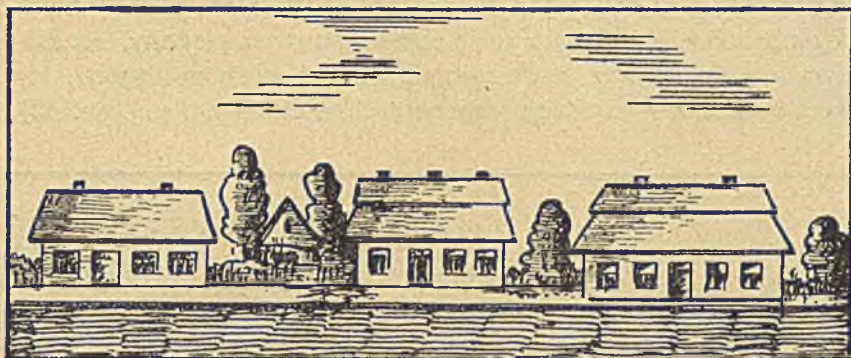
zastąpić opisu graficznego, jakim jest rysunek. Ma on również i tę przewagę nad opisem literackim, że na pierwszy rzut oka wprowadza nas w zagadnienia obrazowe, wyjaśnia ilość przedmiotów oraz ich rozgrupowanie na płaszczyźnie.

Szkice terenowe, przedstawiające krajobraz w widoku rzeczywistym lub uproszczonym - topograficznym, można podzielić na następujące działy pracy:

1. Wykonywanie szkiców terenowych podczas wycieczek (widok rzeczywisty krajobrazu z przedstawionymi zjawiskami perspektywicznymi).
2. Wykonywanie prymitywnych planów sytuacyjnych terenu (widok uproszczony z lotu ptaka).
3. Zamiana szkicu terenowego na jego plan sytuacyjny (uproszczona mapka terenu).
4. Odtwarzanie terenu na podstawie planu (zamiana widoku uproszczanego z lotu ptaka na ujęcie rzeczywiste).
5. Rysowanie planów sytuacyjnych różnych obiektów w przybliżonej skali (metoda geometryczna).
6. Rzutowanie obiektów na płaszczyznę z planu sytuacyjnego w skali i zamiana ich na formy bryłowe rzeczywiste w ujęciu równoległym skośnym (przeważnie pod kątem 45°).

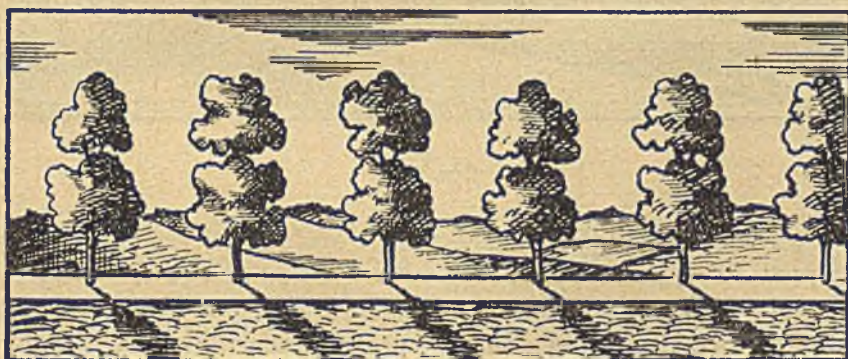
Wyszczególnione zagadnienia rysunkowe winny być potraktowane w formie odręcznych szkiców, jako rysunki pomocnicze, wyjaśniające i wykonane w miarę dokładnie, lecz bez przesadnej staranności. Szkic to notatka, często wykonana w pośpiechu dla utrwalenia i zobrazowania wrażeń wzrokowych, to nie wymęczone ćwiczenie rysunkowe. Szkic ma mieć charakter ekspresji, opartej o spostrzeżenia terenowe, możliwie wierne i jasne. Szkicowanie ma wielką zaletę, gdyż daje możliwość przerobienia kilku tematów w jednej godzinie, co stwarza dużą oszczędność w czasie. Gdy chodzi o wstępne przygotowania geograficzne, to już w klasie III uczniowie zapoznają się z krajobrazem, dążąc do zdobycia umiejętności nazywania i rozróżniania elementów krajobrazu najbliższej okolicy. Ponadto uczniowie mają dojść do praktycznego orientowania się w najbliższym otoczeniu. Materiał nauczania w klasie IV zawiera znajomość kilku charakterystycznych krajobrazów polskich oraz wprowadzanie planu, co stanowi konieczną podstawę do zrozumienia mapy. W klasie tej pojęcie skali jest podane zarówno

na lekcjach geografii, jak i geometrii. Skala i plan są ważną podbudową pod dalsze ćwiczenia rysunkowe. W klasie V-jej uczniowie w dalszym ciągu oswiają się ze skalą, stosując ją w licznych ćwiczeniach oraz zapoznają się z podstawowymi znakami kartograficznymi.

Rys. 62.

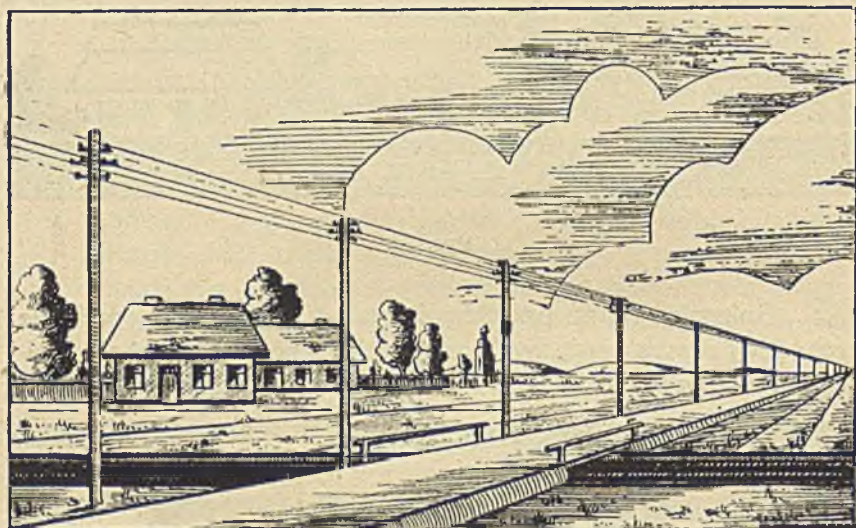
Opierając się na przedstawionych w poprzednim rozdziale zasadach perspektywicznych, przystąpimy do wykonywania szkiców terenowych, które początkowo winny zawierać jak naj-

Rys. 63.

mniejszą ilość elementów krajobrazu oraz ujęcie najprostsze. Znajdą się tam domy przy drodze, potraktowane początkowo płasko-dwuwymiarowo w formie ulicy ujętej frontalnie wraz z drzewami, płotami i ziemią (rys. 62), drzewa rosnące przy

drodze w jednym szeregu, równoległe do linii horyzontu wraz z najbliższym otoczeniem (rys. 63), stogi siana i drzewa na łące obok wijącej się drogi polnej, oddalającej się w głąb krajobrazu (Tablica IV), grupa domów wraz z drzewami, drogą, rzeką, mostem i polami (rys. 64) i t. p. Po stwierdzeniu, że uczniowie dostatecznie orientują się w wykonywaniu tych prymitywnych krajobrazów, wykonamy szkic terenu bardziej złożony, na którym wystąpi droga z drzewami, pola pocięte w zagony, tor kolejowy, słupy z rozpiętymi na nich drutami i t. p. (rys. 65),

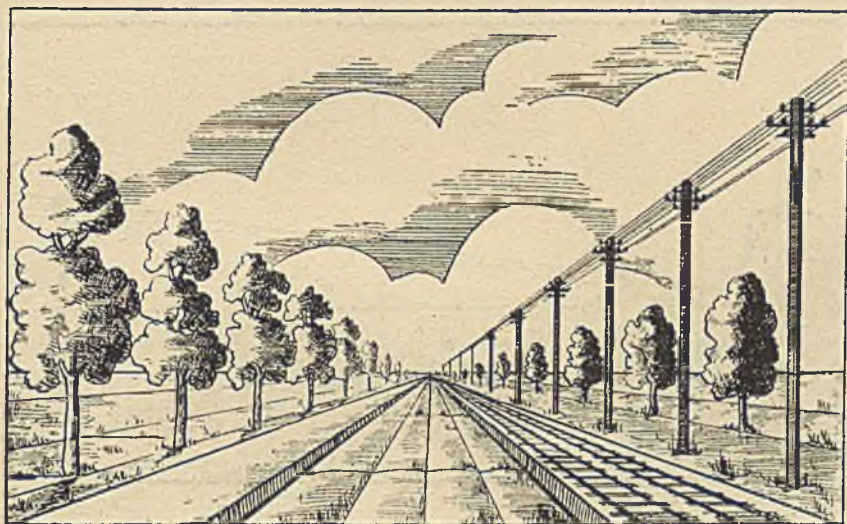
Rys. 64.

droga bita na nasypie z mostem na uregulowanej rzece, przecinająca drogę pod kątem i mająca inny punkt zbiegu niż droga, drzewa o różnej wysokości, słupy, pola (rys. 66), wieś o dwustronnej ulicy, w której domy są potraktowane bryłowo i zbliżają się do horyzontu, tracąc na wielkości (rys. 67) oraz wieś o jednostronnym ujęciu grupy domów, oddalających się od pierwszego planu (rys. 68). Na ostatnich dwóch rysunkach jest uwidoczniła planowość i staranność, jaka została zastosowana przy budowie poszczególnych domów.

Poza wycieczkami pożądanym jest wykonanie szkicu terenu na podstawie opisu geograficznego lub szkicu dowolnego z wy-

obraźni. Praca ta będzie miała charakter sprawdzianu, czy uczniowie w dostatecznym stopniu pojęli zasadę budowy krajobrazu i zdobyli umiejętność przedstawienia go rysunkiem.

Dalszym etapem pracy jest wykonywanie prymitywnych planów sytuacyjnych terenu w ujęciu z lotu ptaka. Jest to t. zw. topograficzne przedstawienie terenu, polegające na uproszczeniu poszczególnych części krajobrazu i zamianę ich na powszechnie przyjęte znaki kartograficzne. Plan sytuacyjny przypomina do pewnego stopnia fotografię lotniczą, wykonaną prostopadle

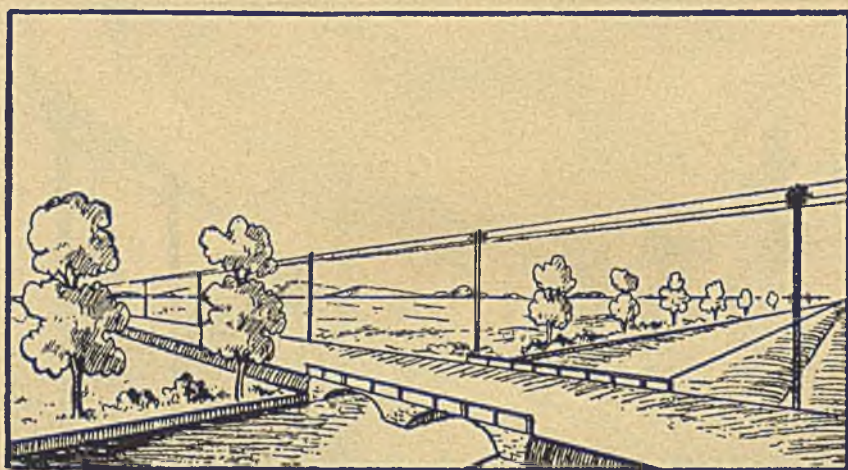
Rys. 65.

do ziemi ze znacznej wysokości. Na planie sytuacyjnym szczegóły drugorzędne terenu zostały celowo pominięte, aby nie zaciemniać nowego uproszczonego obrazu.

Podobnie jak przy rysowaniu krajobrazu w widoku naturalnym zastosujemy stopniowanie trudności, wprowadzając początkowo do planów sytuacyjnych małą ilość elementów składowych np. drogę, drzewa, rzekę (rys. 60), stopniowo dodając nowe: tor kolejowy, słupy, mosty, wzgórza, budynki i t. p. (rys. 70).

W miarę możliwości należy opracować plan sytuacyjny najbliższego terenu w przybliżonej skali, aby wykazać różnice, jakie zachodzą między wyglądem przedmiotów naturalnej wielkości, a ich pomniejszeniem i uproszczeniem na rysunku.

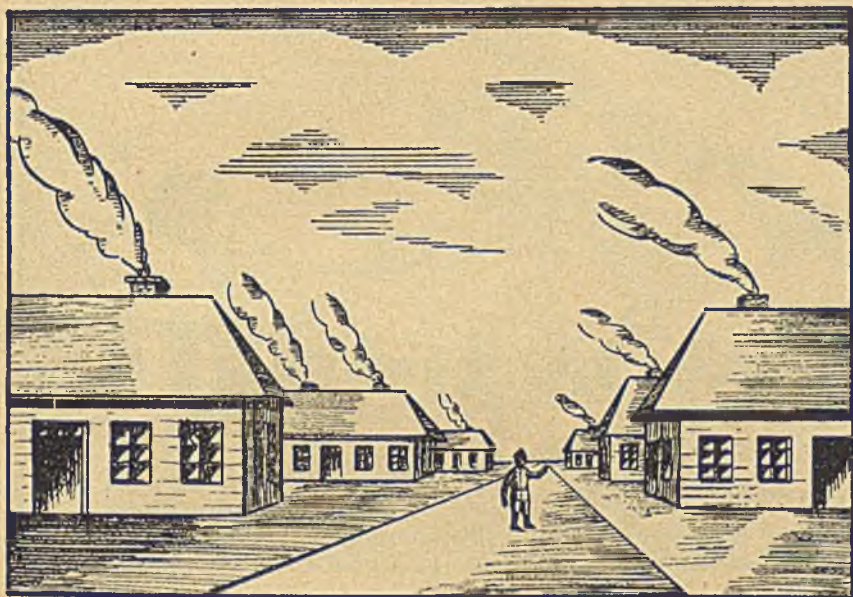
Chcąc przedstawić dzieciom w sposób poglądowy krajobraz z lotu ptaka, należy skorzystać z usług, jakie daje nam w pracy piaskownica szkolna. Pomoc ta jednakże prawie wcale nie jest używana przy nauce rysunku, mimo że wartości jej są bez zaprzeczenia wielkie, zwłaszcza przy budowaniu przez dzieci różnych krajobrazów, a swego najbliższego przede wszystkim. — Piaskownica, z braku miejsca w klasie, może być wykonana na boisku szkolnym w miejscu ustronnym z desek lub cegieł, które będą tworzyły samo koryto do umieszczania w nim wilgotnego

Rys. 66.

piasku lub ziemi do modelowania terenu. Na lekcjach zajęć praktycznych uczniowie mogą wykonać z klocków drewnianych różne budynki mieszkalne, fabryki, kościoły, drzewa z gałązek lub wrzosu, z płytek szklanych stawy, jeziora, rzeki, z prętów lub wikliny tor kolejowy, a z piasku usypać wzniesienia, pagórki, nasypy, wały rzeczne i t. p. W ten sposób zbudowany krajobraz będzie mógł zastąpić w pewnym stopniu obserwację prawdziwego terenu z góry — z lotu ptaka i pozwoli na zrozumienie wszystkich zmian, jakie zachodzą przy oglądaniu terenu z dużej wysokości. Piaskownica daje możliwość tworzenia krajobrazów plastycznych w określonej skali z zachowaniem ich kolorytu i ogólnego charakteru.

Plan sytuacyjny można określić jako syntezę terenu, którego przekształcenie daje jasny i zwarty obraz graficzny. Takie ujęcie krajobrazu pozwala na dokładniejsze rozmieszczenie przedmiotów, wierniejszą ocenę odległości oraz przystosowanie go do celów pomiarowych i opisowych. Plan sytuacyjny, na którym zostały uwzględnione strony świata, podobnie jak na mapce, może być zastosowany do różnych wyjaśnień, a gdy będzie przedstawiał teren dalszy — nieznaną, może być wyko-

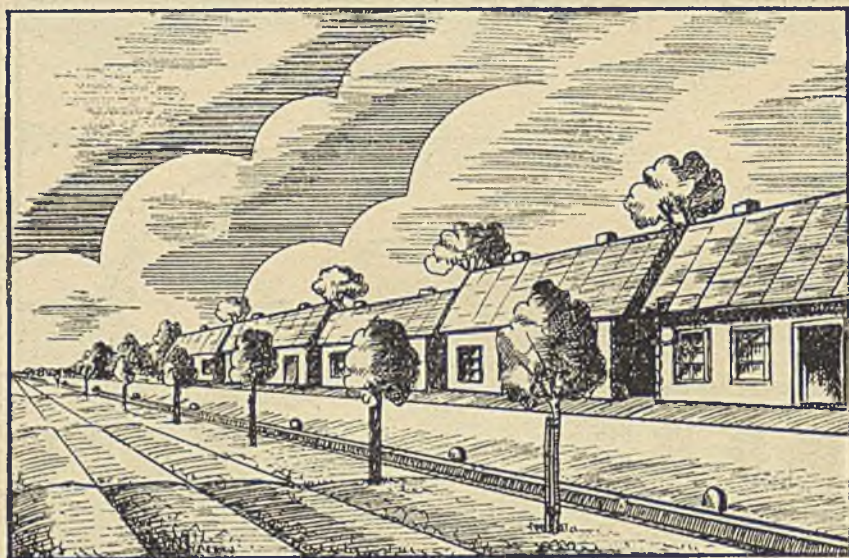

Rys. 67.

zystany jako pomoc orientacyjna w czasie wycieczek. Plany sytuacyjne mają szerokie zastosowanie w turystyce pieszej, harcerstwie, w marszach drużyn na określony kierunek, terenoznawstwie, wojsku i t. p. Czytanie planów sytuacyjnych jest rzeczą na ogół łatwą, jednak wymaga uprzedniego poznania zasadniczych elementów terenu, rozumienia i zapamiętania ustalonych znaków topograficznych. Biegłość w ich odczytywaniu zdobywa się przez różne ćwiczenia.

Umiejętność topograficznego przedstawienia terenu winien posiadać każdy uczeń, gdyż przemawiają za tym względy

obronności państwa. Uczeń, jako przyszły żołnierz, wykorzystać może tę umiejętność w czasie wojny, która przede wszystkim będzie wymagała znajomości terenu i wykorzystania go w czasie walki. Bez znajomości terenu nie można mówić o szybkości decyzji, o śmiałych i celowych posunięciach, o zaskoczeniu nieprzyjaciela, o ataku, wreszcie o skutecznej obronie przez wykorzystanie nierówności terenu, zalesienia i zadrzewienia. W przyszłej wojnie każdy żołnierz w wielu wypadkach będzie dla siebie

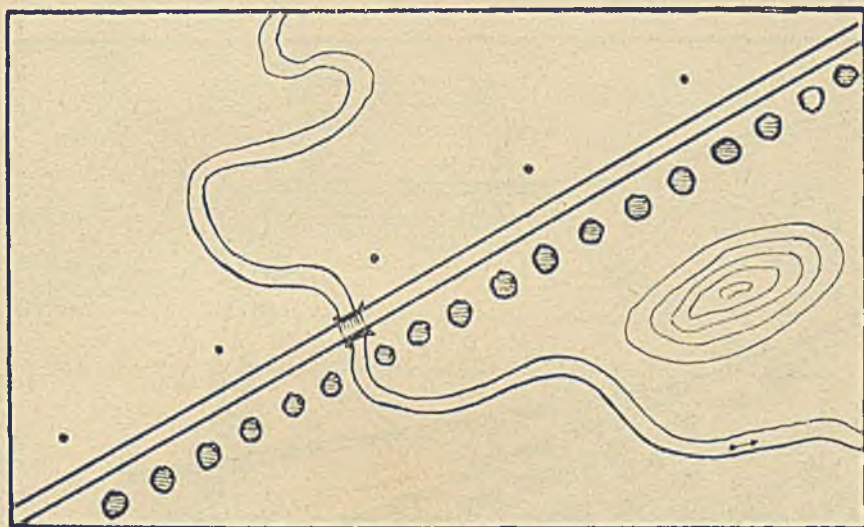

Rys. 68.

dowódcą i od jego przygotowania rzeczowego i militarne go będzie uzależniony każdy sukces, każde drobne zwycięstwo. Przy obecnej taktyce wojennej nie wystarcza same męstwo, potrzebna jest jeszcze rozwaga, inteligencja praktyczna i duży upór, wypływający z poczucia patriotycznego — żołnierskiego.

Do bardzo kształcących ćwiczeń rysunkowych należy od-twarzanie terenu na podstawie planu. Wymaga to należytego przygotowania, zarówno geograficznego, jak i rysunkowego, dużej dozy samodzielności w pracy oraz umiejętności w roz-planowaniu przedmiotów na ściśle wyznaczonej powierzchni papieru. Na planie sytuacyjnym są oznaczone z dużą dokład-

nością kierunku i odległości, które winny być koniecznie wzięte pod uwagę przy rysowaniu. Poszczególne przedmioty ze znaków płaskich-uproszczonych na planie przekształcają się na twory przestrzenne-bryłowe z malejącą wysokością i szerokością w miarę zbliżania do horyzontu, a oddalania się od linii podstawy. Plan terenu zamienia się tu niejako na jego fotografię (rys. 71). Ujęcie topograficzne terenu, przekształcone na rysunek widokowy-realny, musi być dokonane w określonej kolejności,

Rys. 69.

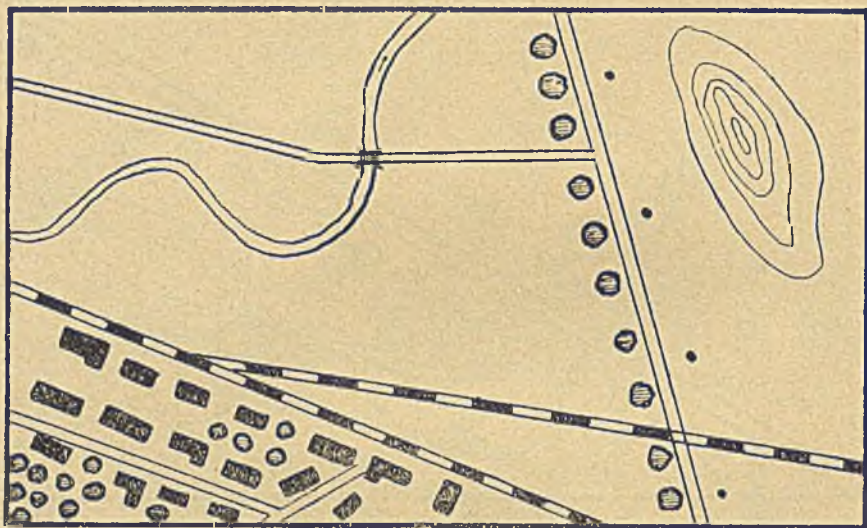
którą dyktuje sama zależność położenia jednych przedmiotów od drugich. Należy zastosować następującą kolejność rysunkową:

1. Horyzont — wyznacza podział na niebo i ziemię,
2. droga — biegnie po ziemi do horyzontu,
3. drzewa — znajdują się po jednej lub obydwu stronach drogi i posiadają swoją określoną wysokość i kierunek pionowy,
4. słupy tel. — posiadają te same cechy, co przy rys. drzew,
5. tor kolejowy — podobne ujęcie do drogi,
6. rzeka — płynie zakrętami i przecina we właściwych miejscach drogę, tor kol., pola, łąki i t. p.

7. most — znajduje się w miejscu przecięcia drogi i może być o konstrukcji drewnianej, stalowej, lub żel-betonowej.
8. domy — ujęcie proporcjonalne i kierunkowe w stosunku do otoczenia,
9. wzniesienia — zamiana układu poziomicowego na planie na wzniesienie terenowe ponad horyzontem.

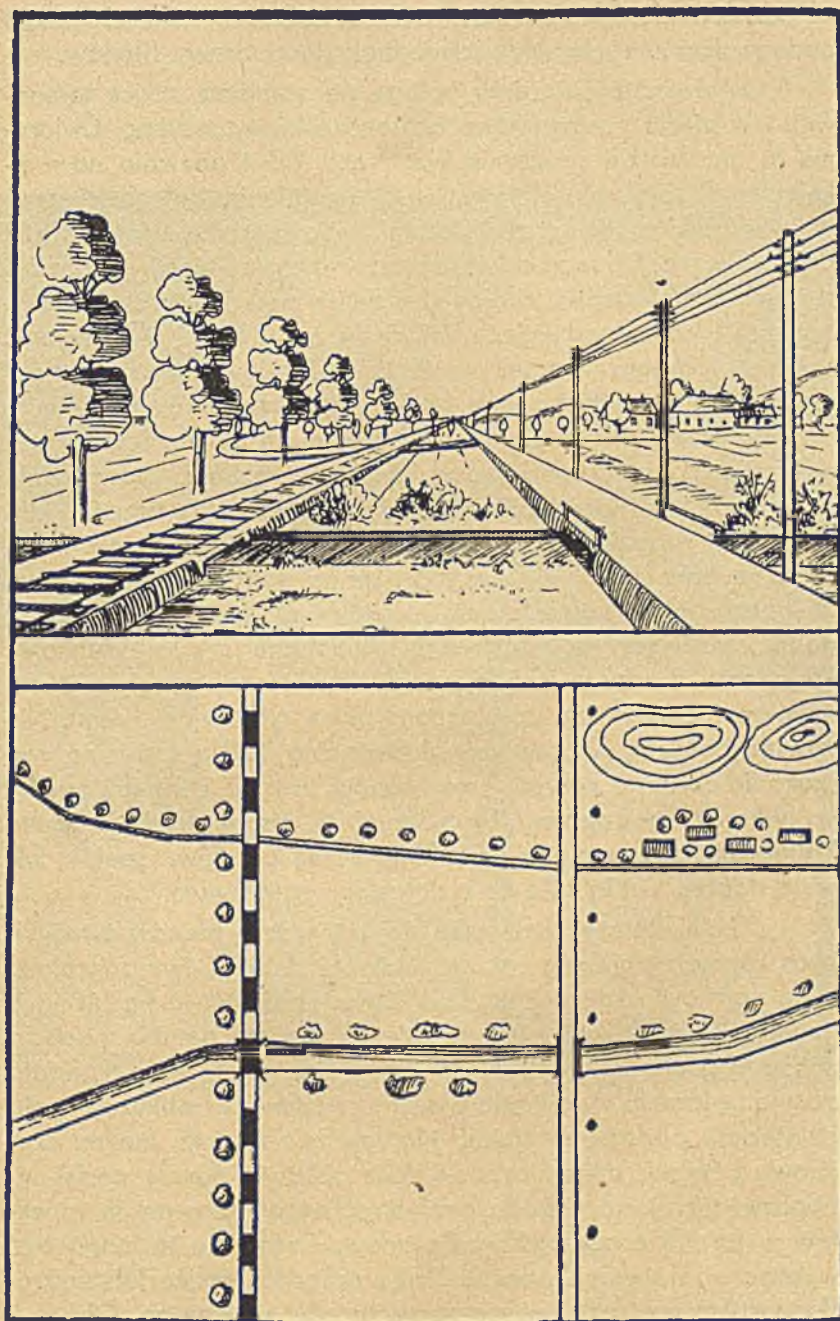
Inne przedmioty terenowe należy potraktować analogicznie, rezerwując dla nich odpowiednie miejsce, aby krajobraz perspektywiczny był zgodny z planem sytuacyjnym. Zastosowanie takiej

Rys. 70.

kolejności ułatwi uczniom zdobycie umiejętności odtwarzania terenu na podstawie planu. Jest to wielka pomoc przy organizowaniu pracy rysunkowej, dająca w praktyce duże efekty. Należy być z góry przygotowanym, że mimo tak celowej i wszechstronnej organizacji pracy, nieznaczna część uczniów popełni różne błędy rysunkowe w rozplanowaniu przedmiotów, ocenie odległości, kierunkach, a nawet potraktuje niewłaściwie podstawowe zjawiska perspektywiczne.

Objaw ten należy potraktować jako zupełnie naturalny, gdyż nawet w najlepszym zespole klasowym znajdują się uczniowie o różnym poziomie umysłowym i przygotowaniu rysunkowym.

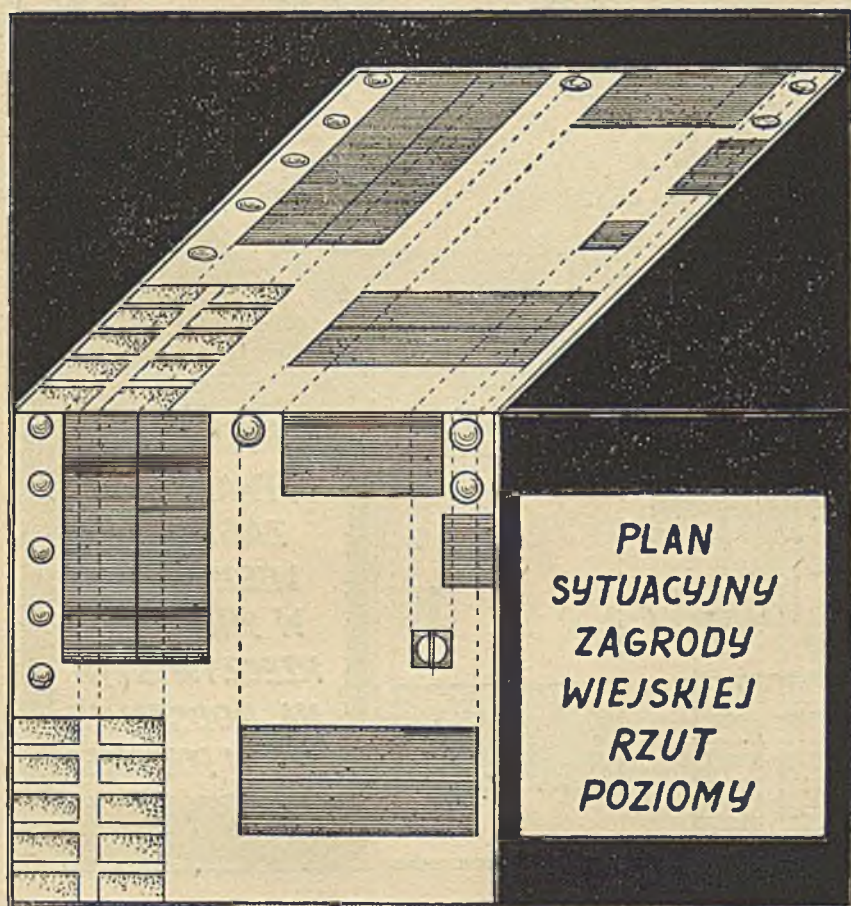
Rys. 71.

W stosunku do tych uczniów należy zachować właściwy takt pedagogiczny, zachęcając ich jednak do poprawy błędów.

Odwrotność ćwiczenia polega na zamianie szkicu terenowego w ujęciu rzeczywistym na jego plan sytuacyjny. Ćwiczenie to ma wielkie znaczenie kształcące, gdyż pozwala na wniknięcie w krajobraz, odczytanie go i ustalenie odległości perspektywicznej między przedmiotami oraz zamianę na odległości geometryczne. Do tego celu można wykorzystać typowe ilustracje różnych krajobrazów, znajdujące się w podręcznikach geograficznych i na reprodukcjach, niekiedy zaś można wykorzystać dobrze wykonany rysunek na tablicy. Uczniowie otrzymują narzucone zadanie ilustracyjne, dokonując przeróbki na inne ujęcie rysunkowe. Praca ta zmusza ucznia do poważnego zastanawiania się i rysowania pod dyktando rozumu. Odwrócenie zagadnień i różnorodność ujęć daje gwarancję, że uczeń w dostatecznym stopniu poznał krajobraz, posiadał umiejętność narysowania go z natury lub z wyobraźni na podstawie opisu, oraz, że potrafi go dowolnie przekształcać w miarę potrzeby. Należy dodać, że wszystkie poprzednio wykonane szkice rysunkowe krajobrazu z natury w ujęciu perspektywicznym mogą być zamienione szkicowo na uproszczone plany sytuacyjne terenu. Nie zawsze bowiem dysponujemy dostateczną ilością czasu na wyśzukanie coraz to nowych krajobrazów, zresztą i tak już mocno wyzyskanych w poprzednich ćwiczeniach rysunkowych. Te same krajobrazy, przyswojone i poznane przez uczniów, spełnią równie dobrze swoją rolę w kształceniu rysunkowym.

Z kolei należy przystąpić do rysowania planów sytuacyjnych różnych obiektów w przybliżonej skali. Z tym zagadnieniem uczniowie również stykają się w klasie VII-ej na lekcjach geometrii, wykonując zdjęcia łatwych planów domu i obejścia gospodarskiego wraz z podaniem opisu cyfrowego. Ponadto stosują ćwiczenia w czytaniu planów gruntowych, obliczają pola działek na podstawie planu. Na lekcjach rysunku można częściowo pominąć dane liczbowe, lecz położyć główny nacisk na poprawność ujęcia kształtu geometrycznego rysowanych obiektów w formie poszczególnych planów. Ćwiczenia te mogą być wykonane w dwojaki sposób: jako odręczne szkice lub wykreślone dokładnie przy pomocy przyborów rysunkowych. Obydwa sposoby ze względu na swoje różnorodne wartości mogą być

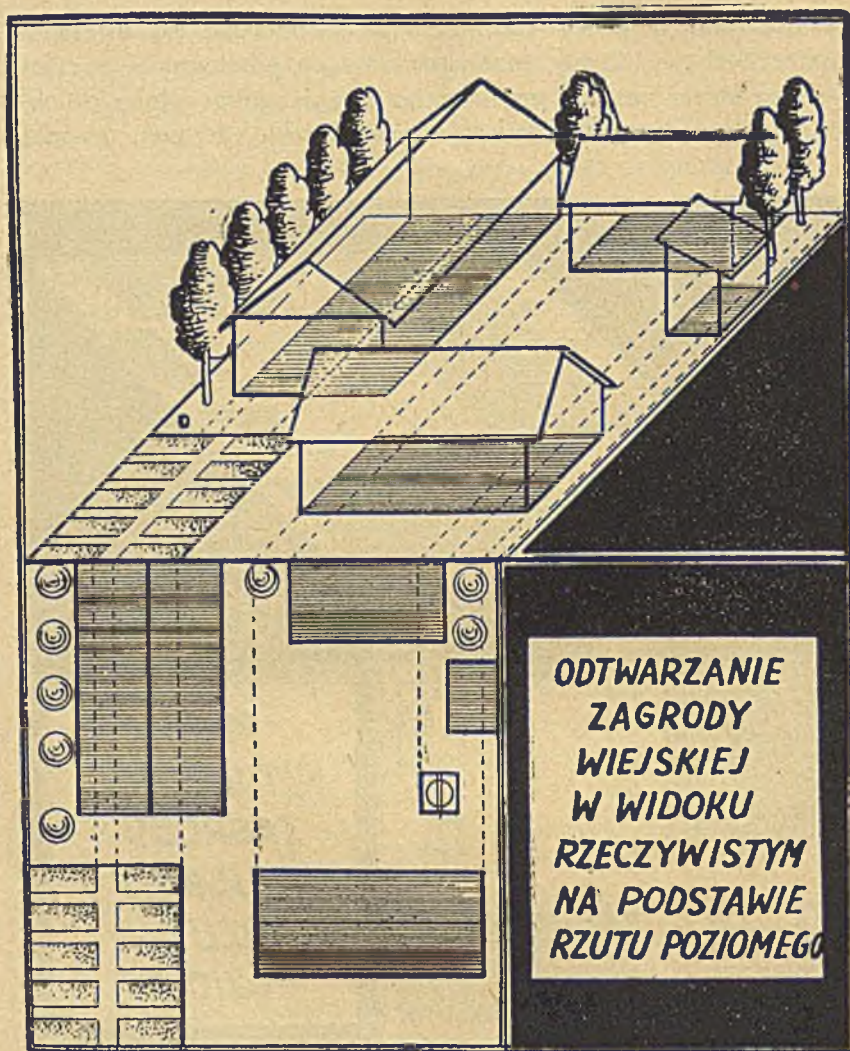
zastosowane w pracy szkolnej. Plan sytuacyjny, po ustaleniu koniecznych wymiarów, przedstawiamy na prostokątnej podstawie, na której zostaną zaznaczone poszczególne plany obiektów, a więc: dom, zabudowania gospodarskie, drzewa, grządki

Rys. 72.

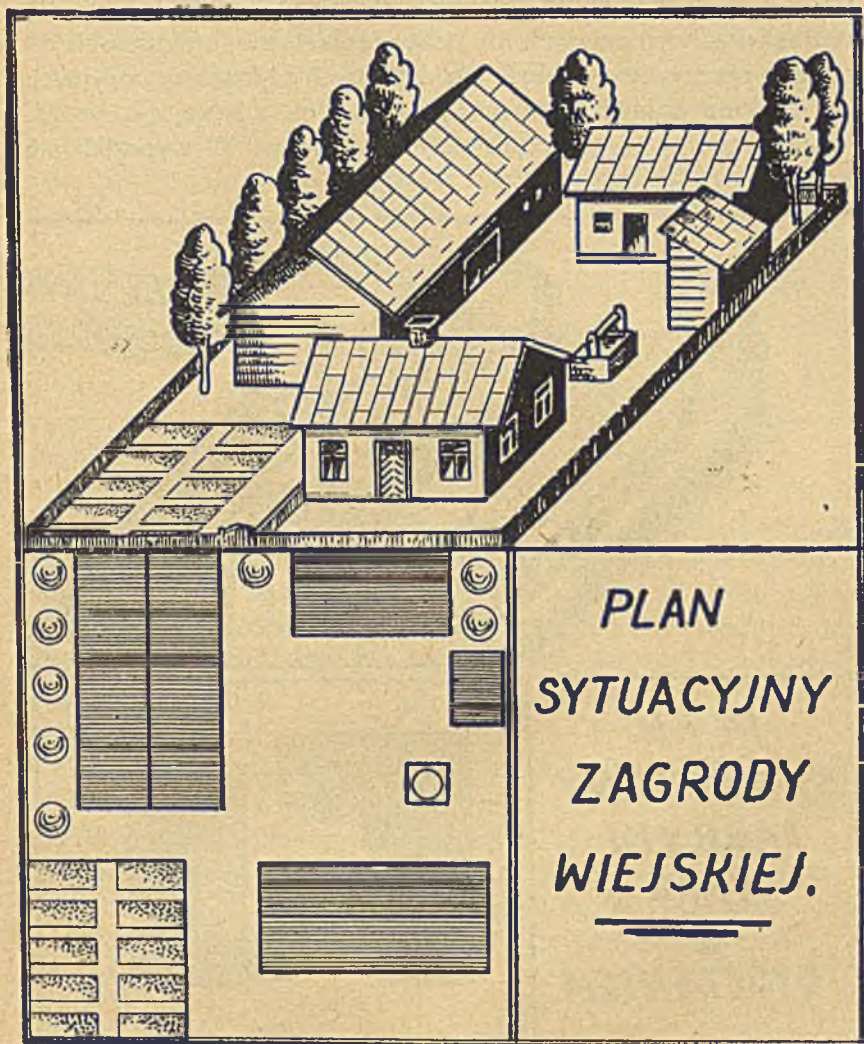
i t. p. wyrażone płaskimi formami w postaci prostokątów, kwadratów i kółek (drzewa).

Dla szybkiej orientacji plany obiektów winny być zakreskowane lub zacieniowane, aby wyraźniej wystąpiły z ogólnej podstawy, która odpowiada obszarowi zajętemu pod budowę n.p.

Rys. 73.

zagrody wiejskiej. Całą płaszczyznę podstawy rzutujemy najczęściej pod kątem 45° , zachowując ściśle te same wymiary. Boki poziome, z których jeden stanowi wspólną granicę, pozostają bez zmian, boki zaś pionowe mają taką samą długość, lecz kierunek zmieniają na ukośny. Wszystkie obiekty rzutujemy najpierw na wspólną krawędź poziomą, następnie na nową

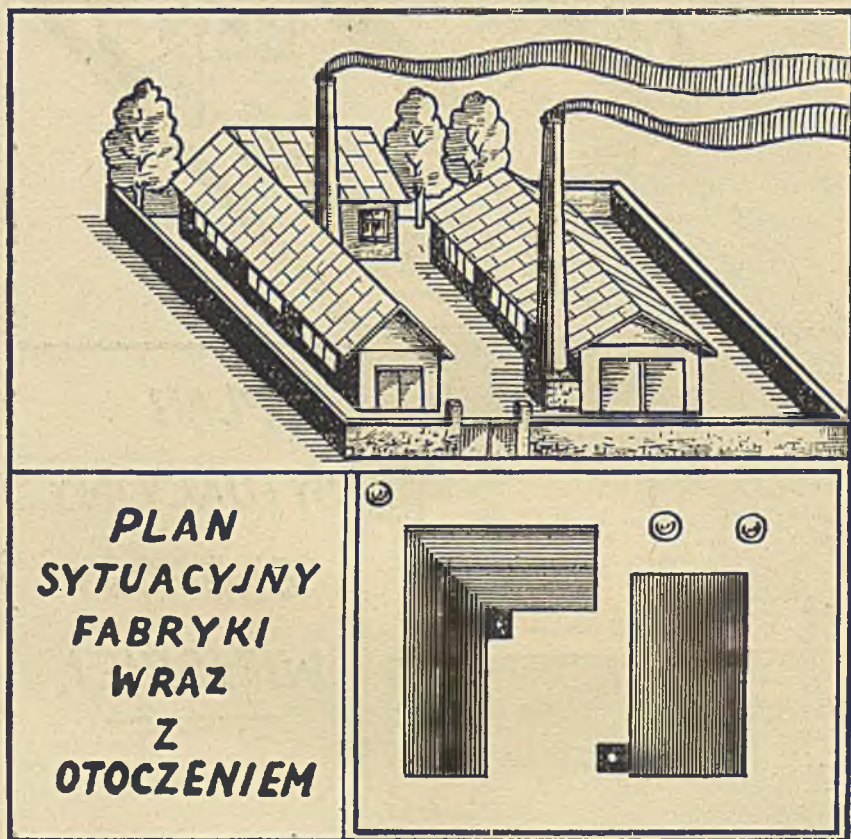

Rys 74.

płaszczyznę podstawy do przeciwległej krawędzi pod tym samym kątem. Przy rzutowaniu zastosujemy linie przerywane, biegnące do siebie równolegle skośnie (rys. 72).

Aby odtworzyć na podstawie rzutowanego planu sytuacyjnego zagrodę wiejską w jej naturalnym widoku, należy poszczególne obiekty wyrazić w formie przestrzennej, wprowadzając

trzeci wymiar. Wysokość jest pominięta na planach sytuacyjnych, stąd też wypływa pewna trudność w przekształceniu planu obiektu na jego rzeczywisty wygląd. Na niektórych planach sytuacyjnych jest podana tabelka wymiarów, na podstawie której można odtworzyć ogólny wygląd rysowanych obiektów. W wypadku nie

Rys. 75.

umieszczenia jej należy wysokość dostosować do długości i szerokości, stwarzając na wycucie proporcjonalną i poprawną całość. Po narysowaniu kształtów zasadniczych (rys. 73) dodajemy szczegóły jak: okna, drzwi, dachy, kominy, płoty, grządki, drzewa i t. p., cieniując właściwe strony przedmiotów dla uzyskania większej plastyki. Bryłowatość obiektów może być pod-

kreślona barwą, która ożywi całość i nada zagrodzie wiejskiej b. malowniczy wygląd (rys. 74).

W podobny sposób uczniowie mogą wykonać projekty wzorowych gospodarstw rolnych, ogrodów, boisk, basenów pływackich, lotnisk z dworcami i hangarami, fabryk (rys. 75), dochodząc stopniowo do osiągnięcia w doskonalszym stopniu sprawności rysunkowych.

Ćwiczenia te wprowadzają nowe ujęcia do całości kształtu pracy szkolnej, dając możliwość przedstawienia różnych obiektów z najbliższym otoczeniem w sposób graficzny, oparty na zasadach rozumowania, wyliczania i przewidywania. W ten sposób pojęta praca rysunkowa wypełni i rozwinię poglądowo ten dział naukowy, który niezbędny jest w życiu każdej uświadomionej jednostki.

W końcu należy zaznaczyć, że ten dział pracy jest bardzo zaniedbany w nauce rysunku mimo, że względy obronności państwa nakładają obowiązek gruntownego przygotowania młodzieży w tej tak ważnej dziedzinie. W sprawie tej dużo ma do powiedzenia nie tylko nauczyciel rysunku, lecz również geograf i matematyk. Niech każdy przedmiot dorzuci młodzieży garść potrzebnej wiedzy, aby mogła dojść do osiągnięcia zakreślonych programem wyników nauczania.

Na zakończenie tego rozdziału przytoczę uwagę zawartą w programie na str. 310 — a mianowicie: „Nauce rysunku geografia dostarcza tematów do ilustracji krajobrazów, sama zaś korzysta podczas wycieczek i lekcji z umiejętności szkicowania”.

Niech więc rysunek spełnia dodatkową rolę przedmiotu pomocniczego, bez którego nauka innych przedmiotów nie może się obejść.

Styl jest najlepszym wyrazem kultury estetycznej każdej epoki.

Stanisław Machniewicz.

O PROJEKTOWANIU DEKORACJI NA UROCZYSTOŚCI NARODOWE, SZKOLNE I INNE.

W życiu szkoły istnieje wiele chwil, które stwarzają doskonałą okazję do zaznajomienia młodzieży z zagadnieniem dekoracji sal w związku z uroczystościami narodowymi, kultem dla bohaterów, upamiętnieniem wielkich wypadków dziejowych, obchodami, świętami i innymi okolicznościowymi wydarzeniami. Przed nauczycielem rysunku stoi bardzo doniosłe i trudne zadanie, do realizacji którego winien przystąpić ze znanstwem. Musi on oprzeć się na współczesnych założeniach sztuki, która wprowadza swój odrębny styl, oparty w pierwszym rzędzie na pierwiastkach ekspresyjności formy plastycznej.

Na temat dekoracji sal zabierano niejednokrotnie głos w czasopismach, poświęconych krzewieniu kultury estetycznej i zajmowano różne stanowiska. Ostatecznie przeważył kierunek oparcia dekoracji sal na tendencjach plastyki współczesnej, która usilnie dąży do wywierania silnego i głębokiego wrażenia przy pomocy najskromniejszych środków. Jedną z tych podstawowych zasad została ujęta w następujący sposób: „Przy dekorowaniu sali celem naczelnym jest osiągnięcie takiej ekspresji, która wywierałaby wrażenie na widzu i wzbudzała w nim nastrój właściwy dla danej chwili”^{*)}.

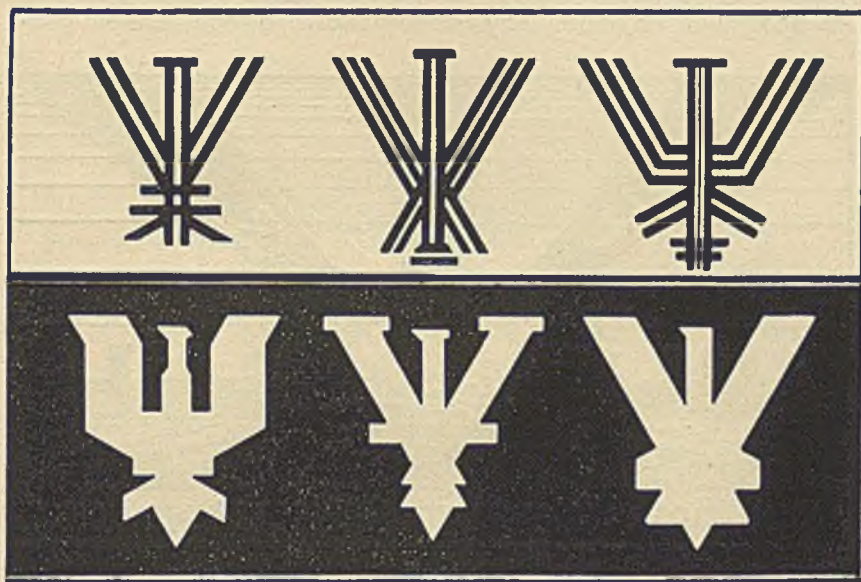
Aby ten cel osiągnąć, należy najpierw zanalizować charakter uroczystości oraz rozpatrzyć środki, jakimi dana szkoła dysponuje. Przed przystąpieniem do wykonania właściwej dekoracji postawimy przed młodzieżą sprawę zaprojektowania bądź całej dekoracji, bądź też jej pojedynczych elementów składowych.

---

^{*)} Wanda Telakowska. Mies. Rys. i Zaj. Prakt. rok 1936/7 Nr 4-5 str. 98.

Mogą to być własne pomysły uczniów lub też powstałe na skutek jasnego i treściwego opisu nauczyciela, popartego pokazem estetycznych wzorów, ilustracją, fotografią i t. p.

Za najważniejszą formę pracy przy projektowaniu należy uznać szkice rysunkowe, których uczeń jest zdolny wykonać kilka w ciągu jednej lekcji. Przy okazji należy podkreślić, że szkicu rysunkowego nie należy utożsamiać z powierzchownym i mocno niedbałym rysunkiem, lecz traktować go, jako uproszczone ujęcie

Rys. 76.

rysunkowe, na którym zostały pominięte różne drugorzędne szczegóły, uznane za zbędne dla istotnego wyobrażenia przedmiotu. Gdy jest mowa o szkicu, to należy go uznać jako ekonomię drogiego czasu, jako prostą drogę do celu. Celem tym jest zazwyczaj szybkie i trafne uchwycenie charakteru przedmiotu lub całej grupy przedmiotów, które staramy się związać w logiczną i estetyczną całość. Każdy nowy szkic ma za zadanie ulepszyć poprzedni, ma zmuszać ucznia do nowych i coraz to lepszych pomysłów, ma usuwać popełnione błędy, stwarzać nowe ujęcia dekoracyjne oraz treść literacką przyoblekać w nowe formy ry-

sunkowe. Dopiero spośród wielu pomysłów szkicowych można wybrać najwartościowszy i wykonać go staranniej. Szkice są niezmiernie pożądane przy wszelkim projektowaniu, gdyż usuwają lęk z pracy, rozbudzają pomysłowość, pozwalają na wyswobodzenie się myśli i zamknięcie ich w formy graficzne.

Część szkiców można pokolorować farbami wodnymi lub kredkami w celu wyodrębnienia i podkreślenia pewnych płaszczyzn lub brył dla trafniejszego wydania sądu o wyglądzie i wartości tej dekoracji, która ma zostać wykonana w materiale na podstawie projektu. Gdy już jest mowa o tego rodzaju pro-

Rys. 77.

jektach nie należy zapominać ani na chwilę o ograniczonych możliwościach rysunkowych młodzieży w tym okresie rozwojowym. Projektowanie to praca trudna, poważna i skomplikowana, wymagająca dużego przygotowania rysunkowego i polotu twórczego. Zbyt wygórowane żądania oryginalnych i nadzwyczajnych pomysłów nie powinny mieć miejsca w odniesieniu do całej klasy. Niemniej jednak należy pozostawić dzieciom dużo swobody czuwając, aby ich indywidualne pomysły posiadały dużo smaku. Dlatego też często poprzestać trzeba na skromnych i niewyszukanych pomysłach, a raczej zwrócić większą uwagę na korzyści emocjonalne, płynące z rozpatrywania i rozwiązywania samego zagadnienia tematowego.

Niekiedy można uciec się przy projektowaniu dekoracji do tzw. konkursów klasowych, które winny odbyć się w okresie poprzedzającym daną uroczystość. Podanie warunków konkursu, w ramach których dana dekoracja może być wykonana, jest rzeczą wskazaną, gdyż z miejsca zapobiega dowolnej a często wręcz szkodliwej interpretacji. Fakt ten ma jeszcze to doniosłe znaczenie, że zapoznaje uczniów klas starszych z przyjętymi w życiu codziennym formami przy ogłaszaniu różnych konkursów, z czego uczniowie będą mogli w przyszłości skorzystać.

Projekty rysunkowe dekoracji mogą być wykonane przez

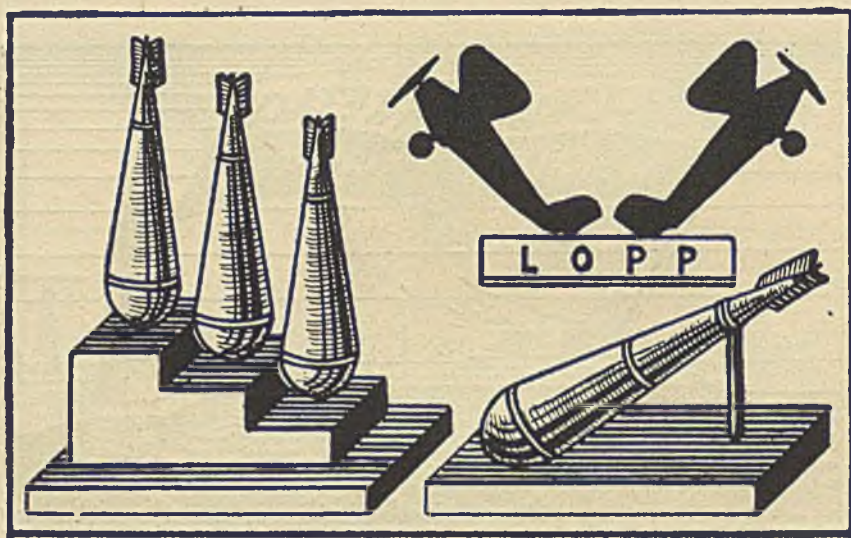

Rys. 78.

uczniów w określonej skali w barwach dostosowanych do charakteru i powagi danej uroczystości. Dopiero wtedy można stwierdzić, czy założenia rysunkowe były właściwe, czy też w trakcie pracy trzeba było dokonać koniecznych zmian. Po wspólnym dokonaniu wyboru najlepszego projektu można przystąpić do wykonania go w materiale. W wypadku, gdy żaden spośród wykonanych projektów w całości nie odpowiada postawionym warunkom, wtedy nauczyciel przy współudziale uczniów może skomponować nowy projekt. Istnieje możliwość wyboru z różnych projektów uczniowskich najbardziej szlachetnych i oryginalnych form i powiązaniu ich ze sobą we właściwą i pełną

smaku całość. Przy takiej czynności, wymagającej daru kombinowania a jednocześnie zmysłu krytycznego, uczniowie mają możliwość zaznajomienia się z zasadami tworzenia pięknych form przez artystę, który w swoim procesie twórczym wykonuje różne szkice, wybierając spośród nich najodpowiedniejsze do swego właściwego dzieła.

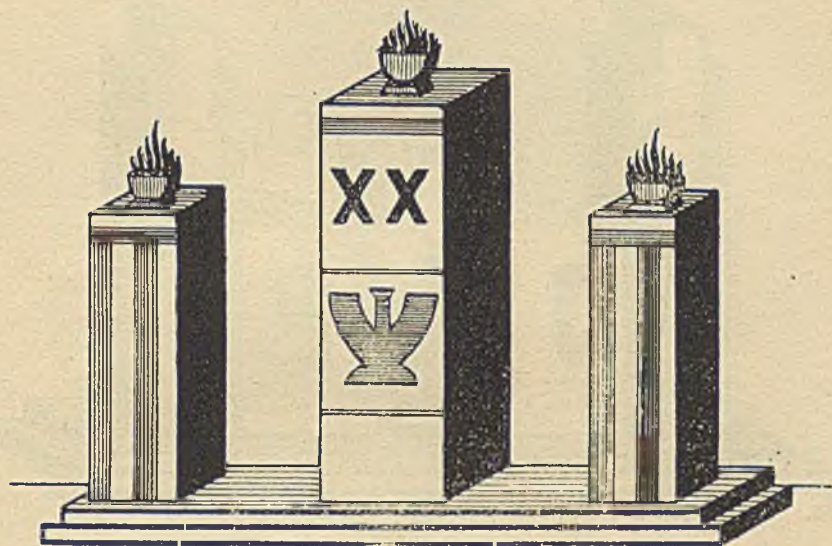
Powszechnie stosowanym motywem dekoracyjnym jest orzeł. Nauczyciel wyjaśnia, że różni projektodawcy dążą do uproszczenia naszego symbolu państwowego i przystosowania jego

Rys. 79.

formy do właściwości materiału, z jakiego ma być wykonany. Uproszczony kształt orła jest tylko motywem dekoracyjnym, a nie reprezentacyjnym znakiem państwowym. Jeżeli każda forma, a więc i forma orła, uzależniona jest od materiału, to spodziewać się należy odmiennych kształtów w materiałach twardych i opornych do obróbki (marmur, granit, sztuczny kamień, brąz i t. d.), a jeszcze innych wykonanych z papieru, kartonu, blachy i klejówki. Te ostatnie materiały można dowolnie wyginać, łamać, kształtować i nadawać formom ujęcia półplastyczne i plastyczne. Na nowoczesnych pomnikach, dworcach i gmachach państwowych spotykamy często stylizowane orły o b. modernistycznych kształtach, których wartość artystyczna jest różna.

W warunkach szkolnych orły mogą być wykonane z pasków białego lub srebrnego papieru i kartonu, z płaskich lub przeciętych wzdłuż na połowę okrągłych listew, z cienkiej blachy ocynkowanej t. zw. angielskiej, z grubego papieru białego (rysunkowy gruby), z klejonki i t. p. materiałów (rys. 76) Wykonanie orła w dowolnym materiale winien poprzedzić projekt rysunkowy, a nawet wskazanym jest wykonanie go w materiale zastępczym (papier pakowy). Przed przystąpieniem do realizacji we właściwym materiale uczeń przedkłada swój projekt nauczycielowi do oceny i aprobaty, a w razie nieotrzymania jej do-

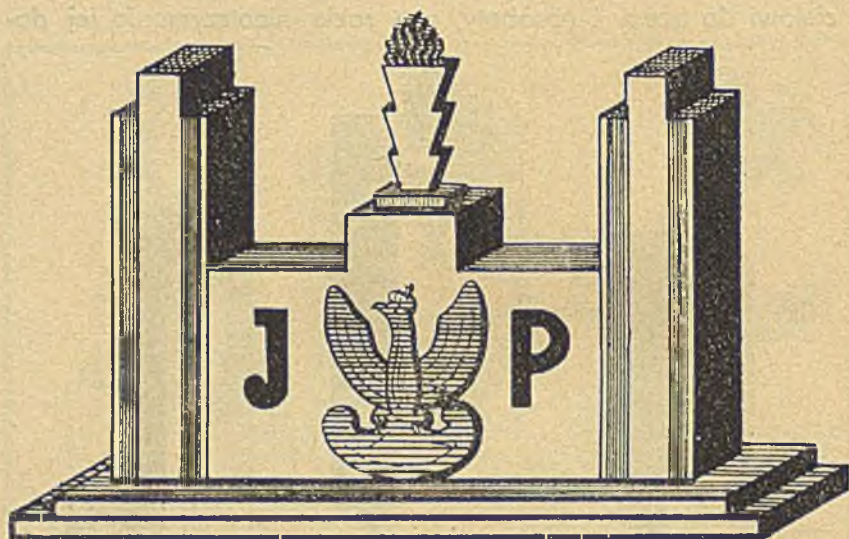
Rys. 80.

konuje korekty w myśl wskazań nauczyciela i powtórnie przedkłada do przeglądu. Takie przygotowanie jest konieczne, gdyż zapobiega niszczeniu drogiego materiału, daje dużą oszczędność w czasie, stwarza zadowolenie i wiedzie wykonawcę na wyższy szczebel twórczości.

Jeżeli do kompozycji orła przywiązujemy duże znaczenie, to dla usunięcia niejasności i rozbieżności w tej materii należy przytoczyć b. trafnie sprecyzowane uwagi. „Forma orła przy dekoracji sali musi być interpretacją kształtu rzeczywistego. — Stopień tej deformacji będzie zależeć od ekspresji, jaką chcemy

nadać dekoracji, następnie od materiału, narzędzia, techniki, od wielkości, proporcji i t. d. Orzeł musi być przede wszystkim dziełem sztuki, musi być interesującą kompozycją plastyczną. Jest to warunek konieczny, lecz niewystarczający. Musi on jeszcze mieć właściwą ekspresję, godną znaku państwowego*).

Uwagi te w pierwszym rzędzie dotyczą nauczyciela, gdyż tylko on może szybko wniknąć w ich istotne znaczenie i dodatnio oddziaływać na umysły uczniów. Nauczyciel nie mający wrodzonych uzdolnień rysunkowych, a tym samym łatwości

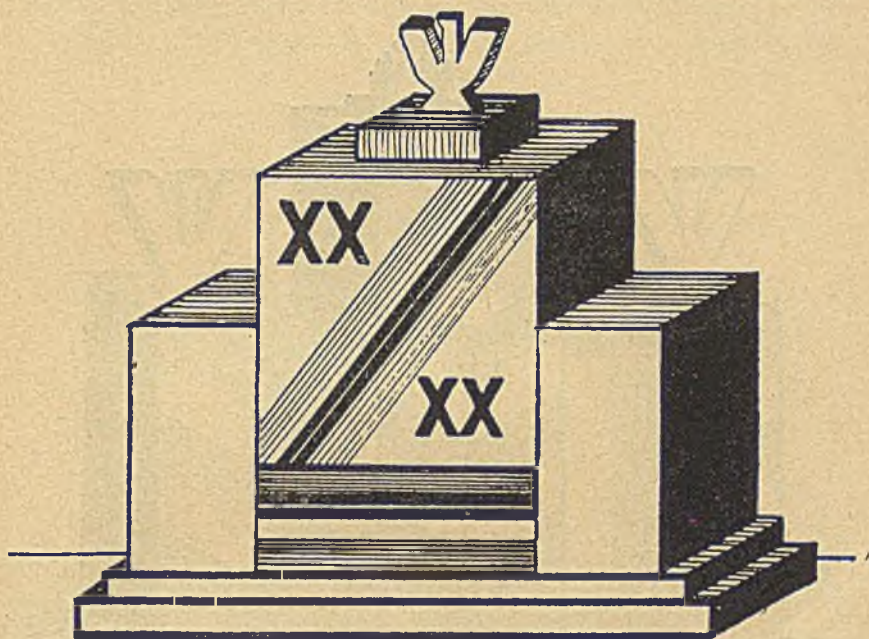
Rys. 81.

w wyszukiwaniu nowych i pięknych form, winien oprzeć się na odtwarzaniu gotowych lecz szlachetnych wzorów lub też dokonać ich częściowej przeróbki. Będzie to znacznie lepsze od nieudolnej i wręcz szkodliwej improwizacji dyletanckiej, która przynosi znacznie więcej szkody, niż pożytku. Wiele uzdolnionych jednostek pracuje na polu prawdziwej sztuki dekoracyjnej, tworząc udane i wartościowe dzieła, z których może skorzystać szkoła dla rozwoju wyobraźni i odczuć estetycznych młodzieży.

Przy projektowaniu innych motywów dekoracyjnych winny obowiązywać te same zasady, które zostały wymienione powyżej

*) Wanda Telakowska. Mies. Rys. i Zaj. Prakt. rok 1936/7 Nr 4-5 str. 105.

przy komponowaniu form orła. Kto czuje się na siłach, może śmiało zaryzykować wprowadzenie pewnych zmian, nie naruszając jednak głównych założeń dekoracyjnych. Należy przestrzegać jeszcze jednego warunku, aby wszystkie elementy i motywy dekoracyjne pozostawały względem siebie we właściwej i harmonijnej równowadze, tak pod względem kształtów, jak i barw. Wszelkie przeładowania, nieład w rozmieszczeniu, nie-

Rys. 82.

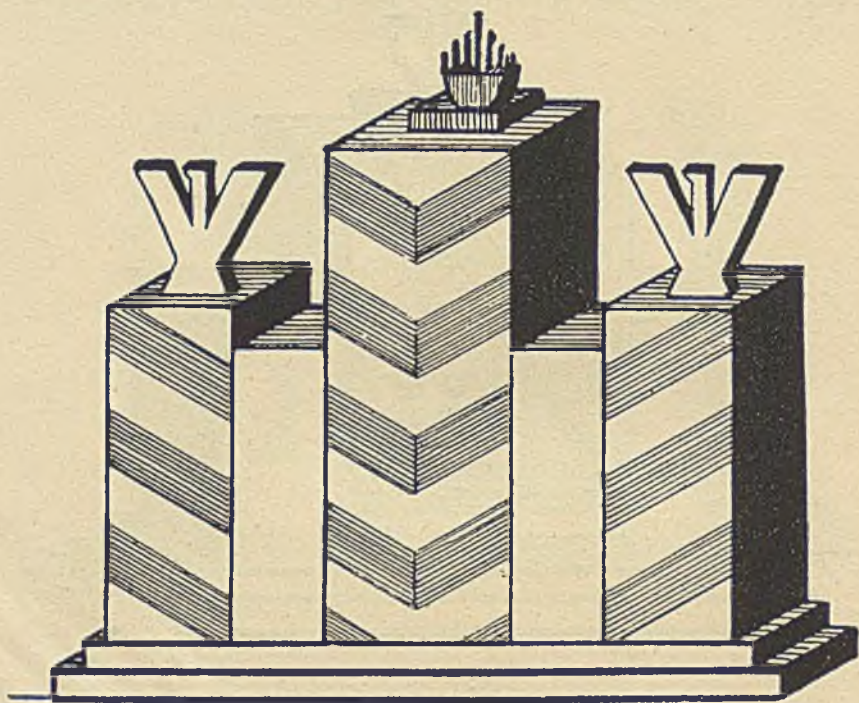
staranność wykonania są największymi wadami dekoracji. Tolerowanie tych błędów to świadome przekreślanie estetycznego oddziaływania na młodzież, to przyzwyczajanie do płytkiej, niedbałej i powierzchownej pracy. Dekoracja sali stanowi jeden z pierwszych czynników wytwarzających nastrój chwili, jest głównym tłem uroczystości i obrazowym przedstawieniem jej treści.

W szkołach wyżej zorganizowanych, mieszczących się w nowych, obszernych i widnych budynkach, oprócz sal naukowych, znajdują się świetlice, czytelnie, sale teatralne, rekreacyjne, korytarze, które wymagają dużej troski i stałego nadzoru

artystycznego. Różne organizacje szkolne urządzają swoje kącki dekoracyjno-propagandowe, przyozdabiając je znakami, emblematami, tarczami, napisami, portretami, obrazami, hasłami itp.

W związku z »TYGODNIEM MORZA« i obecną sytuacją polityczną szkoła organizuje uroczysty poranek pod hasłem: »Nie damy się odepchnąć od morza« (tablica XVI). Posypują się projekty dekoracji o różnych ujęciach — realisty-

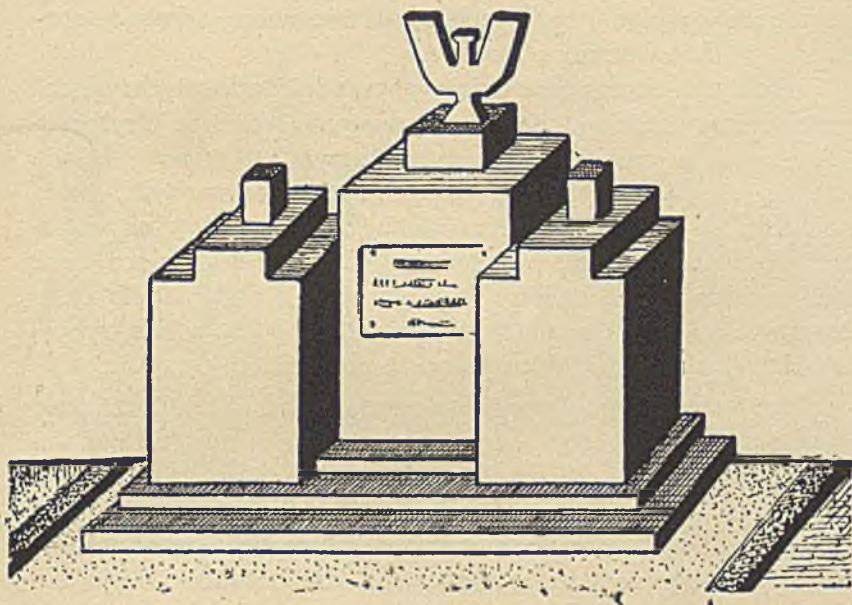

Rys. 83.

czne, symboliczne, ekspresyjne. Młodzież na swój sposób tworzy, szuka, komponuje i wyraża wielką radość, że może brać czynny udział w tych przygotowaniach.

Rysunki, których tematem jest nasze morze z okrętami, urządzeniami przybrzeżnymi i życiem nad jego brzegami, cieszą się wielkim powodzeniem. Stanowią one bowiem naturalną potrzebę wyrażenia stosunku uczuciowego, jaki tkwi w młodocianych sercach i umysłach oraz odzwierciedlają zainteresowania dzieci sprawami morza. Wykorzystajmy ten dodatni objaw naszej

działwy i przez nią trafiamy do starszego społeczeństwa, robiąc propagandę na rzecz morza. Rysunek, dając możliwość zobrazowania nastrojów, pragnień i zainteresowań, może dużo zdziałać przez wykonywanie różnych ilustracji, szkiców, a nawet najbardziej prostych projektów dekoracji lub afiszów. Jak wielkie znaczenie gospodarcze ma dla nas dostęp do morza, nie trzeba uzasadniać i dlatego obrona jego brzegów i szlaków wodnych jest najwyższym nakazem chwili. Na rysunkach dziecięcych pojawiają się okręty wojenne, pływające pod polską banderą, jako

Rys. 84.

czuwająca straż przybrzeżna oraz wiele mówiące hasła i napisy (rys. 77). Na innych rysunkach są przedstawione okręty pasażerskie, utrzymujące łączność z odległymi lądami (rys. 78). Rozbudzona młodzież sprawami morza otworzy szeroko oczy na ogrom świata, zapragnie pokusić się o zobaczenie tych cudów własnymi oczami, powstanie w niej namiętność podróżowania poza granice kraju i lądu, by z banderą ojczystą w ręku poszerzać granice swojego kraju. Aby te wielkie cele osiągnąć, trzeba wychować ludzi miłujących morze. Gorąco umiłowac

można tylko za młodu przez prowadzenie naszej młodzieży ciepłą dłońią idei.

Szkolne koła LOPP w czasie rozpisania Pożyczki Obrony Przeciwlotniczej wywiązały się dobrze ze swego zadania. W salach naukowych i na korytarzach rozwieszano afisze, napisy, odezwy, które były przedmiotem pogadanek i bodźcem do zbierania funduszków na dozbrojenie Polski w powietrzu. W kąciakach propagandowych powstawały nowe dekoracje, często b. pomysłowe i wymowne (rys. 79). Trudno jest sobie wyobrazić współczesną szkołę, która chciałaby się odgradzić od nurtu życia państwowego i społecznego, a żyć swoją odrębną, spokojną i średniowieczną atmosferą.

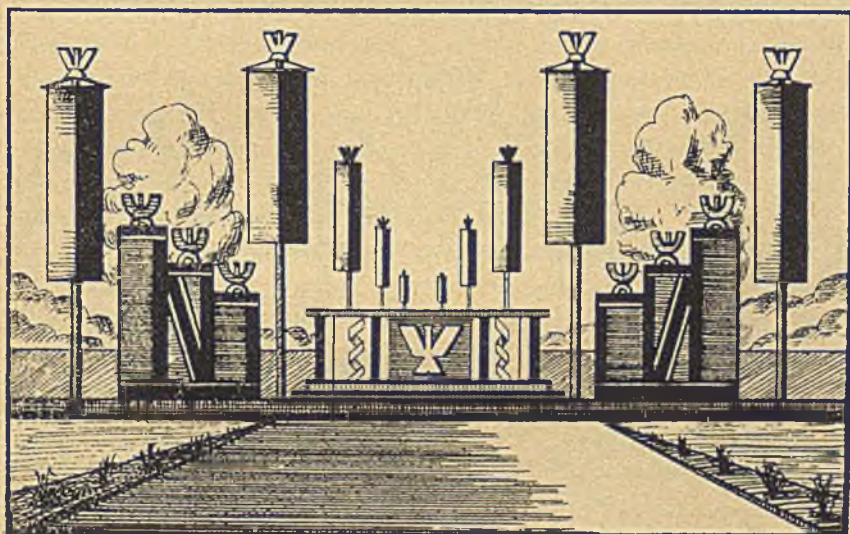
Praktycznym zastosowaniem poprzednio zdobytych wiadomości i sprawności w zakresie rysowania różnych brył geometrycznych w rzucie równoległym skośnym lub w perspektywie zbieżnej, mogą być projekty takich form przestrzennych, które mają zastosowanie przy dekoracjach okolicznościowych w postaci postumentów pod popiersia, godła, krzyże, znicze oraz jako podstawki pod kwiaty, książki, rzeźby, pod modele okrętów, samolotów, pod różne makiety i t. d., a nadto szkice trybun, pomników, obelisków, słupów, bram powitalnych i t. p.

Przy projektowaniu wymienionych przedmiotów uczniowie mają możliwość wykazać swoje przygotowanie do szeroko stosowanej w życiu praktycznym geometryzacji form w duchu nowoczesnych założeń sztuki oraz podkreślić, że syntetyczne upraszczanie tychże w rysunku prowadzi w sposób prosty i jasny do popularnego wyrażania często trudnych kształtów. Wyjaśnienie to nakazuje unikać form rozczłonkowanych, niespokojnych, mało zwartych, skomplikowanych w budowie i przetadowanych różnymi ozdobami. Prostota budowy, oparta na dobrze uchwyconych proporcjach, będzie stanowiła naturalną i bezpretensjonalną całość. Ważnym czynnikiem jest związanie tych wszystkich przedmiotów przestrzennych ze sobą, dostosowanie ich wielkości i barwy do ogólnego tonu całej dekoracji.

Przypatrując się nowoczesnym pomnikom, obeliskom, bramom powitalnym i t. p. widzimy duży spokój, który wyływa z równowagi linii poziomych i pionowych oraz dostrzegamy prosty, zwarty i proporcjonalny układ bryłowy. Jeżeli uczniowie otrzymali temat, polegający na wykonaniu projektu dowolnego

pomnika, to winni przede wszystkim uprzytomnić sobie te zasady, z jakimi poprzednio zetknęli się przy grupowaniu i dzieleniu brył geometrycznych na części.

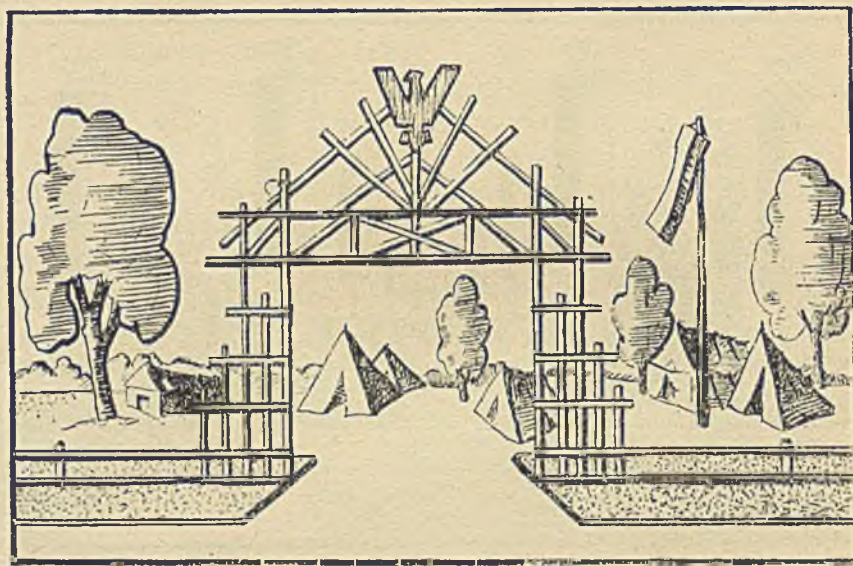
Aby projekty szkicowe pomników nie sprawiały wrażenia martwego i geometrycznego układu bryłowego, należy je rozbić odpowiednimi płaszczyznami dekoracyjnymi w postaci wstęg, czytelnych i krótkich napisów, stylizowanych godeł i t. d. Uwzględnienie światłocienia na rysunku podkreśli plastykę projektu i nada mu bardziej przejrzystą formę.

Rys. 85.

W związku z 20-letnią rocznicą odzyskania niepodległości został wykonany rysunek, przedstawiający projekty pomników i dekoracji przestrzennych z uwzględnieniem zastosowania znanych brył. Dobór brył i ich układ pozostawiono indywidualnym pomysłom uczniów. Wszystkie projekty zostały wyrażone w perspektywie równoległych skośnych, gdyż chodziło o przedstawienie trzech ścian, w tej liczbie i górnych, które są zazwyczaj zakończone dodatkowymi elementami. Ponieważ ściany górne na wszelkich pomnikach w widoku rzeczywistym nie są widoczne ze względu na dużą wysokość (położenie powyżej horyzontu),

przeto dla ich uwidocznienia i pokazania właściwej budowy został wybrany ten rodzaj perspektywy, jako ułatwiający zobrazowanie całości. Pięć ciekawszych pomysłów zostało zamieszczonych w tekście tego rozdziału (rys. 80-84). Z ich ogólnego wyglądu można wyczytać różnorodność ujęć oraz istotę i charakter poszczególnych zdo­bin, które są ściśle związane z każdą główną formą projektu. Wstęgi, napisy, inicjały, znicze i godła uzupełniają formy bryłowe i wyjaśniają istotny cel tych dekoracji. Wszystkie projekty pomników są umiejscowione na poziomych

Rys. 86.

plytach, które oddzielają je od ziemi, stwarzając przez to pewniejsze oparcie i szerszą podstawę.

Realizację zaprojektowanych pomników w skali można przesunąć na lekcję zajęć rękodzielniczych. Uczniowie wykonają poszczególne części z drewnianych klocków lub szarego kartonu, a dekoracje pomocnicze z kolorowych papierów i cienkiej blaszki. Rysunek daje różne deformacje i z tego powodu trudno jest niejednokrotnie wyszukać na projekcie właściwe proporcje, gdyż pozbawiony jest oznaczeń wymiarowych. Zazwyczaj proporcje występują wyraźnie po wykonaniu projektu w skali w materiale, który pozwala na łatwe wyrażenie go w formach przestrzennych.

Oprócz projektów pomników można polecić uczniom wykonanie trybun wraz z najbliższym otoczeniem. Jeden spośród wykonanych rysunków przedstawia projekt trybuny wraz z przyległymi dekoracjami, zgrupowanymi frontalnie i perspektywicznie ujętymi masztami, oddalającymi się od środka trybuny w głąb obrazu (rys. 85). Las masztów sztandarowych o barwach państwowych, które zazwyczaj są zakończone uproszczonymi formami godeł narodowych, wykonanych z białej blachy lub klejonki pomalowanej na kolor srebrny, wywołuje podniosły i uroczysty nastrój. Całość projektu wraz z rozplanowanymi trawnikami, jezdnią i tłem stwarza naogół korzystny obraz. Projekt ten wystąpi okazalej w naturalnych barwach. Na tle zieleni drzew wystąpią wyraziście biało-czerwone chorągwie oraz barwna trybuna. Po obydwu stronach głównej trybuny znajdują się niejednakowej wysokości prostopadłościenne bryły z uproszczonymi formami godeł i przecięte wstęgami o barwach *Virtuti Militari* lub Krzyża Niepodległości.

Istnieje również cały szereg okazji do zaprojektowania bram powitalnych, wznoszonych w związku z powrotem wojska z manewrów, przyjazdem dostojników państwowych, przed wyjazdem do obozów harcerskich oraz przy głównych wejściach na stadiony, boiska sportowe i szkolne, pływalnie i t. d. Materiałem nadającym się do szybkiej budowy różnych efektownych bram jest drzewo, ze względu na łatwość wiązania i dostępność tego materiału we wszystkich dziedzinach naszego życia.

Rysunek 86 przedstawia projekt wejściowej bramy harcerskiej, która widnieje na pierwszym planie na tle rozbitego obozu. Zbudowana jest z okrągłych żerdzi drewnianych, których układ kratowy tworzy własną dekorację, pełną rytmu, lekkości i swistego piękna. Projekty bram mogą uczniowie wykonywać z białej wikliny koszykarskiej lub z gałązek leszczyny, zbijając poszczególne części ze sobą szpilkami i gwoździkami.

Wszystkie projekty, o których była mowa w niniejszym rozdziale, wymagają ze strony nauczyciela dużej pomocy, gdyż sami uczniowie nie są zdolni do bezbłędnego wykonania pod każdym względem doskonałych rysunków. Zwłaszcza projektowanie dekoracji wymaga dużo wrodzonego smaku, umiaru, wyczucia, jednym słowem kultury estetycznej, do której uczniowie powoli dochodzą na podstawie wielu prób, ćwiczeń i do-

brych wzorów. Opanowanie rytmu, harmonii, symetrii, ładu i porządku to praca żmudna i długa, wymagająca wielu lat nauki szkolnej, dużej dozy cierpliwości i wytrwałości. Instynkt twórczy dziecka winien być stale pobudzany, by w końcowych latach nauki szkolnej samodzielnie wypowiadał się na wszystkie dostępne dla dziecka tematy rysunkowe.

*Tak uczyć rysunku, aby on był codzienną
strawą dla młodzieży, potrzebną do zaspokojenia
głodu piękna i pożytku.*

ZASADY PLANOWANIA ROCZNEGO ROZKŁADU MATERIAŁU NAUCZANIA.

Należy głęboko zastanowić się, według jakich wytycznych opracować materiał nauczania, aby osiągnąć jak najlepsze wyniki bez przyśpieszania procesu rysunkowego w odpowiednim okresie rozwoju dziecka, co bardzo często wypływa ze źle pojętej gorliwości i niewiedzy nauczyciela, i żeby nadać zdecydowany kierunek użyteczny z równomiernym dążeniem do uwrażliwienia dziecka na piękno natury.

Dobrze skonstruowany rozkład materiału nauczania winien zawierać ćwiczenia rysunkowe, ujęte w przewidzianą programem systematykę i wiązać się z aktualnymi tematami dla poszczególnych klas. Tematy rysunkowe nadają ćwiczeniom wyraźną treść, stanowiąc niejednokrotnie wątek literacki, który sprzyja powstaniu wizji plastycznych i pobudza do spontanicznego wyrażania rysunkiem przeżywanych uczuć u dzieci.

Przy układaniu rocznego rozkładu materiału należy położyć nacisk na dobór materiału rysunkowego tak pod względem treści, jak i rodzaju ćwiczeń (form rysunkowych), stopniowanie ilości ćwiczeń do przepracowania w poszczególnych klasach, zakresu i trudności, jakie ujawniają się w ciągu całej nauki szkolnej w większym lub mniejszym nasileniu. Przedtem jednakże należy uprzytomnić sobie cel programu nauki rysunku, który przede wszystkim podkreśla rozwijania w należyłym stopniu funkcji psychicznych u ucznia oraz wyrobienie w osiągalnym stopniu sprawności technicznych środkami: kreską, plamą barwną na płaszczyźnie oraz bryłą, co występuje przy modelowaniu przedmiotów w plastelinie lub glinie w klasach młodszych.

W skład materiału rysunkowego w każdej klasie, a w klasach starszych w szczególności, wejść powinny przede wszystkim:

1. zagadnienia rysunkowe, jako ćwiczenia, które prowadzą ucznia do opanowania formy rysunkowej,
2. tematy rysunkowe, zawierające wyraźną treść, które skierowują do aktualizacji i posiadają główny cel myślowy. —

W zagadnieniach rysunkowych należy również uwzględnić:

a) korelację ścisłą w klasach starszych z:

1. przyrodą (konstrukcja postaci żywej),
  2. matematyką (kierunki, kąty, stosunki i proporcje),
  3. przyrodą martwą — fizyką (światło, barwa i perspektywa),
- b) korelację okolicznościową w związku z całością nauki w klasach młodszych.

Nadto w tematach rysunkowych uwzględnić należy:

1. potrzeby szkoły i środowiska,
2. potrzeby chwili,
3. potrzeby planu wychowawczego w związku z działalnością różnych organizacji szkolnych i t. p.

Wreszcie należy stosować zasadę, że materiał rysunkowy klasy jednej jest podbudową materiału rysunkowego klasy następnej oraz z poziomem, zainteresowaniami i zaawansowaniem uczniów w sztuce rysowania, gdzie silnie występują trudności techniczne i kolorystyczne.

Przy układaniu planu materiału rysunkowego na okresy miesięczne na każdą klasę punktem wyjścia będzie:

Obliczanie ilości zagadnień rysunkowych (ćwiczeń) w godzinach, ewentualnie ilość tematów według przyjętej zasady, normującej ilościowy stosunek głównych typów rysunkowych w poszczególnych klasach w kolejności podanej przez program oraz zestawienie szeregu zagadnień rysunkowych występujących w danej klasie.

Zapisywanie treści rozkładu materiału rysunkowego do dziennika lekcyjnego winno być dokonane w sposób ogólny, gdy chodzi o rubryki miesięczne. Można poprzestać na zaakcentowaniu rodzaju rysunku oraz podaniu tematu rysunkowego n.p. **rysunek z wyobraźni — wyjści na łodziach**. Do rubryki dziennych lekcji należy wpisać szczegółowiej, podając również cel ćwiczeniowy oraz charakter pracy np. **liście — z natury** — zakładanie jednym kolorem, trafianie barwy lokalnej i t. p.

Dalsze wytyczne do rozkładu materiału nauczania dadzą się ująć w następujące punkty:

1. Nauka rysunku oparta o naturalny rozwój rysunkowy i umysłowy dziecka, winna wyznaczyć rolę kierującą tym rozwojem, dostarczając dzieciom wartościowych spostrzeżeń.
2. Systematyka rysowania przedmiotów z pamięci i z pokazu w postawach licowych, bocznych i w ruchu ma mieć na uwadze dobór i kolejność ćwiczeń, wynikających z postulatu przystosowania sił, umiejętności i możliwości dziecka do pracy.
3. Zaznajomienie z pomocniczymi technikami ułatwia tworzenie i doskonalenie schematu rysunkowego ludzi, zwierząt, drzew, roślin, domów, sprzętów, narzędzi, krajobrazu i t. p. (układanki, wydzieranki, wycinanki, ołówki zwykły i stolarski, pióro, patyk, kredka, farba wodna i kryjąca, kreda zwykła i kolorowa).
4. Logiczna kompozycja rysunku, forma pisma, estetyczne rozmieszczenie napisów i poprawność wykonania decyduje o wartości włożonej pracy.
5. Uzewnętrzniona korelacja pomiędzy rysunkiem poobserwacyjnym z pamięci i z pokazu i rysunkiem z wyobraźni, jest dowodem właściwego i umiejętnego zastosowania poprzednio rysowanych pojedynczych przedmiotów w rysunku złożonym, który wymaga logicznego powiązania i umiejscowienia różnych przedmiotów obok siebie z uwzględnieniem wielkości, różnic kształtu i barwy.
6. Wykorzystanie zwłaszcza w klasie I i II wszystkich obserwacji, poczynionych przy nauczaniu innych przedmiotów, ma na celu otrzymanie właściwej i zdecydowanej formy, swobody, pewności i przesadnej nieraz charakterystyki rysowanych przedmiotów. (Podkreślenie głównych cech i różnic w budowie).
7. Wykorzystane do ćwiczeń ilustracyjnych tematy aktualne, jak: święta, uroczystości, zdarzenia, wycieczki, zabawy itp. wiążą rysunek z życiem, będąc zarazem jego uchwytą i pociągającą ilustracją.
8. Podstawowe zjawiska przestrzenne, występujące w krajobrazie, powinny być odczute przez dziecko wrażeńowo bez teoretyzowania i sztucznego narzucania szablonowych wykresów

9. Ćwiczenia kolorystyczne (kredka, farba) mają na celu ożywienie rysunku, nadanie mu pociągającego wyglądu, silniejsze podkreślenie światła i cienia, cienia własnego i rzuconego.
10. Oglądanie wartościowych obrazów lub ich reprodukcji i ich omawianie pod względem kolorytu, kompozycji, treści obrazowej i poza obrazowej, zbliża młodzież do sztuki, uczy ją rozumieć i jest zachętą do pogłębiania prac dziecięcych.
11. Rysunek z wyobraźni na podstawie opisu, stosowany w klasach starszych, zmusza dziecko do komponowania obrazów na podstawie wybranego momentu, przemawiającego swoją treścią i siłą ekspresji.

Uwzględnienie wyszczególnionych punktów w rozkładzie materiału nauczania usunie niewątpliwie istniejące niedociągnięcia w pracy rysunkowej, czyniąc z niej przedmiot interesujący i przyczyniający się w równej mierze do kształcenia osobowości dziecka i harmonijnego rozwoju jego właściwości psychicznych. Wobec takiego postawienia sprawy spotykane często zdanie, że tylko artyści-malarze potrafią dobrze uczyć rysunku w szkole powszechnej, nie wytrzymuje krytyki.

Nowa szkoła, korzystająca z najnowszych zdobyczy pedagogicznych, musi zrezygnować w zakresie nauczania rysunku z celów wyłącznie pseudo-artystycznych, a oprzeć się na tych samych, co i inne przedmioty nauczania, podstawach psychologicznych.

TEMATY ORIENTACYJNE.

Studując uważnie wyniki nauczania oraz uwagi zamieszczone przy materiale naukowym każdej klasy, łatwo jest wyszukać główne wytyczne, dotyczące organizowania pracy rysunkowej oraz ustalić cele poszczególnych ćwiczeń. Szczupłość tych wskazań nie rozwiązuje dostatecznie całokształtu spraw, związanych z metodą nauczania, jednakże stanowi dużą pomoc przy opracowaniu trudniejszych ćwiczeń kolorystycznych i konstrukcyjnych, zmierzających do wyrażania poprawnych form itd. W doborze tematów program pozostawia nauczycielowi dużo swobody i uzależnia osiągnięcie wyników nauczania od inicjatywy, przygotowania, środowiska, a nawet i od upodobań uczącego. Z tych też powodów w programie znajdujemy znikomą ilość tematów orientacyjnych, które są podane jedynie przykładowo dla zaakcentowania różnic, jakie występują w poszczególnych typach rysunkowych.

Zdarzają się wypadki, że nauczyciel kurczowo trzyma się podanych przez program tematów orientacyjnych i w ciągu pierwszych miesięcy pracy wyczerpie cały ich zapas i stanie przed faktem braku tematów. Dla ratowania sytuacji poleca dzieciom rysować na temat dowolny. Takie postawienie sprawy należy uznać za błędne, gdyż większość dzieci powtarza już raz rysowane rysunki lub rysuje rzeczy banalne, które w najmniejszym stopniu nie wpływają na postępy rysunkowe. Wydanie polecenia dzieciom: „Rysujcie co chcecie” lub „co się wam najbardziej podoba” — rozleniwia klasę, uczy ją bezmyślności, odejmuje lekcji właściwą powagę, a jednocześnie rozluźnia konieczność skupienia się przy pracy i przyzwyczajają do jej lekceważenia. Postawienie podobnego polecenia może mieć miejsce jedynie w wypadku, gdy nie znamy dzieci i chcemy poznać ich upodobania oraz sprawdzić zaawansowanie rysunkowe.

Jeżeli chodzi o sam temat to wyjaśnia on, co dziecko ma rysować, lecz nie informuje, jak należy rysować. W klasach

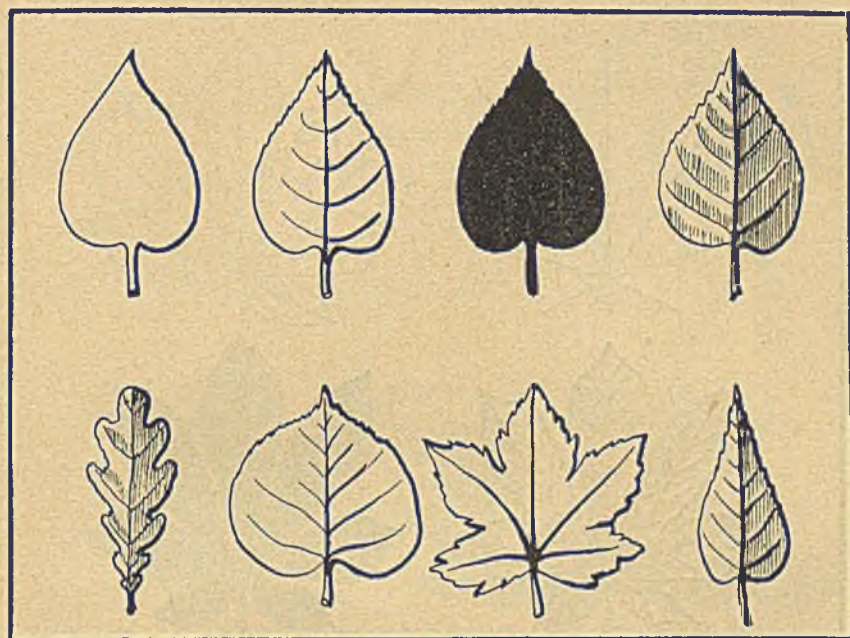
młodszych temat stanowi główny cel rysunkowy, gdyż nastawienie dziecka w tej fazie rozwojowej domaga się iluzyjności i zabawy przez przebywanie w świecie baśni i bajki. Cały wysiłek dziecka jest skierowany na tworzenie scen i obrazków rysunkowych, a nie na wierność i poprawność form. Z tego też względu tematy rysunkowe winny być atrakcyjne i fantazyjne, aby przemawiały do wyobraźni dziecka i dawały mu dużo przeżyć emocjonalnych. Dopiero w późniejszych latach nauki szkolnej następuje przejście do obiektywizmu i rzeczywistości i wtedy w rysunkach zaczyna dominować forma, konstrukcja, barwa i realizm. Rozwój psychiczny dziecka w sposób naturalny reguluje kolejność zainteresowań, co winno być uwzględnione przy opracowaniu właściwego materiału tematowego i ćwiczeniowego. Nawet w klasach starszych dzieci nie lubią rysować oderwanych form geometrycznych oraz wykonywać abstrakcyjne i zawile kreślenia, lecz chętniej rysują takie przedmioty, którym wyznaczono pewną rolę lub do których jest przywiązana jakaś treść. Te same cele można osiągnąć przy rysowaniu form przestrzennych, dając zamiast martwych brył geometrycznych różne środki lokomocji, z którymi są związane opisy i przygody, przedmioty ze świata techniki i wynalazków, nowoczesne budynki i t. d.

Tematów rysunkowych nie trzeba długo szukać — każda chwila je nam przynosi. Trzeba tylko wybrać najwartościowsze i dostosować do poziomu danej klasy. Również winno się brać uwzględnienie postulatów korelacji z innymi przedmiotami nauczania, a wtedy nauka rysunku będzie posiadała cechy pracy przemyślanej, kształcącej i pociągającej.

Zamiast podania całego szeregu tematów orientacyjnych dla poszczególnych klas, zamieszczam sześć przykładów rysunkowych z krótkim opisem wyjaśniającym właściwy cel ćwiczeniowy oraz uwagi związane z każdym tematem.

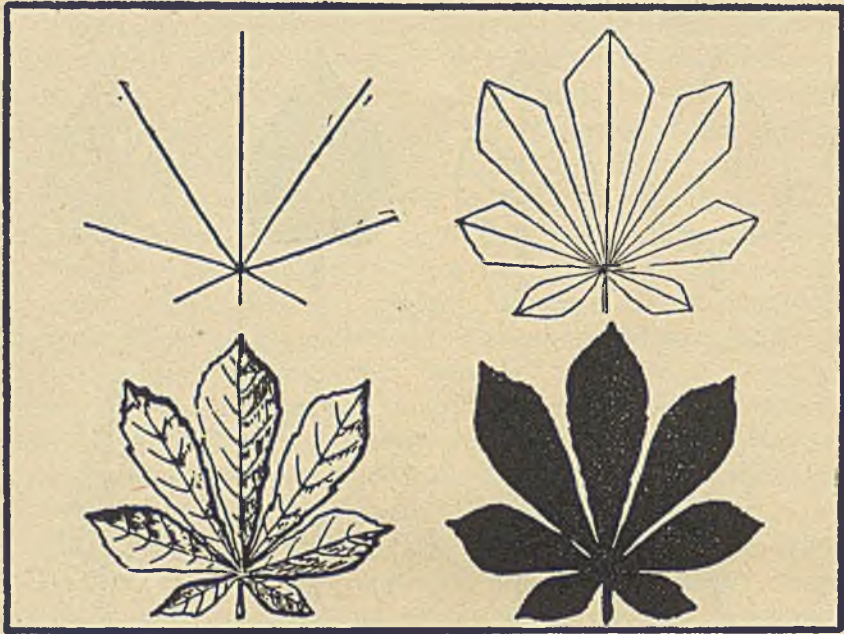

Rys 87.

LIŚCIE Z NATURY.

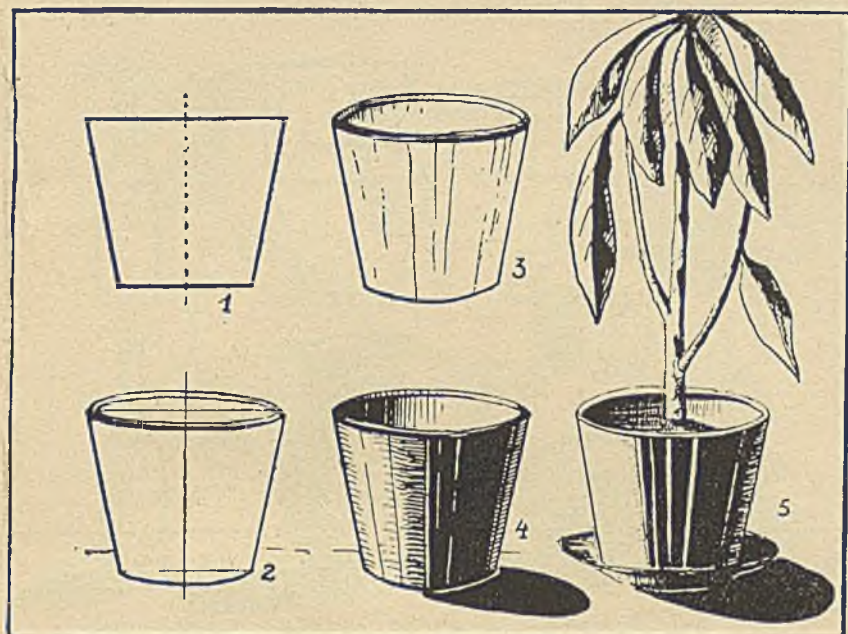
Okres jesieni dostarcza wielu tematów, które nadają się w pierwszym rzędzie do ćwiczeń kolorystycznych. Przy malowaniu liści zapoznujemy dzieci z barwami i ich nazwami, uczymy spostrzegać subtelne różnice w tonach i oddawać zestawienie barw, które natura swą mistrzowską dłoń zharmonizowała kolorystycznie. Przy rysowaniu liści w klasach starszych wprowadzamy pomocnicze konstrukcje, które ułatwiają uchwycenie właściwych kształtów i wielkości. Każde dziecko ma możliwość przyjrzenia się z bliska barwie i kształtom liści, gdyż bez czynienia szkody i specjalnych trudności może przynieść je do klasy i mieć w czasie rysowania przed swoimi oczami. Obrysowywanie kształtów liści jest czynnością odtwórczą i mechaniczną i nie przynoszącą dziecku żadnych korzyści.

LIŚĆ KASZTANA — Z NATURY.

Rysunek przedstawia poszczególne etapy pracy przy zastosowaniu konstrukcji pomocniczej. Linie pomocnicze, rozchodzące się wachlarzowo z jednego wspólnego punktu, pokrywają się z żyłkami głównymi i przechodzą przez środek każdej części liścia. Po wyznaczeniu długości poszczególnym częściom całego liścia następuje z kolei oznaczenie miejsc najszerszych i wykreślenie liniowych konturów odcinkami prostymi. Brzegi liścia posiadają nierówne ząbki, które należy zaznaczyć na rysunku, zachowując ich ostrość i nieregularność. Po opracowaniu całego kształtu liścia można przystąpić do cieniowania ołówkiem, do malowania jednym kolorem lub wieloma, względnie potraktować sylwetowo.

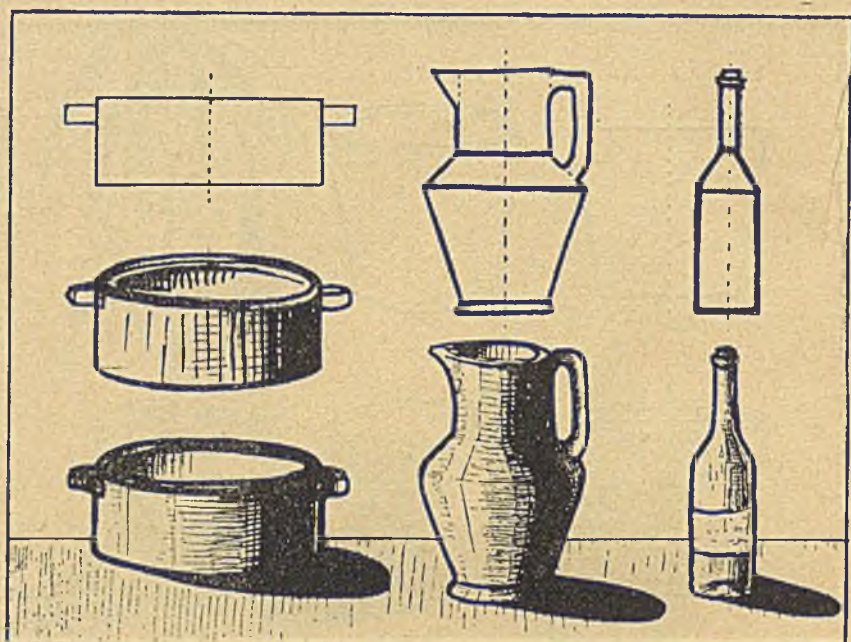
Rys. 89.

Rozpoczynając jakiś nowy dział pracy rysunkowej, który wymaga wskazówek ze strony nauczyciela i to nie tylko słownych, lecz i konstrukcyjnych na tablicy, można z uczniami przerobić na tej samej kartce papieru kilka podstawowych ćwiczeń, które ułatwią dziecku zrozumienie kształtu rysowanego przedmiotu. Umiejętność radzenia sobie w wypadkach, gdy prawidłowe uchwycenie przedmiotu tego wymaga, jest rzeczą doniosłej wagi. Rysowanie przedmiotu etapami — od najprostszego ujęcia, aż do jego rzeczywistego podobieństwa, daje uczniowi dużo korzyści. Poza samą stroną rysunkową, uczeń zwraca uwagę najpierw na poprawność formy przedmiotu, potem na jego oświetlenie i kolor, wreszcie na tło i podstawę.

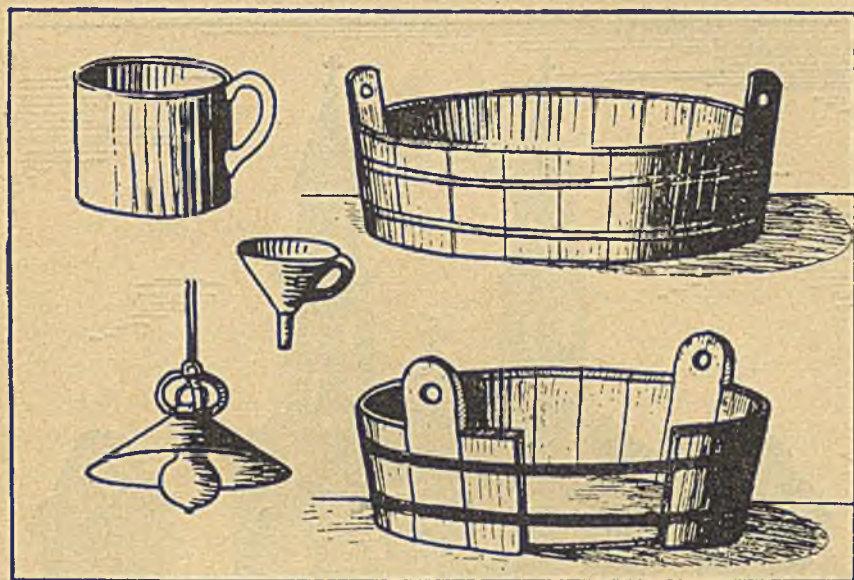
Rys. 90.

PRZEDMIOTY CODZIENNEGO UŻYTKU.

Uczeń codziennie styka się z przedmiotami użytkowymi, lecz nie zawsze potrafi dobrze zaobserwować ich kształty i charakterystyczne cechy. Dopiero wnikliwe spojrzenie na przedmiot, poparte wyjaśnieniem, porównaniem i szczegółową analizą, wywołuje właściwy efekt rysunkowy. Jeżeli najpierw zostanie poprawnie uchwycony ogólny zarys przedmiotu, to łatwiej jest dodać pozostałe części. Bardzo często uczniowie rozpoczynają rysunek od szczegółów drugorzędnych, wskutek czego tracą właściwe proporcje przedmiotu i gubią się w jego kształtach. Mając dobrze wykonany płaski szkic przedmiotu, łatwo jest zbudować jego formę przestrzenną. Należy pamiętać o tym, aby pomocnicze konstrukcje rysunkowe nie były nadużywane i stosowane tylko w wypadkach koniecznych.

Rys. 91.

OPRACOWANIE KOŁA W PERSPEKTYWIE NA PRZEDMIOTACH UŻYTKOWYCH.

Materiał nauczania w klasie VI obejmuje rysowanie przedmiotów w kształcie walców i brył złożonych z walców i stożków „z uwzględnieniem najwyraźniej występujących zbiegów i skrótów perspektywicznych i z zaznaczeniem cienia”. Wśród tematów orientacyjnych zostały wymienione: pudła, balie, wiadra, garnki i t. p. przedmioty, które mogą być rysowane z natury, a w pewnych wypadkach i z pamięci. Aby uczeń bez większych trudności przyswoił sobie metodę rysowania koła w skrócie, musi wykonać kilka szkiców ołówkowych przedmiotów dużych rozmiarów, na których koło występuje bardzo wyraziście w kształcie elipsy. Zmieniając położenie przedmiotów w stosunku do horyzontu, uczniowie naocznie przekonują się o zmianie szerokości elipsy. Po dostatecznym przyswojeniu tej części materiału, uczniowie mogą przystąpić do rysowania z pamięci podobnych przedmiotów, wyjmując z nich pewne części n. p. klepki z balii lub dno i t. d.

Rys. 92.

ĆWICZENIA SYLWETOWE PĘDZLEM.

Malowanie różnych form wprost pędzlem bez poprzedniego rysowania konturów ołówkiem jest znakomitym środkiem do opanowania poczucia kształtów oraz do wytężonej uwagi przy pracy, gdyż wyklucza dokonywanie wszelkich poprawek. Przy formach złożonych i trudnych można uciec się do pomocy ołówka, wykonując najpierw poprawny szkic całości, a następnie przystąpić do malowania farbą przejrzystą (lazurową) np. czernią obojętną, zachowując miejsca czyste, które podkreślają konstrukcję lub styl budynku. Powyżej przedstawiony rysunek kościoła w ujęciu frontalnym wraz z murem i sylwetami drzew liściastych jest typowym przykładem, jak można pogodzić malowanie pędzlem z rysunkiem ołówkowym. Ślady ołówka są niewidoczne i posłużyły jedynie do opracowania głównych konturów.

UWAGI KOŃCOWE.

Wszystkie zagadnienia, jakie poruszyłem w niniejszej pracy, pozostają w silnym związku z innymi przedmiotami nauki szkolnej, a zwłaszcza z geometrią, co ma miejsce przy budowaniu i określaniu różnych form przedmiotów, które dzieci w ciągu całego swego pobytu w szkole rysują. Ponadto starałem się przedstawić rolę rysunku dla potrzeb życia codziennego oraz jego kształtujący wpływ na ogólny i estetyczny rozwój dziecka. Jeżeli wybitna większość dzieci lubi rysować, to jest dowodem, że rysunek stanowi doskonałą okazję do wydobywania na wierzch najbardziej ukrytych pragnień i myśli, które przy zastosowaniu innych form wypowiedzania się straciłyby na wartości, gdyż tak plastycznie i w takiej formie obrazowej, żadne inne sposoby nie są w stanie ich przedstawić.

Rysunek stanowi o tyle charakterystyczny dział pracy szkolnej, że nie powstaje na niczyją komendę według ściśle podanych recept, lecz jest wytworem duszy dziecka i rodzi się jedynie na skutek jego wewnętrznych stanów uczuciowych. Jeżeli często mówimy, że ktoś posiada swój odrębny styl w piśmie lub mowie, to podobne porównanie może być jeszcze szerzej użyte odnośnie do rysunku. Styl rysunkowy, który często u artystów przechodzi w manierę, występuje prawie u każdego dziecka i jest o tyle ciekawy, że może być łatwo rozróżniony i oceniony. Dla nauczyciela - wychowawcy, który śledzi każde posunięcie swoich uczniów, rysunek często stanowi najlepszą okazję do uchwycenia różnych przemian, powstałych na tle rodzących się zainteresowań, wydarzeń, nastrojów i t. d. Ponadto przez rysunek uczniowie wypowiadają swój stosunek do otaczającej ich rzeczywistości.

Wszystkie rysunki, zamieszczone w tekście i na dodatkowych tablicach, nie są podane w tym celu, aby nauczyciel kopiował je i bezmyślnie naśladował jako wzory, lecz są podane jedynie przykładowo dla łatwiejszego zrozumienia poruszonych

zagadnień rysunkowych. Dołączony zbiór ilustracji ma jeszcze ten cel, aby uczący wytworzył sobie ogólny pogląd na możliwości rysunkowe dziecka w ogóle i zgrupował na odpowiednich poziomach nauczania taki materiał rysunkowy, który najbardziej odpowiada jego planom i zamierzeniom.

Część rysunków posiada formy uproszczone, a nawet stylizowane i może być poczytana przez zwolenników skrajnego naturalizmu za niewłaściwe. Jeżeli zważymy, jak dominujący wpływ na młodzież w wielkich miastach wywierają różne afisze, rysunki, plakaty, wystawy, reklamy i t. p. wykonane w duchu współczesnych założeń sztuki użytkowej, to nie powinniśmy się zdziwić, że wpływy te głęboko przenikają do psychiki dziecka i wyciskają swoje piętno na jego twórczości rysunkowej. Musimy się zgodzić, że w takich tematach, które mają wyraźny cel użytkowy i w pewnym sensie propagandowy, pojawienie się rysunków uproszczonych i stylizowanych nie może być poczytane za błędne i szkodliwe dla dziecka.

Obserwując przez szereg lat rzeczywistość szkolną skonstatawałem, że większość nauczycieli żąda w odniesieniu do swej pracy zawodowej przede wszystkim wskazówek praktycznych, a zwłaszcza do takich przedmiotów nauczania jak rysunek. — Z tych też powodów dążyłem do zaniechania długich i zawiłych wywodów teoretycznych, a starałem się w miarę możliwości w sposób zwięzły i jasny naszkicować najgłówniejsze zagadnienia rysunkowe, z jakimi codziennie spotykamy się w pracy szkolnej. We wszystkich rozdziałach dominują dwa cele: upracticznienie materiału rysunkowego i dostosowanie go do potrzeb życia oraz strona estetyczna rysunku, mająca wywrzeć duży wpływ na rozwój kultury estetycznej dziecka.

WIADOMOŚCI BIBLIOGRAFICZNE.

1. Stefan Szuman — Psychologia twórczości rysunkowej dziecka. — Sztuka dziecka. Warszawa 1927.
2. Encyklopedia wychowania. Tom II, zeszyt X. Dydaktyka rysunku — opracował Zygmunt Radnicki. Warszawa 1935.
3. Henryk Policht — Nauka rysunku cz. I. Kraków 1933.
4. „ „ „ „ cz. II. Kraków 1934.
5. „ „ Interpretowanie obrazów w nauce szkolnej. — Kraków 1936.
6. T. Andruchowicz i W. Ogielski — Metodyka rysunków. Lwów 1925.
7. N. Bobieńska — Ćwiczenia w rysunku przestrzennym. Warszawa 1931.
8. Cz. Karp — Rysunek w zakresie I. szczebla programowego. Warszawa.
9. J. Gołębiowski — Początki nauki perspektywy.
10. „ Nowy kierunek w rysunku elementarnym.
11. St. Matzke — Zasady rysunku początkowego. Lwów 1919.
12. Lukas Ullmann — przekład prof. E. Bernhardta. — Rysunek elementarny.
13. Stanisław Machniewicz — Estetyka życia codziennego. Lwów 1934.
14. Ludwik Misky — Plastyczne uzmysławianie przedmiotów.
15. Ludwik Tyrowicz — Liternictwo w reklamie.
16. Władysław Lam — Jak osiąść wiedzę malarską. Lwów 1938.
17. „ „ Jak rozwijać twórczość malarską. Lwów 1936.
18. N. Bobieńska — Pierwsze lata nauczania rysunków w szkole powszechnej. Lwów 1930.
19. Józef Tor — Forma plastyczna — Podstawowe zasady rysunku elementarnego. Lwów 1925.
20. Rysunek i zajęcia praktyczne — Organ Związku Nauczycielstwa Polskiego. Roczniki 1931—1939.

SPIS RZECZY.

	str.
1. Wstęp	7
2. Ogólne uwagi o nauczaniu rysunku	9
3. Rola rysunku w wychowaniu młodzieży. — Korzyści praktyczne i estetyczne	12
4. Rozwój rysunkowy dziecka — wiek szkolny	14
5. Wpływ ćwiczeń pomocniczych na doskonalenie się rysunków dziecięcych	19
6. Techniki rysunkowe	27
7. Liternictwo i opis rysunku	39
8. Warunki i organizacja pracy	52
9. Rysowanie brył i projektowanie form trójwymiarowych w rzucie równoległym ukośnym	61
10. Rysowanie przedmiotów przestrzennych w perspektywie zbieżnej	72
11. Szkice terenowe i plany sytuacyjne w nauce rysunku	95
12. O projektowaniu dekoracji na uroczystości narodowe, szkolne i inne	112
13. Zasady planowania rocznego rozkładu materiału nauczania . . .	127
14. Tematy orientacyjne	131
15. Uwagi końcowe	139
16. Wiadomości bibliograficzne	141
17. Wyjaśnienia do tablic	144
18. Tablice	145

DOSTRZEŻONE BŁĘDY.

- str. 7 wiersz 5 od góry — zamiast intesywnych — winno być intensywnych
- > 9 > 2 > > — > Postalozzi — > > Pestalozzi
- > 13 > 5 > > — > Postalozzi — > > Pestalozzi
- > 15 > 8 > > — > potym — > > potem
- > 25 > 8 > > — > wycinkowe — > > wycinankowe
- > 33 > 2 od dołu — > poraz — > > po raz
- > 63 > 2 od góry — > mianawicie — > > mianowicie
- > 125 > 25 > > — > dziedzinach naszego życia —
winno być — dzielnicach naszego państwa
- > 127 > 5 od dołu — zamiast rozwijania — winno być rozwijanie
-
-

WYJAŚNIENIA DO TABLIC.

Chcąc poprzeć swoje wywody, zawarte w niniejszej pracy, zamieszczam na końcu 24 tablice, na których są przedstawione prace wybitniejszych uczniów. Tablice te wiążą się bądź z treścią poszczególnych rozdziałów, bądź też są dla siebie odrębną całością. Pod tablicami znajduje się tekst, aby czytelnik mógł łatwo zorientować się, jakie cele przyświecały poszczególnym tematom i ćwiczeniom, jak długo daną pracę wykonywano, jakimi technikami i t. d.

Ze względu na brak podpisów na niektórych pracach uczniowskich musiałem pominąć ujawnienie nazwisk autorów i ograniczyć się do podania głównych wyjaśnień rzeczowych. Wszystkim uczniom, autorom zamieszczonych prac, których nazwiska zostały wymienione oraz tym bezimiennym twórcom składam serdeczne podziękowanie. Być może, że spotkają się ze swoimi rysunkami w latach późniejszych w znacznie odmiennych warunkach życiowych i uprzytomnią sobie te miłe chwile, jakie spędzili na ławie szkolnej, pracując wytrwale nad zdobyciem sprawności rysunkowych. Może spośród nich wyrośnie „mistrz pędzla”, który zadziwi ludzkość swoją wielką twórczością i niepoślednim talentem. Oby tak się stało.

Dla orientacji wyjaśniam, że rysunki te straciły bardzo na swoim wyglądzie, gdyż zostały pozbawione całej swej krasy, jaką stanowiła barwa. Było to jednak konieczne ze względu na wysokie koszty, jakie powstały by przy barwnej technice drukarskiej.

TABLICA I.

Rys. 13.

Do rozdziału „Techniki rysunkowe” str. 27.

Rysunek z natury — wiewiórka — okaz wypechany. Malowanie wprost pędzlem farbami wodnymi (sepia, ugier, sangwina, czerń obojętna).

Cel — uchwycenie ogólnego charakteru budowy wiewiórki, podkreślenie jej charakterystycznego ruchu oraz przyzwyczajanie ucznia do śmiałego władania pędzlem. Ponadto dążenie do wydobycia syntezy formy przez unikanie drobnych szczegółów budowy, które nie mają wielkiego wpływu na ogólny wygląd rysowanego przedmiotu.

TABLICA II.

Rys. 14.

Do rozdziału „Techniki rysunkowe” str. 27.

Malowanie wprost pędzlem przy zachowaniu refleksów tj. odbić się światła. Rysunek ucznia klasy VII wykonany w ciągu 1 godziny. Układ naczyń dla małej grupy (2–3 ławki).

TABLICA III.

Do rozdziału „Rysowanie przedmiotów przestrzennych w perspektywie zbieżnej” str. 72.

Wyrażanie dali przestrzennej w krajobrazie z zachowaniem perspektywy powietrza. Na pierwszym planie drzewa posiadają wyrazistą barwę. Przy stopniowym oddalaniu się w głąb obrazu barwa drzew jaśnieje i rozplywa się na tle nieba.

TABLICA IV.

*Do rozdziału „Szkice terenowe i plany sytuacyjne w nauce rysunku”
str. 95.*

Szkice terenowe wykonane czarną kredką, obrazujące zjawisko zmniejszania się przedmiotów w miarę oddalania od pierwszego planu. Droga polna w formie łuku ujęta perspektywnie.

TABLICA V.

Ujęcie czołowe i boczne postaci ludzkiej w ruchu. Rysunek ucznia klasy IV — żołnierz kawalerii — długi płaszcz i zaznaczone ostrogi oraz marynarz sygnalizujący chorągiewkami. Szczegóły ubrania zostały przedstawione w sposób wierny i zaakcentowane wyraźną linią konturową.

TABLICA VI.

Do rozdziału „Rysowanie przedmiotów przestrzennych w perspektywie zbieżnej” str. 72.

Sposób wyrażania krycia, jako jeden z pierwszych etapów odczuwania naturalistycznego przez dziecko, które próbuje przedstawić świat takim, jakim go widzi swoimi oczyma, a nie tylko umysłem.

TABLICA VII.

Ilustracja czytanki „Ludzie jadą na jarmark”. Na pierwszym planie zostały uwidocznione w sposób typowy postacie ludzkie, związane z treścią literacką rysunku. Poprawne wykorzystanie tła dalszego krajobrazu, na którym zostały przedstawione wstępne sposoby wyrażania odległości. Rysunek ucznia klasy IV-ej.

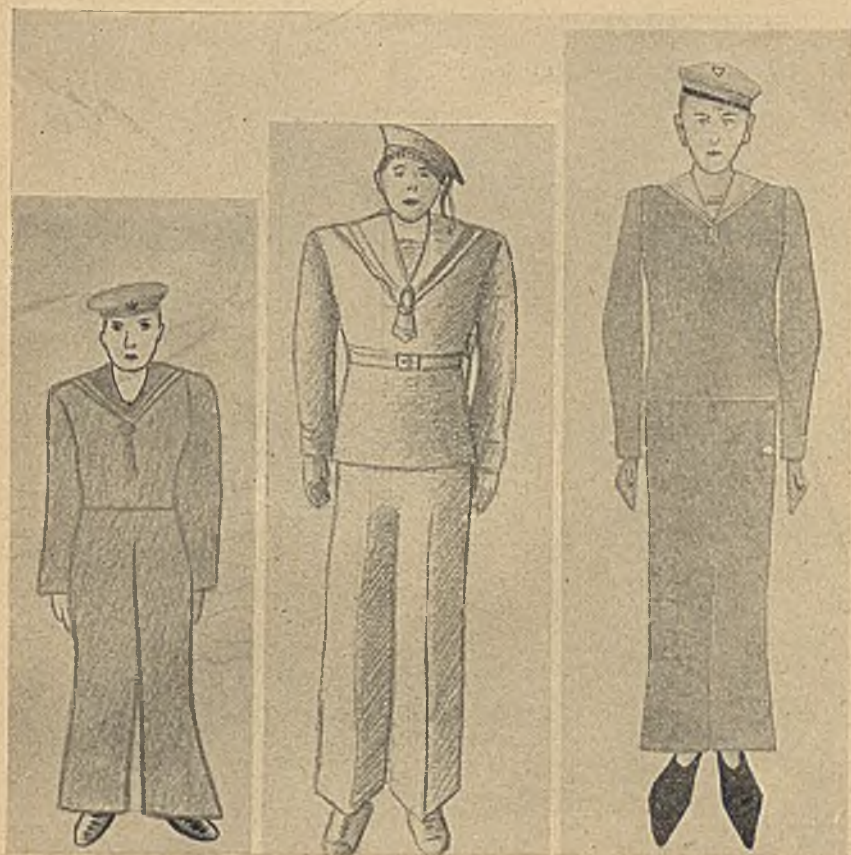
TABLICA VIII.

Do rozdziału „Rysowanie przedmiotów przestrzennych w perspektywie zbieżnej” str. 72.

Poprawne przedstawienie grupki dzieci w różnych ruchach na niejednakowych poziomach oddalenia oraz umiejętne wyrażenie odległości pasma górskiego.

TABLICA IX.

A

Rys.

B

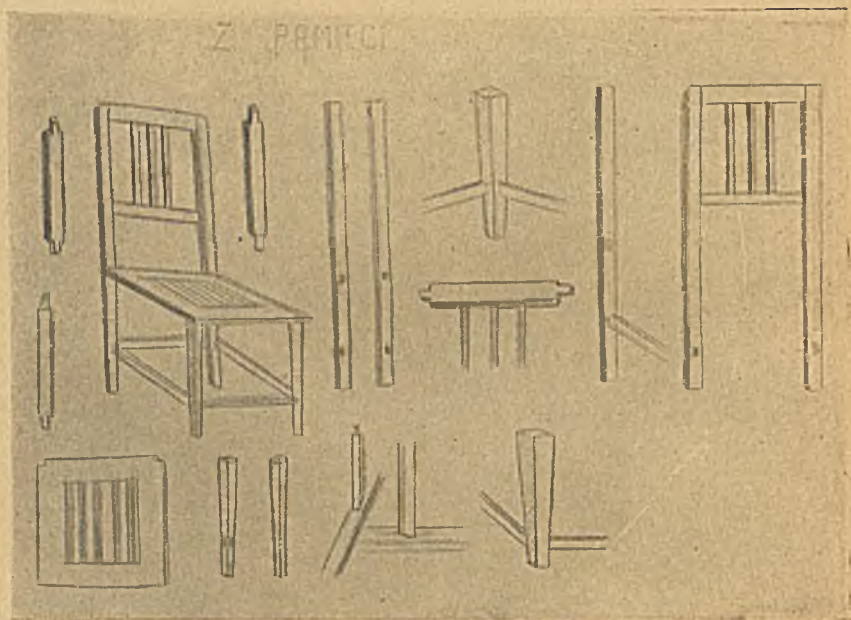
C

Postacie marynarzy w ujęciu czołowym.

A — wykonanie kredkami, B — ołówkiem, C — farbami wodnymi.

Wszystkie postacie zostały opracowane na podstawie analizy części składowych, proporcji oraz ubioru. Rysunek C — poprzedziła wycinanka, do której zostały podane właściwe normy — stosunek głowy do tułowia i nóg oraz opracowanie samej głowy (twarzy).

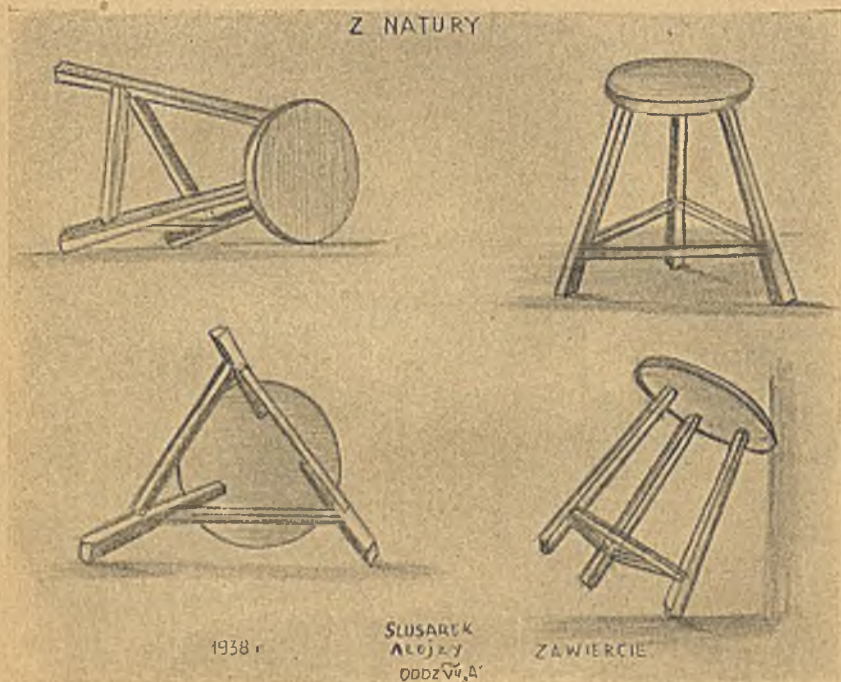
TABLICA X.

Szkice ołówkowe. Konstrukcje form użytkowych. Rozłożenie całego przedmiotu na części składowe i wykazanie sposobów ich łączenia ze sobą. Praktyczne zastosowanie ćwiczeń kierunkowych.

TABLICA XI.

Z NATURY

Rysunek z natury — stolik w różnych położeniach. Godzinny szkic ołówkowy z zaznaczeniem światła i cieni. Pracę cechuje wysokie opanowanie techniki rysowania, do jakiej może dojść uczeń po przerobieniu systematycznych ćwiczeń rysunkowych.

TABLICA XII.

Ten sam kształt liścia w różnych położeniach. Opracowanie konturów liścia ołówkiem i wypełnienie zamkniętych powierzchni farbą wodną o słabym nasileniu. Zaznaczenie cienia rzuconego na powierzchnię łą. Plamy liści tworzą subtelne sylwety. Praca 1-godzinna ucznia kl. VII.

TABLICA XIII.

Ćwiczenia kolorystyczne — malowanie wprost pędzlem bez ołówka dowolnego krajobrazu w następującej kolejności:

1. Założenie barwami jasnymi nieba,
2. Założenie przyciemnionymi barwami powierzchni ziemi,
3. Rzucenie kilku sylwet znanych drzew farbą ciemną.

TABLICA XIV.

Rysunek z natury na otwartej przestrzeni — Kopiec Kościuszki. — Widok od strony Błoni. Rysunek poprzedziła rozmowa o zasadach budowania krajobrazu. Widniejący na ostatnim planie Kopiec Kościuszki ma położenie centralne. Do jego wielkości zostały poprawnie dostosowane wymiary wszystkich przedmiotów. Praca 2-godzinna. Wykonał H. Nowak, uczeń klasy VII — szkoły im. Jana Kantego w Krakowie.

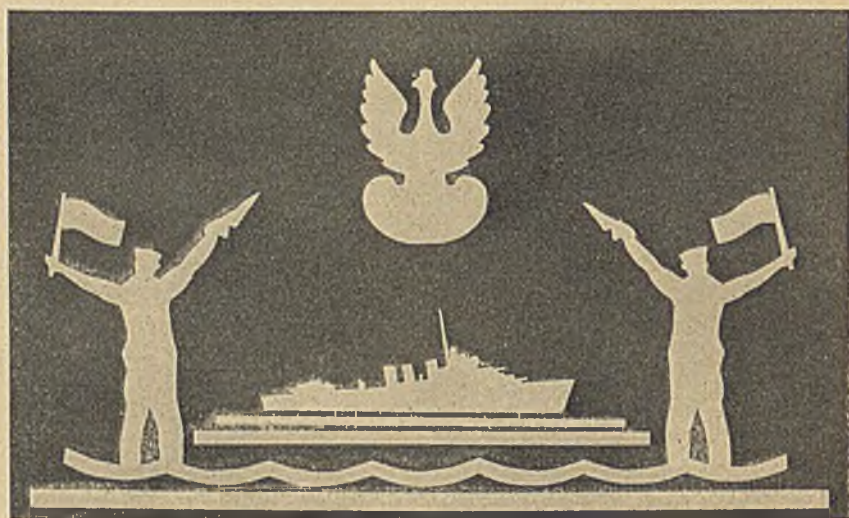
TABLICA XV.

Rysunek z natury — Wawel od strony Wisły. Zbiorowy motyw architektoniczny wykonany najpierw ołówkiem a następnie farbami wodnymi. Mimo naiwności i usterek rysunkowych (wadliwie przedstawione linie pionowe domów, asymetryczne i pochyle wieże) rysunek ma dużo uroku dziecięcego. Cechuje go duża pewność władania ołówkiem oraz podejście malarskie. Praca 2-godzinna — wykonał Wł. Siklucky, uczeń klasy VII — szkoły im. Jana Kantego w Krakowie.

TABLICA XVI.

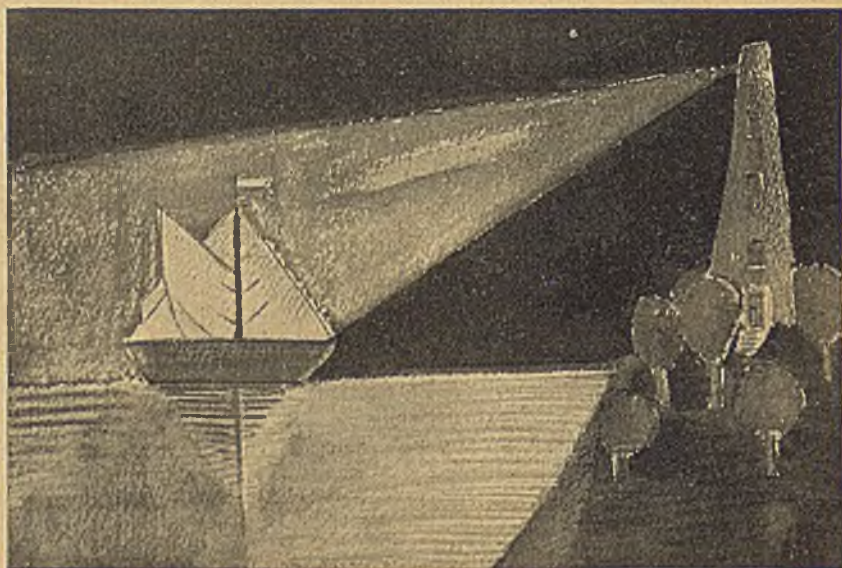
Projekt dekoracji w skali na uroczystość szkolną w czasie „Tygodnia Morza“ pod hasłem „Nie damy się odepchnąć od morza“. Przykład syntetycznego rozwiązania dekoracji posiadającej stylizowane formy. Dwaj marynarze, dzierząc w swoich dłoniach chorągiewki sygnalizacyjne, wskazują orła, pod którego znakiem pływają nasze okręty wojenne i handlowe. Sylweta kontrtorpedowca mówi o naszej zdecydowanej postawie wobec zakusów wroga.

TABLICA XVII.

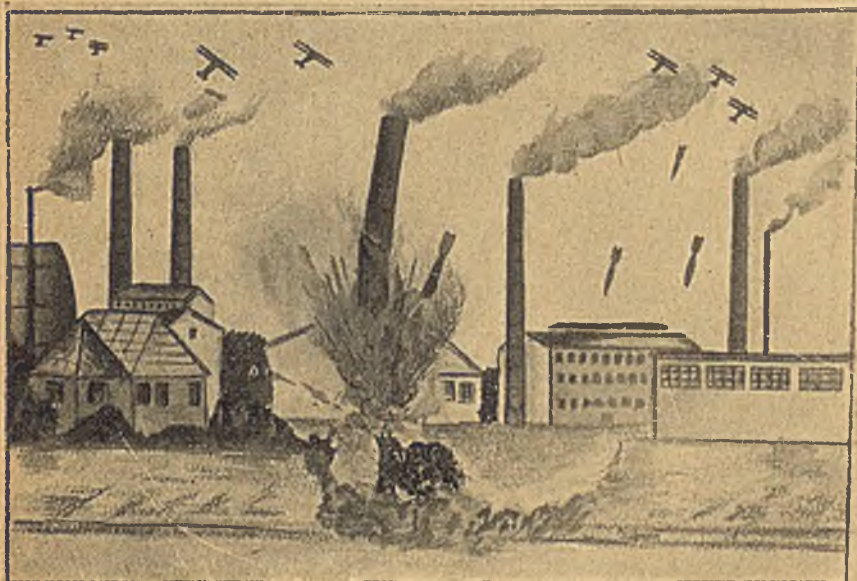
Rysunki z cyklu „Wędrowki po kraju” wykonane na podstawie opisu. Różne typy kapliczek przydrożnych, w których usiłowano przedstawić ich odrębny styl. Materiał (wątek) użyty na budowę tych kapliczek oraz sposoby łączenia go ze sobą potraktowano b. realistycznie. Praca zbiorowa uczniów klasy VII.

TABLICA XVIII.

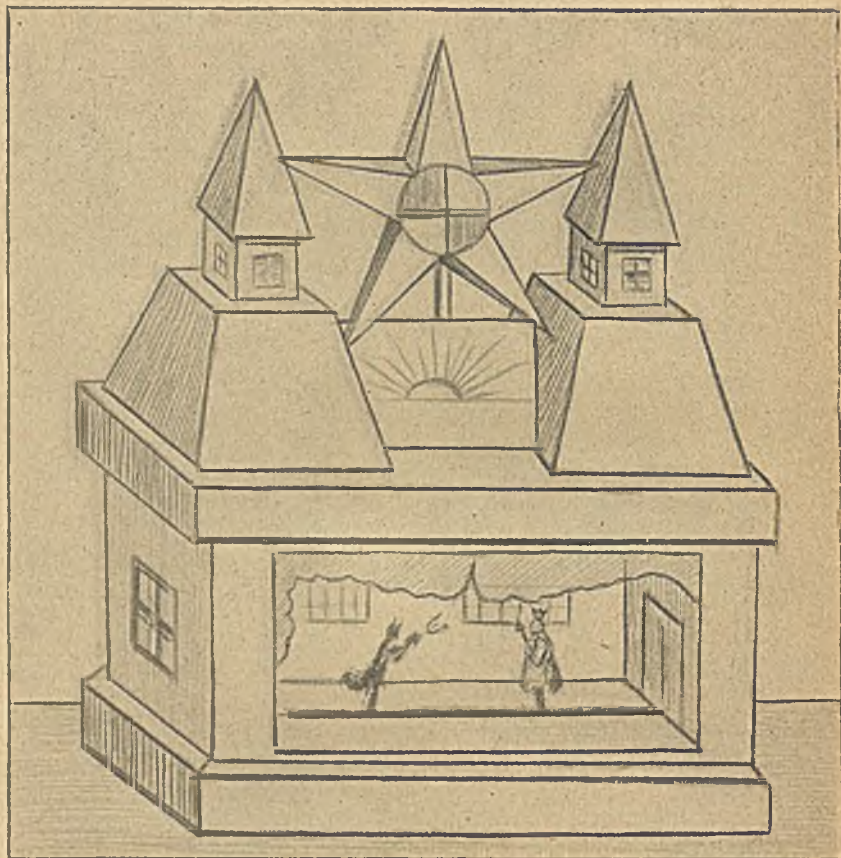
Rysunek z wyobraźni na temat: „POWRÓT NOCNY Z DALEKIEJ WYPRAWY RYBACKIEJ”. Krajobraz przybrzeżno-morski przedstawiony w nocy. Wydobyte kontrastów miejsc oświetlonych i ciemnych. Ćwiczenie dające piękne efekty barwne. Wykonał Wł. Siklucky, uczeń klasy VII szkoły im. Jana Kantego w Krakowie.

TABLICA XIX.

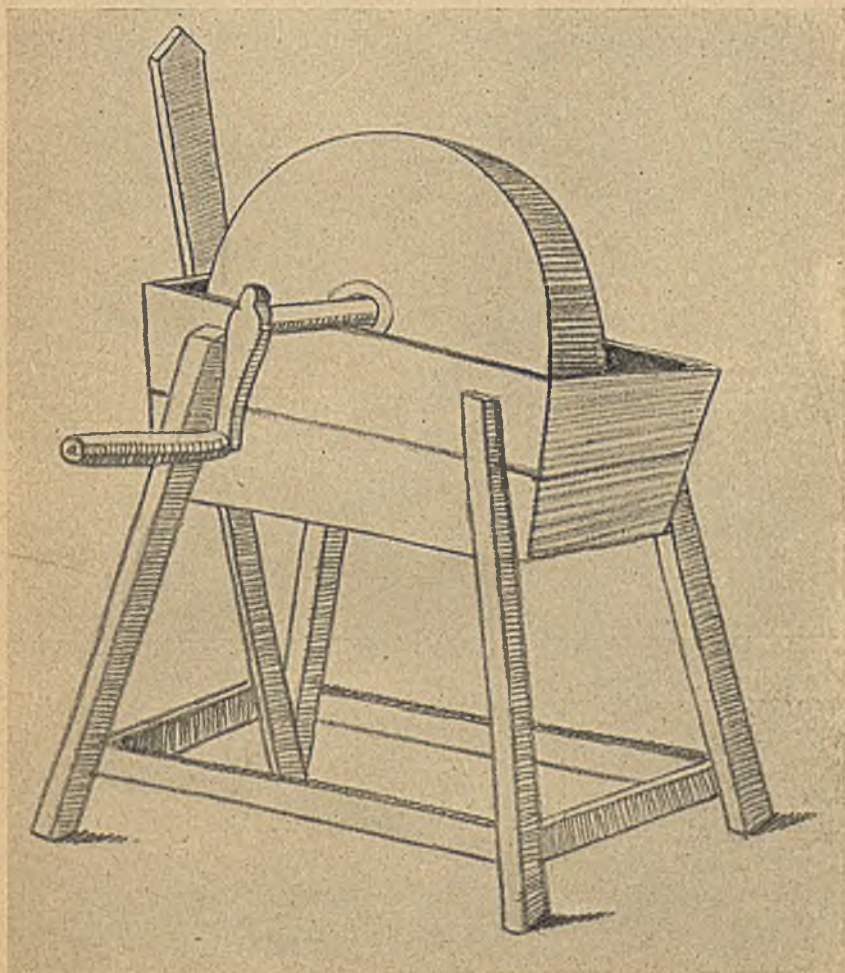
Rysunek z wyobraźni na temat: „Nalot samolotów nieprzyjacielskich na fabrykę”. Spadające bomby na obiekty fabryczne są wyraźnie zaznaczone, jakby były zawieszony w powietrzu. Moment eksplozji bomb i pierwsze skutki zniszczenia uczeń przedstawił z dużym realizmem. W rysunku dominują dwa czynniki: a) dojrzałość rysunkowa, gdy chodzi o opracowanie formy, b) pozostałości dziecięcego wyrażania stanów uczuciowych z klas młodszych. Rysunek ucznia klasy VII — Wł. Jarockiego — szkoły im. Jana Kantego w Krakowie.

TABLICA XX.

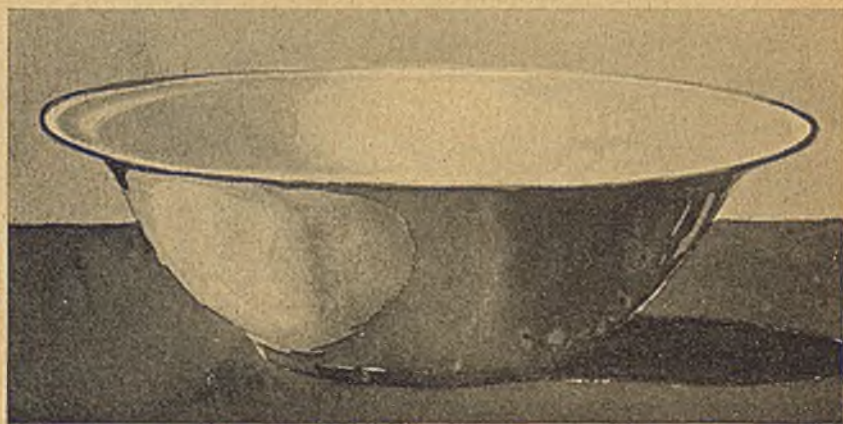
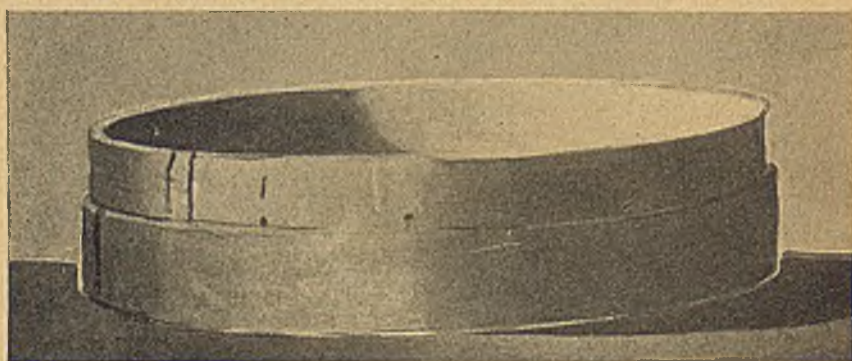
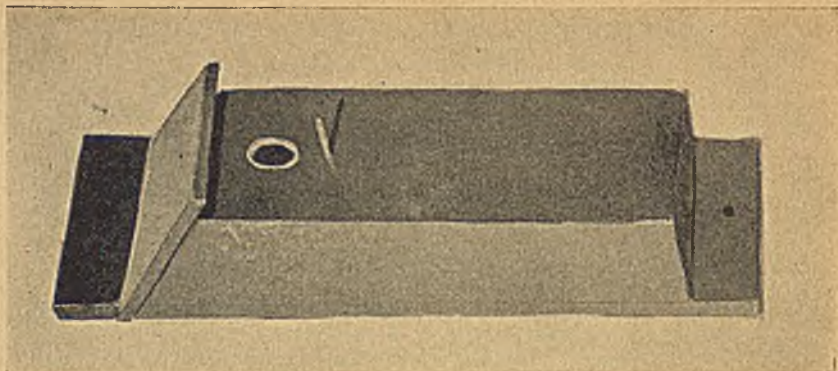
Projekt szopki w perspektywie równoległych skośnych. Zastosowanie poznanych brył geometrycznych w rysunku. Przedstawienie akcji na scenie szopki na tle skomponowanych elementów dekoracyjnych. Na podstawie rysunku można wykonać z odpowiednich materiałów szopkę naturalnej wielkości. Szkic ołówkowy ucznia klasy VII.

TABLICA XXI.

Rysunek z natury — toczak do ostrzenia narzędzi. — Zastosowanie cieniowania metodą kreskową. Szkic ołówkowy ucznia klasy VII.

TABLICA XXII.

Przykłady ćwiczeń malarskich — opracowanie formy i barwy przedmiotów.
Cień własny, refleksy i cień rzucony na powierzchnię podstawy.

TABLICA XXIII.

Ćwiczenie malarskie — doniczka z kwiatem. Opracowanie koła w perspektywie oraz wyszukanie cieni i światła. Praca 2-godzinna ucznia klasy VII.

Ujęcie kół w perspektywie pod linią horyzontu na różnych wysokościach. Poprawne opracowanie formy i barwy wiadra oraz wykonanie tła i podstawy z cieniem rzuconym. Sposób malarski wydobywania wypukłości wiadra przez rozłożenie światła na powierzchni. Realistyczne przedstawianie przedmiotów z natury przez wybitnie uzdolnionych rysunkowo uczniów

~~BIBLIOTEKA~~ klas starszych
 Państwowego Liceum Pedagogicznego
 w GLIWICACH

K18140
50

»RYSUNEK w SZKOLE«

Jedynе czasopismo w Polsce poświęcone wyłącznie nauce rysunku w szkołach średnich, zawodowych i powszechnych — wydawane przez OGNISKO METODYCZNE DLA NAUKI RYSUNKU W WILNIE
PRENUMERATA ROCZNA 8 zł.

Skład główny oraz adres Redakcji i Administracji: WILNO, OGNISKO METODYCZNE RYSUNKU, UL. MAŁA POHULANKA L. 7.
Konto P. K. O. Nr 701 062 —

ZGŁOSZENIA NA PRENUMERATĘ PRZYJMUJE
KSIĘGARNIA »NAUKA I SZTUKA«
W KRAKOWIE, UL. PODWALE 6.